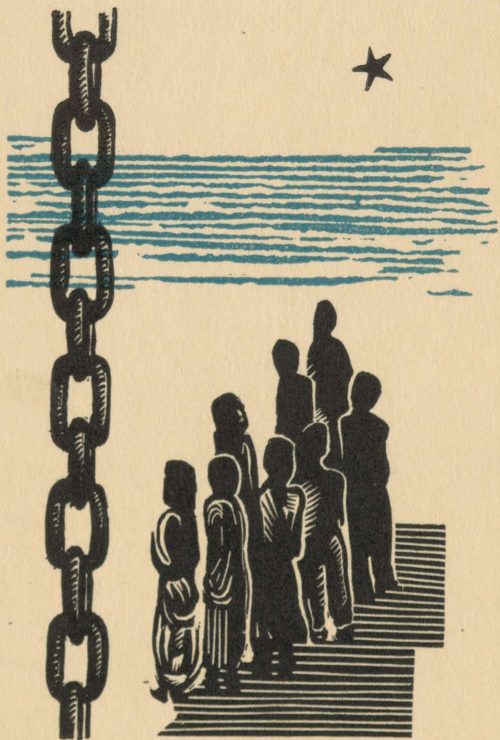

Duplum

COMTE

COMTE

A- 8451

Duplum

SUURMEESTE ELULOOD Nr. 49
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
ILMUB 6 NUMBRIT AASTAS
TARTU, 20. APRILLIL 1939. Nr. 2

C O M T E

AUGUSTE COMTE

Duplum

M. LAOSSON

COMTE

UUE ÜHISKONNA PROHVET

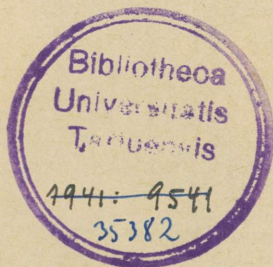
19689

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1939

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA
DANIEL PALGI

Toimetuse aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu

2.

A=8451

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1939

I.

SISSEJUHATUSEKS.

Aastal 1819 arendas Auguste Comte'i õpetaja ning vaimne isa prantsuse sotsiaalfilosoof Saint-Simon oma kuulsais poliitilistes võrdlustes järgmist mõttekäiku:

„Oletame, et Prantsusmaa kaotab äkitselt 50 oma parimat füüsikut, 50 parimat keemikut, 50 parimat füsioloogi, 50 parimat luuletajat ja sama arvu silmapaistvaid skulptoreid, insenere, pankiire, müürseppi, tislereid ja töölisi ning käsitöölisi mitmesugustelt aladelt. Ja oletame, et ta peale nende kaotab veel 200 parimat kaupmeest, 600 parimat põllumeest ja 50 relvatöösturit — kogusummas 3000 inimest. Et need mehed produtseerivad maa tähtsaimaid väärtusi, juhivad rahva tulusaimaid ning tähtsaimaid töid teaduses, kunstides, tööstuses ja käsitöös, nad moodustavad tõeliselt Prantsuse ühiskonna üdi. Nende meeste kaotamine teeks rahvast hingetu keha ja ta vajaks vähemalt inimea sellisest turmast toibumiseks. Oletame siis, et Prantsusmaa võib säilitada kõik need mehed, kuid kaotab ühel päeval oma kuningliku kõrguse kuninga venna Angoulême'i hertsogi, tema kõrguse Berry hert-

sogi, tema kõrguse Bourbon'i hertsoginna ja tema armu preili Condé. Oletame edasi, et maa selsamal ajal kaotab kõik kõrgemad ohvitserid, kõik ministrid, hoovimarssalid, kammerhärrad, kardinalid, piiskopid ja 10 000 rikkaimat mõisaomanikku — kokku 30 000 isikut. Üsna kindlasti liigutaks säärane õnnetus prantslasi, sest nad on üpris heasüdamlik rahvas ega või rahulikult näha nii mitme omamaa mehe äkilist kadu. Kuid see ei tähendaks ometi mingit õnnetust riigile, sest suur hulk prantslasi jõuaks kuninga venna kohustusi täita niisama hästi nagu tema kõrgus isegi, mitmed väikesed ametnikud kõlbaksid riigi valitsemiseks niisama hästi nagu nüüdsed ministridki ja 10 000-nde mõisaomaniku pärijail ei tarvitseks minna õppima, et osata lõunaid anda niisama hästi, nagu neid andsid mõisaomanikud. Niisama kerge oleks asendada teisigi.“

Toodud mõttekäik iseloomustab kujukalt olukorda ja kolmanda seisuse ühe osa meeoleolusid XIX sajandi esimesel veerandil — Auguste Comte'i kasvuaastail. Comte'i elu raamideks ajaliselt olid aastad 1798 ja 1857. Üldiselt iseloomustab märgitud ajavahemikku, XIX sajandi esimest poolt, tootmisjõudude hoogsast kasvust tingitud struktuuriline muutumine ja selle tulemusena suurte sisemiste vastuolude ilmsikstulek kapitalistlikus ühiskonnas. Mainitud protsessist sündivad ja sõltuvad pinged, probleemid ja võitlused määrasid kogu vastava ajastu mõtteilma ja abstraktseimagi filosoofia suuna ning värvingu. Ka Comte pidi täiel määral kaasa elama kõik need pinged, probleemid ja võitlused.

Juba XVIII sajandi lõpul oli usk inimese mõistusse kasvanud niivõrd, et Suure Prantsuse revolutsiooni ajal üritati katoliikluse asendamist mõistusekultusega. Käsikäes tootmisjõudude arenguga, selle eeldusena ja tulemusena, toimus loodusteaduste hoogus arenemine. Loodusteaduste rakendamise tulemused osutusid niivõrd produktiivseks, et XIX sajandi esimesel veerandil soovitasid mitmed mõtlejad ühiskonna juhtimist anda teadlaste kätte. „Erapooletult“ teadlaselt loodeti nii hüviste tootmise kui ka jaotamise probleemide — mis hakkasid muret tekitama juba sellal — lõplikku ja kõiki rahuldavat lahendust. Nii soovitas sama Saint-Simon Prantsusmaa juhtijaks ning valitsejaks parlamenti, mille esimene koda koosneks 200 insenerist, 75 kirjanikust-luuletajast, 15 skulptorist või arhitektist ja 10 muusikamehest; parlamendi teine koda pidi koosnema kahesajast teadlasest orgaanilise ja anorgaanilise füüsika alalt ning sajast matemaatikust; parlamendi kolmas koda, mille käes pidi olema täidesaatev võim, pidi koosnema tööstureist.

Kuid edu oli silmapaistev üksnes loodusteaduste alal. Kaugele sellest taha oli jäänud ühiskondlike teaduste areng. Võib öelda, et — välja arvatud Adam Smith'i loodud poliitiline ökonoomia — polnud ühtegi ühiskondlikule elule kui niisugusele eriomaseid seaduspärasusi määratlevat süsteemi ega õpetust, mis oleks omanud küllaltki kogemuslikku baasi ega uppunud metafüüsikasse. Arvukad ja tihti väga vaimukad õpetused ideaalsest ühiskonnast, alates Platonist kuni

valgustusfilosoofideni ja utopistlike sotsialistideni, kajastasid rohkem autorite soovunelmaid kui ühiskonna tõelisi seaduspärasusi. Ka Hegeli ajaloofilosoofia hõljus selleks liiga metafüüsilistes kõrgustes, et aidata lahendada argipäeva-probleeme ja mõista ühiskonnas esinevaid konkreetseid võitlusi, vahekordi, suundi ja ideoloogiaid.

Alles XIX sajandi teisel veerandil olid eeldused tõelise ühiskonnateaduse tekkimiseks enamvähem küpsed, — ka tänapäeval nii populaarsed mõisted „sotsialism“ ja „sotsioloogia“ sündisid sel veerandil. Üheks eelduseks ühiskonnateaduse tekkimisele oli temale vajalike abiteaduste küllaldane areng. Peale selle oli rahvaste vahel suurenev majanduslik suhtlemine avardanud perspektiive, võimaldades tüüpiliste joonte paremat nägemist. Nii võidi asuda uue teadusala rajamisele, mis eritles inimühiskonna kui erilaadse loodusnähtuse sisestruktuuri ja määratles tema arenemisseadusi. Selle teaduse rajamist üritasid XIX sajandi teisel veerandil peagu üheaegselt kaks meest: Auguste Comte ja Karl Marx.

Nagu loodusteadused arenesid sõltuvuses inimese võitlusest loodusega, nii sündis ühiskonnateadus ühiskondlike kihtide võitluse taustal. Ja tuleb möönata, et selle võitluse ägestumine möödunud sajandi teisel veerandil oligi tähtsaimaks eelduseks ühiskondliku arengu sisemist loogikat avastada püüdvale Comte'i ja Marx'i üritustele. Feodaalsete kihtide ja väikekodanluse laostumine, järjest hoogustuv ühiskonna polariseerumine

kaheks vaenulikuks leeriks: kodanluseks ja proletariaadiks, nendevaheline pinge ja võitlus kujundasid selle sotsiaalse tellimuse, mille täitmiseks tekkisid Comte'i ja Marx'i süsteem.

Erinevad eesmärgid ja erinevad meetodid viisid need kaks meest ka erinevaile tulemustele. Marx'i teaduslikust sotsialismist sai relv proletariaadile, kes taotleb purustada olevat ühiskonnakorda. Comte'i süsteem oli mõeldud relvaks kodanlusele. Ta kajastab selle vaimulaadi ja võitlusmeetodeid, kes XIX sajandi teisel veerandil pidi asuma kaitsepositsiooni ründava proletariaadi suhtes ja vajas õpetust, mis pidi säilitama kehtiva ühiskonnakorra. Nii tekkisid peagu üheaegselt kaks teineteise suhtes eitavat ning eksklusiivset sotsioloogilist süsteemi, kaks ühiskonnateadust, mis pretendeerisid olla üldkehtivad, kuid leidsid tunnustust vaid ühe ühiskonnaklassi poolt. Marx'i ajaloolist materialismi ja dialektilise arengu põhimõtet ei talu kodanlikud sotsioloogid tänapäevalgi. Ja Comte'i positivismis, idealistlikus ajaloofilosoofias ning selle edasiarenduses näeb proletariaat lihtsalt metafüüsikat, ja sotsialismi teoretikud ei tunnusta kapitalistlikus maailmas ametlikult viljeldud sotsioloogiat objektiivseks teaduseks. Tuleb rõhutada, et nende kahe süsteemi vahekord ja olemus on sellised, et nad ei jäta ruumi kolmanda jaoks: nad ei saa kehtida kõrvuti ja neist ei saa luua ka mingit uut sünteesi.

Eeltoodud Saint-Simoni mõttekäik kajastas meeoleolusid Comte'i noorpõlve-aegse kodanluse optimistlikemais ringkondades, kes, kantuna või-

duka revolutsiooni otsestest järelmõjudest, ründasid valgustusajastu pärimuste kohaselt murelt ning ülemeelikult feodalismi ja kirikut, milledega hiljem ometi liit sõlmiti. Nagu ilmneb Saint-Simoni võrdlustestki, ei olnud veel paljas-
tunud vastuolud uues ühiskonnas. Tõsiasi, et ühiskonna diferentseerumise protsess oli alles algastmel, et proletariaat polnud veel jõudnud klas-
siteadvuseni, lubas mitmeidki küsimusi käsitleda suure avameelsusega. Et vana vaenlane — feodalism — oli võidetud ning viimased jäänused sulamas uude majandussüsteemi ja et uut vaenlast, s. o. sotsialismi, veel ei märgatud ega osatud karta, siis ei kartnud paljud kodanluse ideoloogid materialistlikke mõttekäike. Nii tunnustasid näiteks sajandi esimesel kolmandikul tähtsamad restauratsiooni-ajastu ajaloolased Fr. P. Guizot, Fr. A. Mignet ja A. Thierry avameelselt klassivõitlust.

Guizot toonitas, et klasside sotsiaalsed vahekorrad on poliitilise korra määrajaiks ja muutused neis vahekordades revolutsiooni põhjusiks. Ta väitis, et tervelt kolmeteistkümme sajandit on Prantsusmaal elanud kaks rahvast: valitsejad ja valitsetavad, ja et kogu Prantsuse ajalugu on kujundatud nende kahe leeri võitluse poolt. Ideed, õpetused ja isegi konstitutsioonid olevat üksnes relvadeks inimeste käes. Oma raamatu *Du gouvernement de la France* (Prantsusmaa valitsemine) motoks kirjutas Guizot lause *Pascali Pensées'st*: „Mõnus on tormi ajal laeval viibida, kui tead, et sa ei hukku.“ See lause seletab paljugi Guizot' ja tema mõttekaaslaste siira-

meelsusest. Üldjoontes olid samasugused ka Mignet' vaated.

Augustin Thierry, silmapaistev publitsist ning ajaloolane, tollal Saint-Simoni õpilane ja Comte'i kaastööline ühe ajakirja toimetamisel, rõhutas, et ajaloo tõukejõude, riikide sünni ja languse põhjusi ei tule otsida ja leida mitte mingisuguste sangarite ja kuningate kapriisides — nagu seda on teinud poeedid ja senised ajaloolased —, vaid suurtes rahvahulkades. „Soo-vite tõesti teada, kes on loonud antud asutise, kellele kuulub teatud ühiskondliku ürituse mõte? Otsige neid, kellele see oli tarvilik: neile arvatavasti kuulub ka esimene mõte sellest, soov tegutseda ja ka suur osa teostamises.“ Ja ta räägib kahest vaenulikust armeest, kelledest üks võitleb jõude-elu ning võimu huvides ja teine töö ning vabaduse nimel. Ka usuliste liikumiste taga näeb ta majanduslikke huvisid.

Saint-Simon seletas a. 1802 Prantsuse revolutsiooni käiku ja tulemusi rikaste ja vaeste võitluse ning huvidega ja pidas moraali mitte absoluutseks, vaid relatiivseks, s. t. sõltuvaks ühiskondlikust korrast ning klasside asendist. Ka ühel ning samal ajastul ja ühe ning sama korra juures eksisteerivat kaks moraali — valitsejate ja valitsetavate oma. Olevat selge, et valitsuse kohustusi ei saa mingile kõlbelisele normile allutada seni, kui ta valitseb. Sest, milline moraal võib olla valitsejate ja valitsetavate vahel? Üks peab käskima, teine alistuma — see on kõik! Ja Saint-Simon, rõhutades moraali teenivat osa, kinnitab, et iga kõlblussüsteem võib

püsida üksnes niivõrd, kuivõrd ta on kasulik kehtivale ühiskonnakorrale.

Kuid nii võidi rääkida vaid seni, kui oldi kindel, et „laev ei hukku“. Ja see kindlustunne kadus varsti. Sajandi teisel veerandil, s. t. Comte'i elu teisel poolel, valitseva kihi ideoloogid hakkasid süstemaatiliselt kõrvaldama materialismi sugemeid kodanlikust mõtteilmast. Selle põhjusteks olid „neljanda seisuse“ jõudmine klas-siteadvuseni, tema arvuline kasv ja tõsiasi, et proletariaat ilmus iseseisva tegurina areenile küllaltki hirmutavate revolutsiooniliste raksatuste saatel. Prantsuse juulirevolutsioon a. 1830, Lyoni mässud a. 1831 ja 1833, tšartistide liikumine kolme- ja neljakümnendail aastail Inglismaal ja 1848. aasta revolutsioonid mõjusid mõtlemapanevalt.

Valgustusajastu suur filosoof d'Alembert toonitas: harjutage oma loogilist mõtlemist, kasutage mõistust ja minge julgesti, kuhu ta teid iganes viib: hästisuunatud mõistus, mis oskab järeldusi teha faktidest, on eksimatu, on ainuke eksimatu juht maakeral. XIX sajandil ilmnes käsikäes liberalismi varjukülgede paljastumisega ka oht, milleni võib viia mõistuse ja loogilise mõtlemise rakendamine masside poolt, ning algas tugev rünnak intellekti vastu. Mõistuse asemel hakati rõhutama tundeelu tähtsust ja kõlbluse relatiivsuse asemel igavest kõlblusseadust — I. Kanti kodanlikult tõlgendatud kategooriline imperatiiv sai populaarseks. Kodanlus pööras selja valgustusajastu materialismile, ratsionalismile ja ateismile, loobus nii kuninga kui ka

kiriku ründamisest. Ründajad asusid kaitsepositsiooni, ateistid muutusid usklikuks ja revolutsionäärid tagurlikuks. Samad isikud, kes äsja rääkisid klassivõitlusest, ehkki ainult klassivõitlusest feodaalhärrade ja kodanluse vahel, loobusid sellest töölistõimuse valusamaks muutudes ning hakkasid jutlustama sotsiaalset koostööd, kodurahu ja rahvasterviklust.

Saint-Simon, taotelles oma plaanide vastuvõtmist kodanluse poolt, hirmutas kodanlust juba töös *Catéchisme des industriels* (Industriaalide katekismus) töölistklassiga, kelle juures võrdsuse-idee võivat omandada tsivilisatsioonile kahjuliku tähenduse. Siitpeale algas valitsevates ringkondades autoriteediprintsiibi hoolikas viljelemine. Kuulus lipukiri vabadusest, vabadusest ja võrdsusest nihkus ikka suuresse ebasoosingusse ja taandus hierarhia- ja autoriteedi-printsiibi ees. Kui Auguste Comte, võideldes sotsiaalse vabaduse ja võrdsuse vastu, sajandi keskpaiku hüüdis: „Füüsikas pole südametunnistuse vabadust,“ siis see tähistas juba liberaalse demokraatia kriisi ning väljendas kodanluse uut hoiangut. Sama A. Thierry, kes varem rõhutas laiade masside tähtsust, hakkas halvustama nende masside püüdeid: proletariaadi klassivõitlusel kodanluse vastu ei olewat midagi ühist kodanluse võitlusega feodalismi vastu. Viimati mainitud võitlus olevat olnud õnnistusrikas oma tulemustelt, kuna esimene täiesti hävitavat ühiskondliku hüveolu: kodanluse huvid olevat olnud avarad, kuid proletariaadi huvid kitsad. Ja Guizot, kes oli tõus-

nud riigimeheks, rääkis kehtiva korra loomulikkusest ja kodurahust, mis kindlustavat vabaduse, õnne ja väarikuse, olles seega eeskujuks paljudele XX sajandi riigimeestele.

Tuleb märkida, et osa kodanlust oli feodalismi pärimustega koaleerunud varem. Juba 1801 sõlmis Napoleon konkordaadi Vatikaniga. Kaua enne Comte'i ja Marx'i otsisid aristokraadid Chateaubriand ja Joseph de Maistre ajaloo sea-dusi. Nad leidsid, et jumala tahe, mis väljendub katoliikluses, määrab ajaloo käigu. Tulevat anda rahvale usk ja aristokraatidele eesõigused — ja revolutsioonilisus kaob. Kirjandusse oli reaktsioon tunginud juba XVIII sajandi lõpul: romantism algas rünnakut valgustusajastuga seotud klassitsismi vastu. Kui „kodanik esimene konsul“ muutus diktaatoriks, siis sai katoliiklus peamiseks lohutuseks revolutsioonist pettunud ja hallist argipäevast tegelikku väljapääsu mitteleidvaile massidele. Ja väikekodanlik intelligents, kelle tavaliseks iseloomujooneks on raage väsimus, intiimsete meeleolude kultus, otsustusvõimetus, maailmamure, rahulolematuse võimuga ja hirm masside ees, leidis neile iseloomujoontele sobiva ventiili ning naudingut kirjanduslikus romantismis, mis samuti rõhutas tundmuste primaati mõistuse suhtes, asetab kristliku spiritualismi vastu materialismile ja müstilise keskaja antiikajale, nagu kirikki. Siit polnud palju maad Joseph de Maistre'i mõttekäikude ni tema raamatus *Du Pape* (Paavstist). Selles a. 1819 ilmunud töös soovitatakse korra taasloomiseks ühiskonnas ja maailmas absoluutset

kõrgemat võimu, kes võidaks anarhia sõjata ja vägivallata, lahendaks vastuolud, säilitaks rahu, kaitseks kuningaid revolutsionääride eest ja rahvast kuninga eest. Selleks tulevat tunnustada paavsti ilmeksimatust: „Kui oleksin kuningas, seaksin paavsti ilmeksimatuse riigi põhiseaduseks ka sel juhul, kui ma ise oleksin jumalasalgaja.“

Niisugused olid mured, meeleolud, tõukejõud, probleemid ja eeldused, mille keskel Auguste Comte üritas oma sotsioloogia loomist. Ta pühendas ajaloo- ja ühiskonnaseaduste otsimisele kogu oma elu. Seda polnud teinud ükski enne teda. Ka polnud ükski selle eesmärgi nimel töötanud nii süstemaatiliselt. Ja vist keegi polnud varem kaugema ideaalina sellise kirglikkuse ja hardusega hellitanud oma ajus kujutelma natsionalismi-vabast ühiskonnast, sisevõitluste ja rahvastevaheliste sõdade kaudu lõhestamata ter-
viklikust inimkonnast.

II.

NOORPÕLV JA ÕPINGUD.

Isidore Auguste Marie François Xavier Comte sündis Montpellier' linnakeses Prantsusmaal 19. jaanuaril 1798. aastal maksuametniku pojana. Mõlemad vanemad — kuuludes kodanluse konservatiivsemasse tiiba — olid ajastu vaimu kohaselt usklikud katoliiklased ja poliitiliselt meelsuselt monarhistid. Nende poeg sai range ning autoritaarse kasvatuse osaliseks.

Varaküps Comte pandi 9-aastaselt kodulinna lütseumi, kus ta paistis silma nii andekuse ja eduga õpinguis kui ka trotsi ja sõnakuulmatusega. 12-aastaselt oli ta läbi võtnud keeltekursuse gümnaasiumi ulatuses ja pühendus matemaatikale, tehes suuri edusamme ka sellel alal: ta sooritas hiilgavalt eksami Pariisi polütehnikumi. Et ta oma nooruse tõttu ei pääsenud kohe õpinguid Pariisis jätkama, siis võttis ta vastu tunnustava ettepaneku täita lütseumi haigestunud matemaatikaõpetaja Encontre'i kohuseid. Õpetaja Encontre, keda Comte surmani tänulikult mäletas, oli vabameelne protestant ja sai hiljem dogmaatikaproffessoriks ühes protestantlikus usu-

teaduskonnas. Rencontre'i mõjul kujunes Comte'i mõtteilm mõnes suhtes võrdlemisi liberaalseks. Noore Comte'i puhul ilmneb eriti selgesti autoritaarse korra ja kasvatuse üks tulemusi: protestivaimu tekkimine. Katoliiklike ja monarhistlike vanemate 15-aastane poeg oli ateist ja vabariiklane, kui ta siirdus Pariisi polütehnikumi.

Pariisi polütehnikum oli revolutsiooni viljana sündinud aastal 1794. Valmistades õpilasi tehnilistesse riigiameteisse varustas ta neid üldteadusliku hariduse kõrval eriti matemaatiliste teadmiste pagasiga. Siin jätkas Comte eduga õpinguid matemaatikas ja pühendas rikkaliku vaba aja filosoofilisele ja poliitilisele lektüürile, tutvudes põhjalikult valgustusajastu vaimse loominguuga. Ta lemmikautoreiks oli XVIII sajandi kolmanda seisuse vaimne avangard, kuid ta uuris ka hilisemaid reaktsioonilisi ideolooge. Fontenelle, Maupertuis, Adam Smith, Fréret, Duclos, Diderot, Hume, Condorcet, de Maistre, de Bonald ja Gall kallutasid ta huvi ühiskondlike küsimuste valda. Ja tegeldes siin ka eksaktsete loodusteadustega küpses temas mõte kujundada eksaktsele positiivsele meetodile toetuv ühiskonnateadus.

Sellises vanaduses nii tõsiste probleemidega tegelemise tõttu ja silmapaistva varaküpsuse tõttu peeti Comte'i nii õpetajate kui kaasõpilaste poolt erandloomuseks. See erandloomus ei sobinud kooliga. Comte'i suur, mõnede tema eluloolaste arvates haiglane iseteadvus takistas

tema harmoonilist lülitumist kooli-ühiskonda. Karistuste kiuste muutus koolikorra trotsimine ja ignoreerimine järjest süstemaatilisemaks. Kui lõpuks üks õpetaja oli õpilasi solvanud ja Comte kaasõpilaste heakskiidul esitas sellele õpetajale ultimaatumi, milles nõuti tema kohest lahkumist, siis oli pinge saavutanud kriitilise punkti. Et polütehnikumi peeti tema liberaalse vaimu tõttu revolutsiooni pesaks, sulges valitsus ajutiselt kooli ja Comte kui vastuhaku algataja saadeti politsei valve all vanematekoju.

Polütehnikumist lahkudes pidas Comte end „revolutsionääriks poliitikas, skeptikuks usu ajal ja empiirikuks filosoofias“. Valjust kasvatuses johtuv protestivaim ja sellega liituv *Encontre'i* ja valgustusajastu suurvaimude mõju olid ta kaugele viinud katoliiklusest; see arenes edasi monoteismi ja kristluse eitamiseks üldse. Comte jäi ateistiks ka siis, kui temast hiljem sai konservatiivsete kihtide ideoloog ja kui ta koguni leppis katoliiklusega. Polütehnikumi-ajajärgul kujunenud hoiangut kristluse ja monoteismi suhtes põhjendas Comte kokkuvõetult järgmiselt: „Monoteism on Läänes samavõrra raugastunud ja tal on tänapäeval samavõrra korrumppeeriv mõju kui polüteismil 15 sajandi eest. Orjaliku hirmu süvendamisega tema üleskiidetud õpetus vaid rikub karaktereid ja reostab südameid. Olles vaenulik fantaasiale on monoteism tõuganud viimase rahuldust otsima fetišismist ja polüteismist. Kristlus oma monoteismiga pole kunagi tõsiselt toetanud aktiivset loovat elu, viimane on toimunud väljaspool seda ja isegi selle kiuste.

Tema kasutu ilmutusõpetus takistab igasuguse tõelise seaduse tunnetamist, ratsionaalset ettenägemist ja juhtimist, järelikult ka ühiskonna ümberkorraldamist. Niihästi aadel kui ka teoloogid ise on korraliku usu ammu minetanud: nende jumal on vaid maskeerivaks katteks salakavalale, alatule ning naeruväärsele vandenõule, mis püüab rahvast kõrvale juhtida sotsiaalseist reformidest, tõotades temale olematuid hüvesid. Lääne, eriti Pariisi proletariaadil on aga igasugune usk neisse hüvedesse kadunud. Igat laadi teoloogilised suunad, nii katoliiklikud, protestantlikud kui ka deistlikud, soodustavad tegelikult moraalse anarhia kestvust ja süvenemist, takistades ühiskonnatunde ja tervikliku maailmavaate kujunemist, mis üksi suudab põhjendada kindlaid ning selgeid veendumusi ja kombeid.“

Vanemad nägid kurvastusega poja võõrdumist usust ja nad ei soovinud, et Comte pöörduks veel tagasi Pariisi mürgisesse õhkkonda. Ent antikristlikest ja vabariiklikest ideedest täidetud Comte'ile oli elu isakodus talumatu ja vastu vanemate tahtmist siirdus ta uuesti Pariisi — Prantsuse vaimuelu tulipunkti. Siin hankis ta vaevalist ülalpidamist matemaatikatundidega. 18-aastase nooruki iseteadvust ja võimeid iseloomustab tõsiasi, et ta lootis varsti pääseda Teaduste Akadeemiasse oma tööde tõttu, mis ta kavatses kirjutada matemaatika alal. Unistuste täitumist ja kuulsust oodates oli aga vaja süüa. Kui nurjus lootus saada koht geomeetriaõppetoolile P.-Ameerika Ühendriikides, võttis Comte suures rahalises kitsikuses vastu sekretärikoha pan-

kiir Périer', pärastise Louis Philippe'i ministri juurde. Kolme nädala pärast tekkis tal sellega konflikt ja ta vallandati. Sellised kibedad kogemused, ebaõnnestunud katsed sisse lülituda praktilisse ellu ja tootmisprotsessi süvendasid Comte'i kriitilist suhtumist kaasajasse ning tegid ta vastuvõtlikuks ajajärgu radikaalseimailegi ideedele.

Arengu kummaliste keerdkäikude tõttu ei saanud ajastu revolutsioonilisimate ideede vahendajaks Comte'ile mitte mõni proletariaadi võsu, vaid feodaaladli esindaja, kelle sugupuu põlvnes Karl Suurest, nimelt krahv Henri de Saint-Simon, kes revolutsiooni ajal oli loobunud krahvitiitlist. A. 1818 sai Comte Saint-Simoni sekretäriks ning jüngriks. Saint-Simon, utopistliku sotsialismi rajajaid, omas ligilähedale 60 eluaastast hoolimata võrratut vaimuvärskest, nimetas end ise õigusega „kaasaja tähelepandavaimaks meheks“ ja väitis, et sellest ajast peale, kui püsib maailm, pole ühelegi perekonnale osaks langenud sünnitada sellist esmajärgulist sangarit ning filosoofi nagu tema. Ta oli olnud entsüklopedist d'Alembert'i õpilane, oli ohvitserina Ameerikas sõdinud Ühendriikide vabaduse eest, oli teostanud grandioosseid ärilisi ettevõtteid ja loonud veel grandioossemaid projekte. Ta plaanitses juba XVIII sajandil Panama kanali ehitamist ja oli rahvasteliidu-mõtte esimesi kandjaid. Saint-Simon oli Comte'ile ülikooliks, viljastas teda ajastu probleeme ja vaimust kajastavate mõtetega sel määral, et teda on nimetatud teiseks positivismi messiaks Comte'i

kõrval; Comte'i mõistmiseks on vajalik peatamine Saint-Simoni mõtteilma juures.

Saint-Simon eristab kahte ühiskonna-korrastuse vormi: minevik on kuulunud feodalistlik-sõjalisele süsteemile, tulevik kuulub industriaalsele süsteemile. Industriaalid — milline klass Saint-Simoni järgi hõlmab $24/25$ kogu rahvast, nii töölisel, talupojal ja intelligentsil kui ka kaupmehel ja töösturil, — pidavat enda kätte võtma täie poliitilise võimu, mida seni siiski veel kasutavat feodalistlik-sõjalise klassi esindajad: kuningas, aadel, rantjeed ja bürokraatlikud ametnikud. Oma aega pidas Saint-Simon üleminekuajaks. Seda aega iseloomustava parlamentliku lobisemise ja anarhia asendavat siis, kui hakkab kehtima industriaalne ühiskonna-korrastus, kus vaimne võim peab kuuluma teadlastele ja otsekohene poliitiline võim suurtööstureile, distsipliin ja autoriteet.

Saint-Simon taotles parandada kõige laialisemate töötavate kihtide elu, ja seda mitte ainult Euroopas, vaid kogu maailmas. Ta nõudis lõppu inimese kurnamisele inimese poolt, kuid mitte uskudes massidesse ta ootas reformi ülevalt poolt. Olles valgustusaja filosoofia mõju all tunnustas ta ideede ja mõistuse suurt osa. Rahuliku propaganda abil tulevat reformide vajaduses veenda nii tööstureid kui masse — vägivald kuuluvat feodalismile. Küsimused tuleb küll lahendada rahva huvides, kuid rahva laiad hulgad peavad seejuures jääma passiivseks. Tõusva hüveolu ja sotsiaalse rahu suudab ning peab kindlustama teadlaste ja töösturite koostöö. Et aga veenda

tööstureid ja masse teaduslike väitlustega ning põhjendada uut ühiskonda, selleks on vajalik ka füsioloogia ja psühholoogia tõstmine positiivseiks eksaktteadusteks astronoomia, füüsika ja keemia eeskujul. Vähemkomplitseeritud teadused muutuvad nimelt varem positiivseks — selline on teaduste positiivseks muutumise järjekord. Kui füsioloogia ja ka filosoofia on jõudnud positiivsesse faasi, siis saab neist sõltuvat poliitikat, moraali ja kasvatust ümber kujundada. Condorcet oli Saint-Simonisse istutanud veendumuse, et tuleviku ettenägemiseks ning kujundamiseks on vajalik mineviku ja oleviku tundmine. See tunnetus tegi Saint-Simonile selgeks teaduste tähtsuse. Ja selle tunnetuse andis ta edasi ka Comte'ile.

Kuid Saint-Simon avastas ka poliitika ökonoomilise aluse. Ta mõistis, et majanduslikud vahekorrad, omandivormid, nende muutumine ja sellega seoses olev võitlus on tähtsamad poliitilistest seadustest ja et tootmisjõudude areng on eelduseks ühiskondlikele muutustele. Kui teised utopistlikud sotsialistid R. Owen ja Fr. Fourier lootsid, et ühiskonna suudavad uueks luua väikesed sotsialistlikud grupid ja falanksid, siis tajus Saint-Simon, et sotsiaalseid probleeme ei lahenda kaunid ideed, vaid ajaloo paratamatu käik. Sotsiaalne reform ei saa piirduda üksnes Prantsusmaaga, vaid peab olema ülemaailmne. Ta ei sõltu mitte üksikust reformaatorist, vaid vajab kõigi rahvaste koostööd. Ning Saint-Simon soovitas Inglis- ja Prantsusmaa liitumist üheks poliitiliseks tervikuks, mis pidi aegamööda koondama

enese ümber kõik rahvad. Oma viimases töös *Nouveau Christianisme* (Uus ristiusk, 1825) kat-
sus Saint-Simon siiski töösturite südameid peh-
mendada ja vabavõistluse mehhanismi järjest
suurenevat hoogu pidurdada, vihjates kristliku
armastuse ja venduse käsule. Sellelaadiline tak-
tika, toetumine tööstureile, „industriaalide“ klas-
sis peituvate vastuolude olemuse mittemõist-
mine, moodustas aga tegelikult ületamatu kuris-
tiku Saint-Simoni eesmärkide ja tegelike saavu-
tuste vahel.

19-aastane Comte muutus lihtsast sekretärist
varsti Saint-Simoni vaimustatud kaastööliseks.
Korrapärast tasu Comte oma vaesestunud õpeta-
jalt ei saanud, kuid Saint-Simon jagas temaga
suuremeelselt oma mitmesugustelt metseenidelt
laekuvaid toetusi. Näib, et Comte'i vaim oli
heaks täienduseks Saint-Simoni lünklikule hari-
dusele ja ebasüsteemaatilisele mõtlemisele. Kelle-
legi kaasaegsele on nende keskusteludest jäänud
isegi mulje, nagu oleks Comte olnud õpetaja ja
Saint-Simon õpilane. Aastail 1819 ja 1820 ilmu-
sid Comte'i kaks lühemat tööd, milles kajastuvad
muutmatult Saint-Simoni vaated. Comte kõne-
leb siin ühiskonna organiseerimisest industriaal-
sel alusel ja rahva juhtimisest positiivsete tea-
dustega relvastatud õpetlaste poolt. Ajaloo ana-
lüüsimisel kõneleb Comte esialgu üksnes kahest
arengufaasist, mitte kolmest nagu hiljem. Kõlb-
lus tuleb vabastada usu ja teoloogia mõju alt;
vana ja uue süsteemi vahelised tülüküsimused ja
probleemid kuuluvad nende süsteemide juhtide
lahendamisele, mitte aga rahvahulkade kompe-

R tentsi. Selline eliidi ja masside eraldamine, rahvahulkade kõrvaldamine poliitikast, jääb ka edaspidiste Comte'i tööde üheks põhijooneks.

R Eelmainitud töist osutub tõhusamaks Comte'i järgmine teos *Le plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société* (Ühiskonna ümberkujundamiseks vajalike teaduslike tööde kava), mis ilmus a. 1822, moodustades ühe osa Saint-Simoni *Industriaalide katekismusest*. Kahe aasta jooksul on Comte muutunud palju pessimistlikumaks. Ta näeb kõikjal sügavat kõlbelist anarhiat ja senist sotsiaalset tasakaalu ohustavaid tendentse. Oma nooruse kohta harukordse selgenägelikkusega tajub ta ohtude laadi. Moodsad õpetused ilmutavat liiga kriitilist vaimu. Alates Lutherist kuni tänaseni olevat kriitiline ning revolutsiooniline vaimulaad olnud õigustatud — seda oli vaja feodalisini kukutamiseks. Nüüd, kus industriaalid on võimul, peab säärane mõtteviis kaduma. Ja Comte ründab teiste reaktsiooniideoloogide eeskujul teravalt valgustusajastut ja ka protestantismi nende kriitilis-lammutava mõtteviisi pärast. Ta mõistab hukka nii südametunnistuse vabaduse nõuet kui ka rahva suveräänsuse „dogmat“, mis ähvardavat poliitilise võimu viia alamate kihtide kätte. Rousseau teooria ühiskonna tekkimisest isendite lepingulise liitumise alusel on Comte'i seisukohalt samavõrra ebateaduslik kui õpetus jumala armust valitsevast kuningast ja viib anarhiasse. Sellised õpetused ei laskvat valitsust vabalt ning õnnistusrikkalt tegutseda rahva-kehami huvides.

Üldise sotsiaalse rahu nimel nõuab Comte lammutavate õpetuste asendamist „orgaanilise doktriiniga“, millele saaks toetuda teadlaste vaimne võim. Selleks on vajalik ühiskonnateaduse, s. t. sotsiaalse füüsika loomine. Comte näeb selles oma eluülesannet. Ja juba käsiteldavas töös leiame üldjoontes fikseerituna ta hilisema sotsioloogilise süsteemi iseloomustavamad küljed, alates nn. kolme-faasi-seadusest kuni inimkonnakultuseni.

Vastuseks kõigile revolutsioonilistele taotlustele rõhutab Comte, et ühiskondlik kord võib olla täiuslik üksnes seevõrd, kuivõrd seda lubab vastav tsivilisatsiooniaste. Otsekohesed sammud olevat ühiskonna ümberkujundamiseks vähem viljakad kui kavakindel praktiline tegevus tsivilisatsiooni täiustamiseks. Tsivilisatsiooni moodustavad ühelt poolt inimese mõistuse areng, teiselt poolt mõistuse arengust sõltuv looduse rakendamise oskus — s. t. tsivilisatsioon koostub teadustest, kunstidest ja tööstusest. Kujutlustele toetuv poliitika peab ühiskondlikku organisatsiooni sõltumatuks, aga tegelikult see sõltub oluliselt tsivilisatsiooni seisundist. Rahvakehami kollektiivne tegevus kujutab enesest tema liikmete individualistlike tegevuste summat, viimaste tegevus aga oleneb kunstide, teaduste ja tööstuse tasemest. Pole kujuteldav sellise poliitilise süsteemi püsimine, kus kõrgem võim poleks kunstidele, teadustele ja tööstusele toetuva esirinnakihi käes.

Kõik tuntud ühiskondlikud organisatsioonid

on olnud olemuselt ühe ja sama sõjalis-teoloogilise süsteemi variandid, väidab Comte. Sõjalis-teoloogiline süsteem oli madala tsivilisatsiooni paratamatu tagajärg: et tööstus püsis lapsekingades, pidi ühiskond valima sõja oma tegevuse eesmärgiks. Tsivilisatsiooni mõju kõrval ühiskondlikusse organisatsiooni tuleb tunnustada ka vastupidist: viimase mõju esimesse. Ent ülekaal on siiski tsivilisatsiooni käes, mis omakorda, nagu näitavad mineviku kogemused, täiel määral sõltub inimese loomuse seadustest. Seega määrab inimese loomus poliitilise süsteemi. Nii jõudis Comte füsioloogiani. Kuid teoreetiliselt ta ei redutseerinud ühiskondlik-poliitilisi nähtusi siiski ainult füsioloogiale ja bioloogiale. Individuaalne füsioloogia üksi ei suuda seletada inimese tegevust ja mõistust, sest inimene kui ühiskondlik loom allub ka minevikusugupõlvede progressiivsele mõjule, s. t. ajaloo seadustele.

Ajaloo seadusi aga pidi Comte jällegi seletama inimese loomusega, ja kuna ta oma klassilise kuuluvuse ja sümpaatiate tõttu pidi vältima ajaloolise materialismi ohtlikku kallakut, sattus ta samasse nõiaringi, milles asusid tema poolt nii hukka mõistetud valgustusajastu filosoofid. Ehkki Comte'i jaoks ühiskonnateaduse komponentideks teoreetiliselt olid bioloogia ja ajalugu, ehkki ta rõhutas, et sotsioloogia pole lihtsalt füüsika ja füsioloogia edasiareng, vaid erineb neist kvalitatiivselt, takerdus Comte praktiliselt mainitud nõiaringi. Ja nii muutus Comte'i süsteemis ajaloo protsess ja seega ka sotsioloogia lihtsalt inimintelligentsi arenguprotsessiks, s. t.

idealistic ajaloofilosoofia kujunes Comte'i lähtepunktiks ja meetodiks.

Käsiteldav töö paljastas sügava lõhe Comte'i ja Saint-Simoni, õpilase ja õpetaja püüete vahel. Saint-Simon oli üle kasvanud idealistikust ajaloofilosoofiast, oli tunnetanud majanduslike vahekordade tähtsust ja heitis Comte'ile ette "industriaalse" külje ignoreerimist, samuti ka usunde ja usuelu mitteamestamist, mida Saint-Simon pidas küllalt oluliseks sotsiaal-poliitiliste ühenduste teostamisel. Comte hakkas Saint-Simoni süüdistama teoloogiasse kaldumises, ehkki viimane iga aastaga kirikust ja teoloogiast pigem kaugenes. Saint-Simoni tõelist suhtumist neisse küsimustesse valgustab 1825. a. tema töös *Uus ristiusk* avaldatud mõttekäik, mille järgi kirik olevat kristlusele selja pööranud ja käituvad nii, nagu oleks ta sõlminud ilmliku võimuga ja kuningaga järgmise kokkuleppe: „Kogu oma mõju usklikele meie rakendame selleks, et kindlustada teile piiritut võimu; meie kuulutame teid kuningaks Jumala armust; meie sisendame passiivset alistumismoraali võimude suhtes; meie loome inkvisitsiooni, mille näol teie saate tribunaali, mis pole seotud mingite formaalsustega. Jeesuse ordu nime all meie loome uue religioosse ordu. See püstitab dogma, mis seab oma ülesandeks Jumala ees kaitsta rikaste ja tugevate huve vaeste huvide kahjuks. Tasuks nende teenete eest.... vaese klassi reetmise eest meie poolt, palume, et teie säilitaksite meile meie varanduse.“

Saint-Simoni „teoloogilisus“ seisis peamiselt

kristluses peituvate ürgkommunismi sugemete rõhutamises. Ta oleks soovinud näha, et paavst määraks kardinalideks insenerid, korraldaks maa-parandust, hangiks tööd töötuile ja et Vatikan muutuks mingiks põllutulundus-ametiks. Comte'i rünnak oli sisuliselt rünnak Saint-Simoni sotsialistlike elementide vastu. Ning Comte oli arvatavasti esimene, kes hakkas tembeldama u s u k s ajaloolist materialismi, mis tema õpetaja mõtteilmas esines vaid fragmentaarselt. Ses suhtes pole materialismi vastased jõudnud kaugemale Comte'ist tänapäevalgi.

1824. aastal tekkis Comte'i käsitledava töö uuesti-ilmumise puhul konflikt tema ja Saint-Simoni vahel. Varsti katkesid nende suhted täiesti. Hiljem, töös *Système de politique positive...* (Positiivse poliitika süsteem..., 1852—54), nimetas Comte neid suhteid hüvitamatuks õnnetuseks, ehkki ta paljud oma põhi-ideedest võlgnes Saint-Simonile. Esialgu jätkus tema koostöö teiste Saint-Simoni õpilastega. Nende nädalalehes *Producteur* avaldas ta a-il 1825 ja 1826 mõned artiklid. Nende hulgas reedavad „Filosoofilised mõtisklused teadusest ja teadlastest“ ja „Vaatlused vaimsest võimust“ Comte'i suurt vaimset kriisi, mis natuke hiljem lõi lõkkele vaimuhaiguses. Neis töödes unistab ta muu seas tugevast vaimsest võimust, mis sarnaneks kesk-aegse paavstivõimuga ja tooks Euroopa ühiskonda ühise keele ja kodurahu.

Varsti lõppes Comte'i koostöö teiste saint-simonistidega. Viimased muutusid oma õpetaja surma järel (1825) palju radikaalsemaks. Kuna

nad aga ei leidnud kontakti töölisliikumisega, mandusid nad isoleeritud usulahuks: et harjuda füüsilise tööga, pühkisid nad oma ühisasula aias teeradu ja võimlesid; et tutvuda tööstusega, kuulasid nad tehaste vaatamise asemel loenguid. Nad mõtlesid endile välja ka mundri: saint-simonistid pidid sinise fraki all kandma valget tagantnööbitavat vesti. Selline vest, mis vajas nööpimisel ligimese abi, pidi iga päev meenutama inimliku solidaarsuse ja koostöö tähtsust. Et saint-simonistid teoreetiliselt hakkasid õõnestama isegi eraomandi-instituuti, siis ei suutnud ei nende ohutu eluviis ega tõsiasi, et nad mõistsid hukka tööliste võitlust barrikaadidel, pidurdada lõhe suurenemist nende ja Comte'i vahel.

III.

ABIPELLUMINE. VAIMUHAIGUS. ESI- MESE SUURTÖÖ VALMIMINE.

Comte'i edaspidine elu kujunes küllalt mure-
ohtraks. Teatud määral võib sotsiaalse rahu
rõhutamist tema töödes vaadelda kui tema isik-
liku elu loobumuste ja vastuolude hüvitamist
fantaasias. Tajudes ajajärgu suurprobleeme
tundlikumalt ja valusamini kui teised kaasaeg-
sed, nähes ja taotelles eesmärke, mille suhtes
tavalised kaasaegsed olid värvipimedad, pidi
Comte'i käitumine tegelikus elus näima teistele
erandlikuna, kas kaastundmust või muigamist
väärivana.

Ajaloolane Guizot, kellelt kui toleleegselt
haridusministrikt Comte taotles matemaatika- ja
loodusteaduste ajaloo õppetooli asutamist „Col-
lège de France'i“ juurde, missugusele õppetoo-
lile siis ta ise soovis pääseda, tunnustab, kirjel-
dades oma muljeid Comte'ist, et noore teadlase
otsekoheesus ja pime andumus on temas kutsunud
esile kahetsevat lugupidamist, mis end peidab
vaikimisse. Tema, Guizot, pole isegi suvatse-
nud Comte'iga väitlusse laskuda ja õppetooli ei
oleks ta temale andnud mingi hinna eest, ka siis

kui see oleks asutatud. Comte on tookord raskepäraselt ja segaselt selgitanud oma vaateid inimesele, ühiskonnale, usule, tsivilisatsioonile ja ajaloole. Ta olnud lihtne, õiglane, sügavalt veendunud ja täiesti oma ideedele elav inimene, näiliselt alandlik, aga tegelikult täis uskumatut uhkust, pidades end uue ajastu rajajaks.

Teine kaasaegne, kellele Comte on andnud eratunde, toob järgneva mälestuse: „Iga päev, kui Luxembourg'i kell lõi kaheksa, veel, kui ta polnud löömist lõpetanud, mu toa uks avanes ja sisenes väike, küllalt tugev, siledaks raseeritud härra. Ta oli alati rõivastatud laitmatusse musta, nagu õhtusöögiks. Ta sammus tugitooli juurde, mis kirjutuslaua keskel teda ootas, asetaski mütsi laua vasakule nurgale ja tubakatoosi selle kõrvale, kastis sulle kaks korda tindipotti ja tõstis ta ninast tolli kaugusse, et veenduda, kas ta on küllalt täidetud, ja algas õpetust. — Täpselt kell 9 tõusis ta jälle, äigas parema käe vasaku sõrmega nuuskubaka oma kuuelt ja vestilt, võttis mütsi, peitis tubakatoosi ja lahkus niisama vaikselt, nagu ta oli tulnud.“

Kuigi Comte püüdis kodanlikku elulaadi ja ühiskonda muuta igaveseks, oli ta isiklikult kaugel heakodanlikust eluviisist, mida taotles teoreetiliselt. Teooria ja praktika vastuolu ilmnes ka Comte'i suhtumises perekonda. Ametlikult kehtiva moraali nõudeid ignoreeris ta isegi hoolimatult kui paljud teised. Saint-Simoni juures ametisolemise päevil oli Comte'i metressiks olnud üks vanem itaallannast abielunaine. Vahekorra temaga sündis ka laps. Pärast selle

vahekorra lõppemist sai Comte'i partneriks Caroline Massin, kes alates 17-ndast eluaastast oli seisnud politsei valve all ebamoraalsete eluvii-side pärast. Aastal 1825 abiellus Comte selle naisega.

Muidugi häiris Comte'i abiellumine avaliku naisega auväärseid kaaskodanikke. „Noor õnnetu filosoof elas üle laevahuku elu hädaohtlikemal karil,“ kirjutab üks kaasaegne. „Kõlblusseaduste rikkumine toob mõnikord eksijale kahetsusväärseid tagajärgi.“ Osalt oli vist Guizot'gi eelkirjeldatud jahe ning kahtlev hoiang tingitud Comte'i sellest sammust. Abielu kujunes õnnetuks ja Comte nimetas naitumist selle „õnnetuga ning väärituga“ oma elu suurimaks eksituseks. Umbes 30 aastat hiljem Comte'i poolt avaldatud abiellumismotiivid näivad osalt tõestavat mõnede tänapäeva sügavpsühholoogide julget väidet, mille järgi kiindumus ametliku kõlbluse poolt taunitud naisesse sõltuvat haiglasest alaväärsustundest. Nagu pihib Comte, nõudnud tema filosoofiline kutsumus ja ühekülgne intellektuaalne haridus täiendamist ja õilistamist intiimse kiindumuse abil. Ilu ja veetlevuse puududes ei lootnud aga tema naistele kunagi meeldida, seepärast tahtnud ta sellise erandliku valiku teel ühte naist siiski endaga siduda.

Aprillis a. 1826 algas Comte filosoofilisi loenguid. Need olid korraldatud kutsutud isikuile tema erakorteris. Tema tööd, eriti aga *Ühiskonna ümberkujundamiseks vajalike teaduslike tööde kava* olid leidnud tähelepanu ja tunnustust. Seetõttu külastas tema loenguid vali-

tud kuulajaskond, eesotsas silmapaistvate loodusteadlaste Alexander von Humboldt'i ja de Blainville'iga, matemaatikute Poinso't ja Fourier'ga. Kui kuulajad tulid neljandale loengule, leidsid nad korteri suletult ja aknad kaetult. Neile teatati, et noor õpetlane on haigestunud. Comte oli jäänud vaimuhaigeks.

Ta ei käinud õieti kunagi kuldset keskteed. Oma tööde kirjutamise ajajärkudel ta sattus erakordsesse vaimsesse elevusse ja loomingupalavikku. Valmistades loengut või raamatut ta mõtles kogu ainese läbi ja kirjutas siis selle ühe hooga maha ilma parandusteta. Ta kirjutas nii ruttu, et trükiladuja ei jõudnud talle järele. Jutustatakse, et ta enne eelmainitud *Teaduslike tööde kava* kirjutamist kaua aega enam ei lugeanud, kirjutanud ega rääkinud. Une on ta peletanud kange kohviga ja ööde kaupa ta mõtelnud. Comte'i vaimse kriisi taustaks a. 1826 olid peale muu tülid ja vahekordade selgitamine saint-simonistidega. Ka noore abikaasa käitumine ei saanud mõjuda rahustavalt. Comte oli oma naisel lasknud vanduda, et naine lõpetab kõik endised vahekorrad. Ent siis arvas ta märkavat Caroline'i truudusetust, kirjalike ja isiklike vahekordade jätkamist ühe endise armukesega. Comte'i õrnale enesetundele oli see talumatu, ta ruttas oma sõbra — tuntud ketserliku abbé Lamennais' juurde ning pihtis nuttes ja põlvitades oma muret. Kui kriis jõudis haripunkti, põgenes Comte oma korterist. Naine reisis temale järele. Ühisel jalutuskäigul kuskil järve ääres tabas Comte'i märatsushoog. Ehkki ta ei

osanud ujuda, soovis ta minna vette. Naine ei nõustunud sellega. Siis hakkas Comte teda vägivaldselt järve tassima. Naine olevat klammerdunud puujuurte külge ja päästnud sellega mõlema elu. Raevutsev Comte paigutati hullumajja. Kui tema vanemad kuulsid juhtunust, tuli ema Pariisi, taotelles poja vastutusvõime tuks tunnistamist ja üleviimist kuskile teise varjupaika. Caroline ei lubanud seda ja Comte võeti kodusele hooldamisele. Comte, kes hiljem otsis vaimuhaiguse üht süüdlast oma naises, pidi seejuures tunnustama temale haigusepäevil naise poolt osaks saanud ennastohverdavat hooldamist. Ema mõjul abielu, mis seni oli registreeritud kodanlikult, laulatati ka kiriklikult. Ent usu line toiming ärritas Comte'i sedavõrd, et ta vaimuliku kõnele vastas usuvastase kõnega. Ta käitumine oli küllalt ebanormaalne. Söögilauas ta lõi noa lauasse püsti ja nõudis sea mahlakat seljatükki. Või deklameeris paatosega Homeroose värsse. Kord, ühes melanhoolia raskemas järgus, ta hüppas Seine'i sillalt jõkke, kust tema päästis keegi kaardiväelane.

Augustis 1828 oli Comte niivõrd paranenud, et võis tööd jätkata. Ta esimeseks kirjutiseks oli eritlus kellegi raamatu üle vaimuhaigustest. Selles ta rakendas oma äsjaseid isiklikke kogemusi sellel alal. Comte taipas hästi oma tegude infantiilsust haigusepäevil ja näib selgenägelikumalt oma aja arstiteadusest taibanuvat vaimuhaiguste olemust, kui ta sedastas, et oma vaimuhaiguses on ta isiklikult läbi elanud inimsoo möödunud arenguastmed. Ta olevat posi-

tiivselt arenguastmelt langenud kõigepealt mono-
teismi ja siit võhiklike arstide vigade tõttu poliü-
teismi kaudu ürgaegsesse fetišismi. Paranemi-
sel on ta loeteldud astmed läbinud vastupidises
järjekorras.

Jaauanuaris 1829 jätkas Comte katkestatud
loenguid positiivse filosoofia üle oma erakorteri
kinnises ringis. Aasta lõpul ta kordas sedasama
loengute seeriat laiemale kuulajaskonnale.
Comte'i iseloomustuseks toome ühe tolleaegse
kuulaja mälestuse neist loenguist: „Comte'i ees
polnud muud kui klaas suhkruvett. Ta rääkis
kolm tundi järjestikku ja isegi kauem. Ta ära-
tas kaastunnet, mis oli segatud aukartusega.
Näis, nagu oleks ta mõistetud igavesele sunni-
tööle teaduse kasuks.“ Filosoofilist kirjandust
arvestas Comte oma positiivse filosoofia välja-
töötamisel vähe ja uhkustas ise, et ta pole luge-
nud Kanti, Hegelit, Herderit jt. Paljuluge-
mine mõjuvat häirivalt, takistavat mõtlemist ja
kahjustavat algupärasust ning terviklikkust. Ta
ise nimetas seda „aju-hügieeniks“. Ka tundis ta
vähe huvi oma õpetusele osakssaava arvustuse
kohta — hoidus vähemalt sellele vastamast, olles
veendunud, et tema vaated kõigest hoolimata
endile teed murravad.

1830. aasta juulirevolutsiooni algul oli Comte
vaimustuses. Ta uskus Louis Philippe'i rahul-
duvat vabariigi presidendiks saamisega ja lootis
temalt alalise sõjaväe kaotamist, kogukondade
omavalitsust ja teisi reforme. Ta oli rängasti
pettunud, kui Louis Philippe kuulutas enda
prantslaste kuningaks. Samal aastal sattus

Comte võimudega tülli ka isiklikult: ta keeldus astumast rahvuskaardi liikmeks. Ta olevat küll valmis avalikku korda kaitsema, aga veendunud vabariiklasena ei saavat ta vandega kohustuda kaitsema just seda valitsust, mille vastu ta võitleks, kui ta oleks teoinimene. Keeldumist karistati arestiga, kuhu Comte võttis kaasa hulga tinti, raamatuid ja paberit. Vanglas tundis ta end nii hästi, et oli pettunud, kui ta kolme päeva möödudes sealt välja aeti. Valitsus, kartes elevust, mida ähvardas tekitada Comte'i jälitamine, surus asja maha,

Kuid Comte ei talunud ka vabariiklaste revolutsioonilist meelsust. 1835. aastal ta kaitsetes Lyoni ja Pariisi mässule järgnevas suures protsessis koos Armand Carrel'iga kohtu ees siiski kedagi mässusse segatud ajalehetoimetajat Armand Marrast'd. Siitpeale aga tõmbus ta veel rohkem tagasi. Järjest nõudlikumaks, teadlikumaks ja rahutumaks muutuv proletariaat süvendas temas tõelist hirmu. Ikka enam ja enam ta hakkas rõhutama, et mitte vägivaldne väline pööre ei suuda olukorda parandada, vaid ainult vaimne ümbersünd võib rahvamassid sihile viia. Selleks otstarbeks oli ta juba a. 1830 paari kaaslasega asutanud „Association polytechnique'i“ (Polütehniline ühing), mis pidi levitama haridust avalike ja tasuta teaduslike loengute abil. Siin pidas ta ka ise kuni aastani 1848 „astronoomilisi kursusi“, sest ainult astronoomiaga kui ainsa täiesti positiivsele tasemele tõusnud teadusega võimalduvat kuulajais süvendada positiivistlikku meelsust. Taevad, rõhutas Comte, ei

kiida mitte Issanda au, vaid Newtoni, Kepleri ja teiste suurte astronoomide au. Maailmakorda ei määra mitte üleloomulik tahe, vaid muutumatud looduseadused.

Teaduse kõrval omistas Comte rahvahulkade kasvatamises suurt tähtsust ka kunstile. Kirjutades oma *Positiivse filosoofia kursust* ta pidi põhjalikult süvenema ka kunstiprobleemidesse ning täiendama oma hariduses sellel alal leiduvaid lünki. Ta õppis itaalia, hispaania ja inglise keelt ning luges Horatiust, Vergiliust, Plautust, Dantet, Ariosti, Tassot, Miltonit, Shakespeare'i, Byronit, Cervantest ja Calderoni algkeeles. Külastas hoolsasti ka Itaalia Ooperit — teadlikult taotelles oma „afektiivsete“ võimete arendamist, millised tema arvates moodustasid kõlbluse aluse ja ühiskonda ühendava sideme. Vihjates tõsiasi, millist feodalismi lammutavat osa omal ajal mängis renessansikunst, leidis Comte, et alates XIV sajandist on kunst nagu filosoofiagi olnud peamiselt kriitiline. Positiivse ühiskonna loomiseks on vaja rohkem sünteetilist kunsti, orgaaniliselt ülesehitavat ning organiseerivat, mis kannab positivismi põhimõtted massidesse ja edendab kõlblust täiustumist, sidudes mõistuse ja teaduse kuivad saavutused inimese tundeeluga. Nii hülgas Comte maise elu probleemidest ja muredest irdunud ning irduda tahtva kunsti, s. t. kunsti kunsti pärast. Utilitaristlik esteetika, kunsti rakendusväärtuse rõhutamine, tähendas Comte'i poolt tegelikult kunsti asetamist kehtiva kõlbluse ja ühiskonnakorra teenistusse.

Haigusest saadik oli Comte'i eluviis muutunud tervislikumaks. Ta loobus kohvist, mida varem tarvitas une peletamiseks, ja lubas endale vajalikku puhkust. Iga päev ta tegi pika jalutuskäigu. Ja matkad, mis ta hiljem pidi tegema polütehnilise kooli eksaminaatorina, pidid samuti mõjuma tervislikult. Majanduslik olukord aga, mis oli küllalt vaevaline ka Saint-Simoni juures ametis olemise ajajärgul, ei paranenud kuigi kiiresti. Katsel teenida leiba matemaatikatundidega oli alguses vähe tulemusi. Ajajärgul, kui ta abiellus Caroline Massin'iga, oli tal vaid üks õpilane. Mingi naisele osakslangenud pärandussumma leevendas tollal kitsikust osaliselt. Pärast 1827. aastat hankisid aga sõbrad temale vajalikul arvul õpilasi. 1832. aastal sai ta ühe sõbra toetusel 2000-frangise repetiitorikoha ja aastal 1837 eksaminaatoriks polütehnikumis. See tõi aastas 3000 franki lisatulu. Peale selle ta sai matemaatikatunde veel ühes õppeasutises, nii et ta aastase tulu kogusumma ulatus 7000—10 000 frangini.

Need teenistuskohad polnud aga kuigi kindlad. Majandusliku olukorra kindlustamiseks tegi Comte mitmeid katseid. Kirjeldasime õppetooli hankimiseks sooritatud käiku Guizot' juurde. Sama palvet kordas Comte kaks korda teiste haridusministrite juures. Ta kandideeris korralisele õppetoolile polütehnikumis ja taotles pääsu Teaduste Akadeemiasse. Kuid need taotlused jäid viljatuiks. Mitte ainult abielu ja vaimuhaigus ei kitsendanud ta väljavaateid karjääriks tegelikus elus, vaid ka tema järsk ise-

loom. Tõusev kibedustunne ja ärritatavus saatsid tema vananemist. Kuid kaaluvaimaks piduriks Comte'i kui teadusmehe karjäärile olid tema vaated.

Comte häiris oma vaadetega teadlaste muga-
vat rahu, kes teadust pidasid elust kõrgemal seis-
vaks olümbiks. Käsiteldaval ajajärgul oli loo-
dusteadustes valgustusajastust pärineva mehha-
nistliku käsitusviisi õitseag. Keskaega ülistava
romantismi mõju ei ulatunud loodusteadustesse.
Comte aga julges ülistada keskaega ja rünnata
ka valgustusajastut ühes selle mehhanistliku ja
ratsionalistliku elukäsitusega. Ka oli majandus-
lik liberalism tollal haripunktil, imponeerides
vabavõistluse kultusega ka teadlastele. Comte
aga oli äärmiselt külm nii Adam Smith'i poliitilise
ökonoomia kui ka sellele toetuva libera-
lismi suhtes, sest ta tajus neis peituvat ohte keh-
tivale korrale. Ta nõudis tsentraliseeritud
võimukäsitust ja terviku silmaspidamist nii
teoorias kui praktikas. Ja kui ta kõneles tead-
lastest kui positiivse ühiskonna vaimseist auto-
riteetidest, siis ei mõelnud ta nende all oma aja
õpetlasi, kelle kitsahorisondilist intellektualismi
ta ründas samuti kui Schopenhauer. Nagu vii-
manegi ta ei sallinud „kateedri-õpetlasi“.

Nii suruti ta tahestahtmata järjest rohkem
teoreetilisele alale. Ja aastail 1830—1842 ilmus
tema esimene kuueköiteline suurtöö *Cours de
philosophie positive* (Positiivne filosoofia), mille
aluseks olid tema loengud.

Comte'il oli erakordne mälu, mis ei jätnud
teda kunagi hätta. Oma teadmised ta olevat

kogunud noorpõlves. Hiljem ta ei lugenud enam midagi peale ilukirjanduse, ammutades kõik teaduslikud andmed ja faktid tohutust mälusalvest. Ta töötas algul teema peas süstemaatiliselt läbi kuni üksikasjadeni ja ütles siis, et ta on lõpetanud uue köite. Nii see ka oli: kui ta hakkas kirjutama, leidis ta kõik oma mõtted taas üles loomulikus järjekorras. Comte ei viimistelnud oma töid kunagi. Seetõttu kannavad *Positiivse filosoofia* kuus paksu köidet Comte'i töötamisviisi jälgi, mis teevad raamatu raskesti loetavaks huvitavast sisust hoolimata. Ehkki keel on originaalne ning lopsakas, vihas-
tab Comte'i stiil paljusid lõputute kordamistega, pikkade lohisevate lausetega ja väljendite eba-
määrasusega.

IV.

POSITIIVSE FILOSOOFIA KURSUS.

Comte oli esimene kolmanda seisuse ideoloogidest, kes selgesti mõistis, et võrdsus-ven-dus-vabaduse lipuloosung aitas mainitud seisuse küll võimule, kuid et võimu pikemalt säilitada selle loosungi abil ei saa. Ta leidis, et südametunnistuse vabaduse „dogma“ lõhub vaimset autoriteeti. Rahva suveräänsuse nõue olevat pidurdav pettepill ja lõhkuvat ilmlikku valit-sust — rahva valitsemine rahva kaudu olevat iga valitsemise eitamine. Võrdsuse-„dogma“ olevat alatu vale ja ähvardavat kõrvaldada senise sot-siaalse liigenduse. Kaasaja ebateaduslik-meta-füüsiline mõtlemine mõistvat väärsti sotsiaalsete haiguste ja hädade loomust — viimased pole tin-gitud mitte füüsilis-materiaalselt, vaid kõlbeli-selt. Et reformatsioon ja valgustusajastu on lõh-kunud maailmavaate tervikluse, siis on vaimse võimu ja ühtsuse kadumise tõttu ühiskond laos-tumisel. Hierarhia on pööratud pea peale; ma-janduslikud tegurid ja põhjendused olevat võt-nud ülekaalu ja seetõttu süvenevat klassivõit-lus. Comte pöördub teravalt utopistliku sotsia-lismi ja klassivõitluse vastu: töötavate kihtide

R olukorda tuleb parandada, kuid seisusvahesid hävitamata ja rahvamajanduse süsteemi muutmata. See on võimalik, kui kõlbelise kasvamisega reguleeritakse tööandjate ja töövõtjate egoismi, mis esimestel olevat liigselt reaktiiviline ja teistel anarhiline. Comte'i arvates pole proletariaadil kasu eraomandi kaotamisest — inimkonnale on nii aineliselt kui kõlbeliselt kasulik, kui rikkused on väheste käes. Nagu armeele on tarvis ohvitseri, nii on vajalik tööjaotus ettevõtja ja tööliste vahel.

Et sotsiaalne küsimus on kõlblusküsimus, ja viimane kommete ja arvamiste, mitte aga asutiste muutmise küsimus, siis on vajalik korra saavutamiseks Euroopa ühiskonnas luua positiivne filosoofia, mis oma üldkehtivusega seob kõiki inimesi. Positiivne filosoofia peab olema üldiseks teaduseks ühiskonnast, mis hõlmab ning seob kõik üksikud teadused ja rakendab nad inimkonna teenistusse. Comte'i küllaltki laiialivalguva ja vastuoluderikka positiivse filosoofia skeletiks on kaks „seadust“: nn. kolme-faasi-seadus ja entsüklopeediline seadus.

Kolme-faasi-seadus, mis õieti põlvneb Turgot'lt ja Saint-Simonilt, on Comte'i sotsioloogia üheks põhiseaduseks. Selle seaduse järgi jaguneb inimsoo intellektuaalne areng kolme astmesse: 1. teoloogiline ehk fiktiivne, 2. metafüüsiline ehk abstraktne ja 3. positiivne ehk teaduslik aste. Oma loomuse tõttu inimese mõistus rakendab järjekorras neid kolme mõtlemismeetodit, mis oma olemuselt eri-

nevad ja on isegi vastuolulised. Seetõttu tekib kolm erinevat maailmavaadet, millest esimene on inimhõimustuse vältimatu lähtepunkt, viimane tema lõppseisund; teine on vaid üleminekuastmeks. See arengukäik, millele allub kogu inimkond, kordub igas üksikisikus: igaüks on teoloog lapsepõlves, metafüüsik noormehena ja füüsik täiseas.

Teoloogilist astet iseloomustavad kujutlusvõime ülekaal, antropomorfism, kord ja autoriteet. Inimene, taotelles absoluutset teadmist ja tõde, seletab kõiki mõistmatuid loodusnähtusi jumala ja teiste üleloomulike olemate abil. Ta katsub võita viimaste heatahtlikkust. Tegelik võim ja asjade juhtimine on teoloogilisel astmel sõjameeste ja preestrite käes.

Metafüüsilisel astmel on ülekaalus abstraktselt-formaalne mõtlemine, millega on seotud arvustamine ja skepsis, revolutsioon ja konstitutsionalism. Loogiline tõestus asendab tunded ja fantaasia. Jumalaid asendavad abstraktsed ideed, põhimõtted ja jõud, nagu näiteks deismis ja liberalismis. Õigusteadlased tõrjuvad kõrvale preestri ja sõjamehe. Vaimuelus valitsevad algul filosoofid, hiljem publitsistid ja literaadid. Metafüüsiline vaim lõhub, aga ei ehita.

Alles positiivsel astmel inimvaim, tunneta-des absoluutse tõe saavutamise võimatust, loobub asjade olemuse, alg- ja lõpp-põhjuste avastamise katseist ning rahuldub selliste tegelike seaduste avastamisega, mis on vajalikud konkreetsete eesmärkide saavutamiseks. Teada selleks, et ette näha — *savoir pour prévoir* —, see on

positiivse teaduse juhtmõte. Positiivne on see, rõhutab Comte, mis on kasulik, reaalne, kindel, täpne, orgaaniline ja relatiivne. Positiivne filosoofia ei eralda teooriat praktikast, piirdub inimesele praktiliselt kasulike seaduste uurimisega, taotleb eksaktteaduslikku täpsust, on, vastu-pidi metafüüsilisele, ülesehitav ja langeb täiel määral ühte süsteemiviidud „terve inimhõistusega“ (*sens commun*). Positiivses faasis valitsevad teadlased ja töösturid.

Teoloogiline aste oli alguses inimvaimule vältimatu; seda tingisid selle vaimu loomus ja kõlbelis-ühiskondlikud vajadused. Algul asub inimvaim teatud nõiarings, millest ei näi olevat väljapääsu: ühest küljest ei saa ilma vaatluseta jõuda juhtideedeni, teisest küljest aga pole võimalik reeglipärane vaatlus ilma juhtideeta, ilma teooriata. Siin tuleb appi teoloogiline filosoofia, õhutades oma salapärase kujutelmadega tarkava mõistuse lapselikku uudishimu. Andes inimesele illusiooni, et tal oma palve abil on looduse üle piiramatu võim, süvendas teoloogia inimese teojulgust. Peale selle ta lõi inimeste vaa-dete ühtsuse, ilma milleta ühiselu pole võimalik. Tarkavale inimvaimule olid liiga võõrad ja seedimatud tänapäeva mõistuse tõed, ta vajab astroloogia võluvaid kimääre ja alkeemia võimsaid pettekujutelmi, mille varjul ta kogus teaduse tekkimiseks vajalikke kogemusi.

Teoloogilise astme ürgseks ja puhtaimaks faasiks oli fetišism, mis nägi hinge ka eluta kehades ja mille üheks vormiks on moodne pan-teism. Fetišism takistas looduseaduste tunne-

tamist ja seega arengut üldse. Tähtedekultuse kaudu ta kulges polüteismi, mis oli soodsam teadusele, kunstile ja tööstusele. Polüteism kõrvaldas fetišismile omase kartuse asjade ees, avades seega tee välismaailma vallutamiseks. Polüteismiga tekkis orjapidamine, kuna fetišist võidetu surmas. Üleminek monoteismi oli esimene suurem revolutsioon. Monoteismi täiuslikemaks kujuks on katoliiklus, mille keskaegne organisatsioon on inimliku tarkuse suurim poliitiline meistritöö. Vaimse võimu keskendamine paavsti eksimatuse dogma abil oli suur intellektuaalne ja ühiskondlik edusamm, sest see võimaldas omavahel siduda erinevaid rahvusi. Comte omistab katolitsismile veel rea teeneid ja voorusi; peale muu ta olevat soodsalt mõjutanud teaduse, kunsti ja tööstuse tõusu renessansiaegses Itaalias. Kuid filosoofia lõhenemine loodus- ja kõlblusfilosoofiaks, mis oli alanud juba antiikajal, õõnestas monoteismi. Õieti kandis viimane, lubades uurimist ja edendades mõtlemist, eneses oma laostumise idusid. Peale selle peitis üks katoliikluse suurimaid voorusi — võimu jaotamine ilmlikuks ja vaimulikuks — eneses järjest suurenevat antagonismi.

Protestantism laiendas uurimise vabaduse nõuet ja õõnestas sellega katoliikluse ning ühtlasi kristluse aluseid. Ilmlik võim hakkas läänimajanduse laostudes tsentraliseeruma ja vaimulikku võimu piirama. XIV ja XV sajandil algas seega metafüüsiline faas, mis kõigist eba-voorustest hoolimata oma vabadustega võimaldas inimsoo eliidi arenemist ja mis oli vältimatuks

üleminekuastmeks positiivsesse faasi. Metafüüsilise faasi küpsuspunktiks oli deism, selle ettevalmistajaiks olid Hobbes, Descartes ja Bacon.

Ent samal ajal arenesid ka moodsa tsivilisatsiooni rakukesed, arenes positivism. Moodne tsivilisatsioon koosneb esteetilisest, teaduslik-filosoofilisest ja tööstuslikust osast. Tööstuse tõus järgneb katoliiklik-feodaalsele korrale, mis oli uue õhtumaise tsivilisatsiooni tõeliseks kasvulavaks. Keskaegse katoliikliku süsteemi mõjul toimus pidev töötavate kihtide vabanemine, esialgu linnades, hiljem ka maal. Vabaduse vaim edenes, inimene õilistus rahulikus töös, sõjakas meelsus taandus. Mida rohkem tööstus edenes, seda suuremaks muutus ta vastuolu teoloogilis-sõjalise süsteemiga; see vastuolu viis Suure Prantsuse revolutsioonini. Baconil ja Descartes'il on suuri teeneid ka positiivse mõtteviisi süvendamises loodusteaduste alal. Kuid positivismi toomist kõlblusse ja filosoofiasse peab Comte enda missiooniks. Seda väidab ta olevat teinud käsiteldava kolme-faasi-seadusega, mis liidab kõik inimsoo arengujärgud ürgajast kuni tänapäevani.

Iga sotsiaalne seisund, jätkab Comte, on eelneva tulemus ja järgneva eeldus. Sotsiaalne areng allub muutumatutele looduseadustele, mille keskel pole ruumi üleloomuliku olendi tahetele. Mida suurem on ühiskondlik organism ja mida rohkem edeneb tsivilisatsioon, seda rohkem hakkavad üldseadused selgenema ja juhuslikke tegureid varjutama. Inimene täieneb nii füüsiliselt, vaimselt, kõlbeliselt kui poliitiliselt. Kuid

sel täienemisel on piirid, mille moodustavad käesolev arengufaas ja ümbritsevad olud. Loo-
dusepärast arengut võib küll edendada ja kii-
rustada, ent ühestki astmest ei saa üle hüpata.
Ka ühiskondliku arengu eelduseks on ettenäge-
mine. Areng ei toimu siiski sirgjoonselt, vaid
siksak-joones. Inimsoo arengu edu väljendub
selles, et järjest rohkem tungivad esile loomade
kõrval ainult inimesele iseloomulikud omadused:
täienevad intellektuaalsed võimed ja sotsiaal-
sed tunded.

Uus ühiskonnateadus peab näiliselt iseseis-
vate inimeste arvutat massi vaatlema kui tervi-
kut, mis hõlmab kõiki põlvkondi, aegu ning
kohti ja mille liikmed töötavad kui suure keha
organid selle keha, s. t. ühiskonna, huvides.
Ühiskonna ajaloo määrab inim-
vaimu ja eriti filosoofia ajalugu.
Mõningate eriliste tegurite, nagu kliima, rassi
jt. kõrval kiirendavad inimkonna arengut veel
inimese sünnipärane tegevustung ja lühike elu-
iga: „ühiskondlik edu toetub oluliselt surmale“
— sugupõlvede kiirele kadumisele. Kolme-faasi-
-seaduse puhul rõhutab Comte, et need kolm
faasi võivad mitmesugustes intellektuaalseis
kategorias põimuda ja püsida üksteise kõrval.
Teoloogiline aste pole näiteks kunagi eksistee-
rinud täiesti puhtal kujul — kõige tavalisemaid
ja lihtsamaid nähtusi seletati juba ürgajal alati
positiivselt-loomulikult. Rööbiti vaimu aren-
guga käib majanduse areng; positivismile vas-
tab majanduses industrialism. (Viimane mõiste
asendab Comte'i juures kapitalismi.) Edasiaren-

gut kolmandast astmest Comte enam ei kujutle. Sellele astmele järgneb kunagi surm. Sest nagu sureb individuaalne organism, nii olevat paratamatu ka kollektiivse organismi surm.

Et Comte'i seisukohalt mõtlemine on bioloogiline funktsioon, mille ülesandeks on kaasa aidata organismi säilitamisele, siis on loomulik, et positivismi tunnetusteooria seisab ligidalt skeptilisele empirismile. Inimese vaim ei suuda tungida asjade olusse, vaid peab piirduma nähtustega. Selle agnostilise juhtmõtte abil lootis Comte ise hoiduda igasugusest metafüüsikast ning lüüa ära iga olevat ühiskonnakorda õõnestava teooria sündimist juba eos. Comte'i järgi ei ole mõtlemisvormid alati- ja üldkehtivad, vaid sõltuvad miljööst ja organismist. Tõde võib muutuda, olla erinev erinevate inimeste ja erinevate aegade jaoks. Nii võib näiteks päikese ja maakera masside vahekorra muutumine, mis muudab raskusseadust maakeral, muuta ka inimese organismi ja vaimu. Sellisel inimesel oleksid ka uued tõed. Sellega, et Comte rõhutas tunnetussubjekti ajaloolist tingitust ja arengut, tegi ta suure sammu edasi senise filosoofia staatilis-formaalsest käsitusviisist, muidugi aga märkamata, et ta seega rohkem kahjustas kui kindlustas olevat ühiskonnakorda. Kahjuks ei suutnud ta seda mõtet edasi arendada ning rakendada ka oma positiivses süsteemis. Loobudes asjade olemuse ja ürgpõhjuste uurimisest ja ka tunnetusteoreetilistest analüüsides traditsioonilises vaimus, kaotas filosoofia kui teadusala Comte'i jaoks suure osa oma ülesandeist. Comte'i

jaoks oli positiivne filosoofia üldisimaks eksaktteaduseks, mis pidi eriteadusi, nii nende meetodeid kui tulemusi, siduma mingiks kõrgemaks tervikuks.

Positiivne filosoofia kui üldteadus eeldab aga üksikteaduste jõudmist positiivsesse arengufaasi. Nende areng läbi kolme faasi toimub erinevas tempos. See arenemise järjekord väljendub teaduste loomulikus hierarhias, mille Comte määratleb nn. entsüklopeedilise seadusega. Kõik nähtused liigitab Comte kõigepealt elavaiks ja elutuiks kehadeks. Seega on kõigi teaduste põhijaotuseks orgaaniline ja anorgaaniline füüsika. Viimane jaguneb „taeva füüsikaks“ (astronoomiaks) ja „maa füüsikaks“. „Maa füüsika“ jaguneb füüsikaks kitsamas mõttes ja keemiaks. Orgaaniline füüsika jaguneb bioloogiaks ja „sotsiaalseks füüsikaks“. Viimase jaoks lõi Comte hiljem uue nimetuse „sotsioloogia“. Kogu positiivse filosoofia tõeliseks aluseks tuli Comte'i arvates Newtonist ja Descartes'ist saadik pidada matemaatikat. Psühholoogia ja loogika lülitab Comte oma süsteemist välja: tõelist loogikat saab uurida vaid mainitud teadustes, sest ta ühtub neis rakendatavate meetoditega. Ja põhimeetodiks on neis tegelikult terve inimhõistus (*sens commun*).

Seni viljeldud metafüüsilis-abstraktne loogika viib küll kindlaile, kuid siiski viljatuile ja lapsikuile juhtlauseile, mis on endastmõistetavad. Mõtlemiskunsti saab dogmaatiliselts õpetada niisama vähe nagu kõndimis- ja rääkimiskunsti. Positiivne filosoofia määratleb inimvaimu tõe-

lised loogilised seadused sellega, et selgitab üksikisiku kui ka inimsoo vaimu arengut ja õpetab positiivse meetodi mitmesugust rakendamist. Teatud kindlailmelisest argumentatsioonist lahutatud loogika on mõttetu. Samuti nagu formaalset loogikat ei hinda Comte kuigi kõrgelt ka psühholoogiat, tunnistades viimase vaid anatoomia ja füsioloogia osaks. Psühholoogia kui teadus langevat ühes introspeksiooni (sisevaatluse) meetodiga, millele ta toetub. Sisevaatluse meetod olevat aga läbi ja läbi väärtusetu ning absurdne.

Jättes kõrvale kirjeldavad, rakendus- ja abiteadused, reastab entsüklopeediline seadus abstraktsed üldteadused nende alaneva üldsuse ja tõusva komplitseerituse järjekorras järgnevalt: 1. matemaatika, 2. astronoomia, 3. füüsika, 4. keemia, 5. bioloogia, 6. sotsioloogia. Teadusi tuleb õppida esitatud järjekorras, sest iga järgneva teaduse meetodid ja sisu eeldavad eelneva teaduse teatud küpsust. Igaüks neist teadustest nõuab enese mõistmiseks eelneva elementaarsete tõdede ja tõsiasiade tundmist. Esitatud järjekord on ühtlasi nende teaduste ajaloolise tekkimise ja positiivsesse astmesse jõudmise järjekord. Kuigi järgnevad teadused sõltuvad eelnevaist, siiski ei tohi seda mõista nii, nagu võiksid eelnevad järgnevaid valitseda, sest viimased lisavad eelnevaile täiesti uue, ainult neile eriomase joone ja omaduse. Vastupidi: järgnevatena suudavad hilisemad ning komplitseeritumad teadused õieti vääristada, täiustada ning kõrgemale tasemele tõsta eelnevaid. Bioloog, kes

tahab mõista ja viljakalt tegelda oma erialal, peab vähemalt üldjoontes tundma astronoomiat, füüsikat ja keemiat. Sotsioloog peab tundma kõiki üldisemaid teadusi matemaatikast kuni bioloogiani.

Nagu näeme, puudub teaduste astmestikus poliitiline ökonomia. Viimane kuulub Comte'i süsteemis sotsioloogia alla, mis hõlmab ka ajaloo-filosoofiat, eetikat ja suurt osa psühholoogiast. A. Smith'i ja D. Ricardo poolt rajatud klassilise poliitilise ökonomia suhtes osutab Comte suurt külmust, sest see jättis majanduse ja seega ka ühiskondliku korra ja distsipliini kujunemise erahuvide vabavõistluse hoolde. Comte oleks meeleldi näinud majanduslike nähtuste reguleerimist välise vahelesegamise kaudu.

Ka kõige abstraktsemate ja üldisemate teaduste seadused pole Comte'i seisukohalt mitte deduktiivse loogika abil apriorselt tuletatud, vaid neil on kogemuslik algupära: loodusseaduste muutumatuse põhimõte on empiirilise induktsiooni tulemus. Comte ei taipa küll tootmisvahendite tähtsust ja rõhutab selle asemel ajaloo sõltuvust teaduslikust arenguastmest, kuid kohati satub ta ajaloolisest idealismist väga kaugele, tunnustades näiteks teaduste tingitust inimese põhitarbeist. Nii räägib ta, et matemaatika tekkis lihtsalt mõõtmiskunstist, mida kasutati peamiselt põldude jagamisel, ja alkeemia olevat tekkinud katsest luua teadus, mis rahuldaks uusi majanduslikke tarbeid. Tegelikud eluvajadused on sundinud nähtusi siduma võimalikult lihtsate tööhüpoteeside kaudu, ja tea-

duste ülesandeks ongi taandada kõik nähtused mõningaile põhinähtustele, näiteks gravitatsioonile. Et loodusseadused siiski näivad meile puhtloogiliste aprioorsete tuletistena, see johtub nende tavaliselt dogmaatilisest esitusviisist.

Iga teadust võib nimelt esitada kahe olemuselt erineva meetodiga: ajalooliselt või dogmaatiliselt. Esimene meetod esitab teadmised samas järjekorras, milles nad tegelikult avastati. Teine esitab teaduse olulised jooned teatud süsteemis. Tavaliselt on need meetodid teineteisega läbi põimunud. Teaduse edenedes muutub tema esitamine ajaloolise meetodiga materjali kuhjumise tõttu tülikaks, dogmaatiline esitamine aga lihtsamaks. Üksikisikul on võimatu läbi sammuda kõiki vaheastmeid, mis on sooritanud inimsoo kollektiivne vaim. Intellektuaalse kasvatuse ülesanne ongi dogmaatilise meetodi abil tõsta õpilane lühikese ajaga nende tunnetusteni, mis vajasid sajandeid kestvat geeniuste tööd. Muidugi on teaduste ajaloo täielik rekonstrueerimine võimatu, sest teaduste areng on niivõrd läbi põimunud üksteisega, elupraktisega ja inimkonna ajalooga.

Põhiteaduseks teaduste hulgas on matemaatika. Kõigi vahekordade matemaatiline määratlemine on iga positiivse teaduse ideaaliks. Suure keerulisuse tõttu on see siiski võimatu isegi anorgaanilisel alal, kõnelemata orgaanilisest. Loodusteaduste tipul seisab astronoomia niihästi oma positiivse ja täpse iseloomu kui ka nende seaduste tähtsuse tõttu, mida ta avastab. Maisi nähtusi, ka ühiskondlikud kaasa arvatud,

võib vaid siis põhjalikult mõista, kui arvestatakse maakera asendit päikesesüsteemis. Peatudes füüsika juures hülgab Comte eetri-teooria, mis ei alluvat kontrollile ega olevat seega positiivne. Samuti peab Comte ebateaduslikuks ka keemia jaotamist orgaaniliseks ja anorgaaniliseks.

Comte'i arvates tuleb vahe positiivse ja teoloogilise filosoofia vahel teravaimalt ilmsiks bioloogias: teoloogia lähtub maailma seletamisel inimesest, positiivne filosoofia aga seletab inimest, lähtudes maailmast. Elunähtused on vaid üldseaduste modifikatsioonid. Mitte vastuolu elutu loodusega pole elu oluliseks jooneks, vaid just harmooniline suhtlemine ümbrusega on elu põhitingimuseks. Elu sisimaks olemuseks on lakkamatu sisemise laostumise ja uuestisünni-protsess, mis tuleneb organismi ja välismaailma suhtlemisest.

Et Comte'i seisukohalt kõik protsessid inimeses sõltuvad välismaailma mõjudest, siis on senise psühholoogia, nii selle sisu kui ka introspektiivse meetodi, hülgamine tema poolt loomulik. Tundmusi ja intellektuaalseid funktsioone ei saa vaadelda, saab vaadelda ainult nende tulemusi. Comte soovitab Galli eeskujul kõlbalisi ja intellektuaalseid protsesse uurida nagu füsioloogilisi. Inimese ja looma vahel pole olulist vahet, seepärast on vaimse ja moraalse füsioloogia tundmaõppimiseks loomade vaimu ja kommete uurimine suurima tähtsusega. Senine kõrk suhtumine loomadesse pole õigustatud. Senise psühholoogia õpetus olevat ekslik ka selles mõt-

tes, et ta eitab intellekti allumist tundeelule, kuna igapäevaseimgi kogemus näitab, et kired on mõistusest tugevamad. Väidetavat intelligenti ülekaalu inimeses pole olemas, samuti puudub ka hing ehk nn. „mina“. „Mina“-mõiste tekib keha-funktsioonide harmoonia kadumise puhul haiguse tõttu. Mõnede loomade juures võivad isiksustunne olla suurem kui inimesel. Vaist pole muud kui tardunud mõistus, ja mõistus on muutuv instinkt.

Comte tõrjub tagasi etteheited, nagu oleks positivism fatalistlik ja deterministlik, s. t. halvaks looduseaduste muutumatuse rõhutamisega teorõõmu ja õhutaks passiivset alistumist saatusele. Astronoomilist maailma mõjutama pole inimene küll suuteline, kuid seda suurem on tema vabadus bioloogilises sektoris ja eriti kõlbelises ning vaimses maailmas: lihtsamaid nähtusi saab küll kergemini ette näha, aga mõjutada suudab inimene rohkem komplitseeritud nähtusi. Nii lõhub Comte'i arvates positivism teoloogilisi kujutelmi ja teaduslik bioloogia vabastab inimvaimu lõplikult. Positiivne astronoomia lükkab ümber kujutelmad ürgloojast, algpõhjustest ja kõrgemast tahtest, näidates, et kõik taevased nähtused sõltuvad raskusjõust. Füüsika ja keemia annavad inimesele vahendid looduse valitsemiseks, lõhuvad teoloogilise kujutelma „absoluutsest loomisest ja hävimisest“, näidates mateeria jäävust ning orgaanilise ja anorgaanilise mateeria olemuslikku samasust. Positiivse bioloogia anatoomilised ja füsioloogilised uurimused, mis elunähtusi tuletavad organismi ja elu-

tingimuste vastastikusest mõjust ning põimuvusest, kummutavad nii teoloogilised pettekujutelmad jumalikest jõududest kui ka metafüüsilised mõisted hingest jm. Hävitades mõistusvastase ja viljatu teoloogilise vaateviisi, selle kõigi usuliste süsteemide aluse, ründab bioloogia seega senist filosoofiat tema kindlaimas kantsis.

Millest oli tingitud usu ja teoloogia hülgameine Comte'i poolt? Meenutagem, et XIX saj. teisel veerandil feodalismi pärimused olid tasalülitatud kolmanda seisuse poolt, et Voltaire'i ja entsüklopedistide jumalavallatus kuulus minevikku, et tollal kodanluse teised esindajad, alates romantikuist ja lõpetades praktiliste poliitikutega, suhtusid kristlusse kui mitte sõbraliikult, siis sallivalt. Pealiskaudsel vaatlemisel näib Comte'i antikristlik hoiang olevat vastuolus tema taotlustega, sest ta ju püüdis säilitada neid samu võimuvahekordi, mida kaitsesid teoloogia ja kristlus. Kuid Comte nägi sügavamale ja kaugemale ette — ta aimas, et usk ja teoloogia ei suuda olla kuigi tõhusaks toeks kõlblusele.

Meie kutsume kõiki, hüüab Comte, kes tahavad hoiduda hukutavast kahtlusest ja kõlblisest ebakindlusest, loobuma jumalast ja teoloogiast. Tänapäeval on vaid kaks laagrit: üks on anarhiline ja tagurlik, milles jumal korratult võimutseb, teine on orgaaniline, mis kindlustab edu ja korra. Kõik kaasaegsed laastavad utoopiad on alguse saanud monoteismist, isegi katolitsism pole oma tähtsamaid esindajaid suutnud eemale hoida revolutsioonilistest eksiteedest.

Kogu usuline õpetus on vaid sublimeeritud fetišism. Absoluutne monoteism, jätkab Comte, on võimetu kunagi olema baasiks tõeliselt religioos-
sele süsteemile, millel võiks olla kõlbelis-sotsiaal-
set mõju.

Comte hülgas kristluse osaliselt samal põh-
jusel, mille pärast tal tekkis konflikt oma õpe-
taja Saint-Simoniga ja mille pärast ka XX sajandil mõned reaktioonilisemad ringkonnad on hakanud ründama kirikut, s. t. mõningate krist-
likus õpetuses säilinud ürgkommunismi suge-
mete pärast. Ühtlasi leidis Comte, et usklik-
kude püüd isikliku hingeõnnistuse järele on
liiga egoistlik-individualistlik ja vähe kollekti-
vistlik: *m i n a* huvides unustatakse *m e i e*. Et
Comte võitles kollektivismi majanduslike eel-
duste vastu, siis ei osutu ajaloolises perspektii-
vis tema taotlus mitte üldinimkondliku kol-
lektivismi taotluseks, vaid püüdeks muuta ko-
danlus monoliitsemaks ja terviklikumaks. Com-
te'i kollektivism osutub tegelikult suurema koos-
töö ja keskenduse taotlemiseks ühe grupi sees,
selleks, et suurendada selle grupi võimet vastu
panna „anarhistlikele“ tendentsidele. Usulise
individualismi hülgamine Comte'i poolt johtus
sestsamast vajadusest, millest oli tingitud tema
külm suhtumine liberaalsesse vabavõistluse
majanduseski.

Nagu näitab kogemus, rõhutab Comte, pole
usk moraalile vajalik. Veel enam: ta on kahju-
lik. Eraomandi-vastased utoopiad ei võlu ku-
nagi positiivseid päid, küll aga teoloogia, eriti
protestantismi poolt rikitud päid. Abielulahu-

tust lubades on protestantism aidanud lõhkuda perekonda. Rahvahulgad on tänapäeval võimelised mõistma moraali ratsionalistlikku põhjendust ja moraali pole enam vaja jõustada usu abil. Kõlbluse vabastamine kristlikust teoloogiast on uue ühiskonna ja tõsiselt positiivse sotsioloogia eelduseks.

Sotsioloogia on *Positiivse filosoofia* kursuses allutatud küll bioloogia seadustele, kuid ta pole siiski ainult bioloogia osa, vaid iseseisev teadus, milles valitseb ajalooline meetod. Kui vaadelda indiviidi eraldatult, siis allub ta peamiselt bioloogiale; see teadus vaatleb teda kui muutumatu suurust, kelle juures sarnaselt loomaga afektiivne külg ületab intellektuaalse. Sotsioloogia peab arvestama kõiki eelnevaid teadusi, kasutama ka nende meetodeid — vaatlust, eksperimenti ja võrdlust —, kuid ta toob neile lisaks ajaloolise meetodi. Sotsioloogias ei domineeri enam indiviid, vaid inimkond, mille suhtes indiviid kaotab oma iseseisvuse. Alles inimkonna ideega saab siduda arengu- ja eduideed.

Sotsioloogia saab osa seletada vaid terviku abil, s. t. isendit inimkonna abil. Teatud koostöö ja solidaarsus iseloomustavad elava keha osade tegevust ja vastastikust suhtumist üldiselt, kuid veel olulisem on see vastastikune koostöö, sõltuvus ja põimuvus ühiskondlikus elus. On hädaohtlik ning viljatu käsitleda sotsiaalseid nähtusi tervikust eraldatult ja mitte rõhutada ning mõista ühelt poolt terviku ja osade, teiselt poolt osade omavahelist harmooniat. Sotsioloogia peab käsitlema inimsoo tohutuid masse, inim-

soo mineviku, oleviku ja tuleviku põlvkondi ühtsa sotsiaalse tervikuna. Isendid ja põlvkonnad on vaid rahvakehami organid, keda seob üldine ja intiimne, inimkonna arengu teenistuses seisev solidaarsus. Alles kogu inimsoo mitmekesisemate seisundite vaatlemine nende ajaloolises seoses ja osade seletamine inimsoo kui terviku üldarengu kaudu (arvestades seejuures ka bioloogia poolt määratletud inimloomust) võimaldab positiivset poliitikat, s. t. ühiskonna teaduslikku juhtimist.

Sotsioloogilisi nähtusi võib vaadelda kahest lähtepunktist: staatilisest ja dünaamilisest. Sotsiaalset dünaamikat, ühiskonna arengut, kujutab kolme-faasi-seadus. Sotsiaalne staatika ehk „anatomia“ vaatab ühiskonna struktuuri, mille aluseks on üldine solidaarsus. Sotsiaalne anatomia uurib mitmesuguste ühiskondlike tegurite ja elementide vastastikust sõltuvust ning mõju. Ühiskonna eelduseks on indiviidile sünnipärane ühiskondlik meel ehk sotsiabiliteet. Ürgselt ületavad toored ning egoistlikud tungid ühiskondlikke, ent edeneva tsivilisatsiooniga kaasaskäiv intellektuaalne tegevus ja tunnetus suurendavad järjest loomulikku heatahtlust. Oma loomuse tõttu ilmutab indiviid suurt vastumeelust vaimse pingutuse suhtes.

Kuid mitte indiviididest ei koosne inimkond, vaid tema algrakuks on perekond — see on üks Comte'i staatilise sotsioloogia põhilauseid. Perekond seob indiviidi liigiga ja ühiskonnaga. Perekond on soodsaimaks raamiks sot-

siaalsete tunnete arengule: siin isik, järgnedes oma egoistlikele vaistudele, lülitub märkamatu ühiskonda. Naise suhtes asub Comte traditsiooniliselt alahindaval seisukohal, rõhutades naise vaimset nõrgemust, mille tõttu mees peab jääma perekonna peaks. Kui indiviidi iseloomustavad isiklik-bioloogilised vaistud ja perekonda altruistlik-sümpaatilised, siis on ühiskondliku elu spetsiifiliseks tunnuseks intellektuaalsed tegurid ja mõjud. Need kolm tihedasti põimunud inimliku eksistentsi astet tingivad üldise moraali jagunemise isiklikuks, perekondlikuks ja sotsiaalseks. Esimene tegeleb indiviidi säilitamisega, teine sobitab egoismi altruismiga, kolmas reguleerib meie kalduvusi üldsuse seisukohalt.

Ühiskonnas valitseb koostööprintsip, kusjuures soodustavalt kaasa töötab ka sümpaatiline vaist, mis valitseb perekonda. Koostöö sisendab igale perekonnale teistest sõltuvuse tunde, ka tunde tema enese tähtsusest; nii jõuab perekond teadvusele, et ta teostab vaid avalikku ülesannet. Koostöö vajab valitsust, kelle ülesandeks on jõudu mööda pidurdada ideede, tundmuste ja huvide saatuslikku kalduvust eri suunas arenemiseks. Valitsus kujutab enesest terviku reaktiooni osade vastu, ta peab tervikumõistet ja ühistunnet pidevalt elus hoidma. Valitsuse tegevus ei tohi olla ainult majanduslik, vaid peamiselt vaimne ja kõlbeline. Seepärast peavad ilmliku võimu kõrval olema ka vaimne võim ja autoriteet. Autoriteet sünnib positiivse teooria järgi ühisest koostööst, mitte aga koostöö

autoriteedist — valitsus peab orgaaniliselt võrsuma ühiskonna rüpest.

Sotsiaalne alluvus, mis tingib ühtlasi poliitilise, on iga valitsuse baasiks. Neiks individuaalseiks kalduvusteks, mis poliitilist valitsemist võimaldavad, on ühelt poolt kõlbeliselt ja vaimset kõrgemal seisjate tung valitseda, teiselt poolt aga inimeste kalduvus alistuda vaimset üleolijale. Edeneva tsivilisatsiooniga süveneb kõlbeline ja vaimne ebavõrdsus, mis soodustab poliitilist valitsemist ja vaimse autoriteedi kehtimist. Vaimne autoriteet on paratamatult vajalik intellektuaalse, poliitilise ja kõlbelise teravikluse saavutamiseks. Arenemisseaduse põhjal on vaimse elu osatähtsus järjest kasvamas. Seepärast oleks vaimse võimu allutamine poliitilisele tagasipöördumiseks barbaarsusse.

Comte nõuab poliitika allutamist kõlblusele, mis tema juures on lahutamatu seotud eromandi ja patriarhaalse perekonna-instituudiga. On teada, ütleb Comte, et revolutsioonilised eelarvamused vihkavad sellist vaimset võimu, kuid ühiskonna uuestisündi on tarvis süstemaatiliselt korraldada, ja ainult positiivne vaimne võim suudab võimupositsioonid säilitada nende senistele valdajaile. Vaimne võim peab siiski hoiduma otsesest segamisest tegelikkusse ellu, ta peab olema ilmliku võimu täienduseks, meenutades mitmekesistele kihtidele nende kõlbelisi kohuseid. Kohused on positiivses ühiskonnas õiguste aluseks. Metafüüsikud on seni kõneldud inimestele ja rahvastele nende õigustest, tuleb

aga kõnelda kohustest — jutt õigustest edendab egoismi ja viib anarhiale.

Mitte uutes poliitilistes institutsioones — eraomandi kaotamises, trüki- ja teistes vabadustes — ei seisa võti sotsiaalsete raskuste kõrvaldamiseks, vaid ainult vaadete ja kommete muutmisega saab Comte'i arvates kõrvaldada nii hävitavaid sõdu kui ka nälgija näljatunnet. Ta lohub proletaarlast väitega, et tõeline õnn on saavutatav igasuguses sotsiaalses seisundis, kui ainult kainelt asjasse suhtuda. Sellepärast on vaimse võimu peäülesandeks kasvatus. See peab välja töötama intellektuaalse kui ka kõlbelise kasvatusüsteemi, mille aluseks on positiivne filosoofia. Sellel kasvatusel peab olema universaalne iseloom ja keskaegse katoliikliku usuõpetuse taoliselt ta peab hõlmama kõiki rahvaklasse.

Vaimseks ja kõlbeliseks juhtimiseks kõlbalvad ainult need teadlased, kelle vaim suudab haarata kõiki teadusi ja kes taipavad selle sotsiaalset eesmärki. Need teadlased moodustavad oma vaadete ja eesmärkide ühtsuse tõttu üldeuroopaliku korporatsiooni, kes kaotab praegu valitseva teadusliku anarhia. Comte ei pane suuri lootusi akadeemilistele teadlastele. Need olevat kapseldunud oma erialasse, nende detailivaim tegevat nad kurdiks üldiste ideede ja filosoofiliste mõistete suhtes, nende spetsialistiuspikus isoleerivad oma eriala teistest teadustest. Küll loodab Comte mõistmist laiadelt rahvahulkadelt, neilt alahinnatud „vaimust vaestelt“. Ta arvab, et positiivne kasvatus süven-

dab inimestes usku seda kasvatust juhtiva korporatsiooni suhtes ja et hakatakse tunnustama selle korporatsiooni nõuandvat tähtsust ja autoriteeti, mis toetub lihtsalt vaimsele ja kõlbelsele üleolekule. Nii on see autoriteet vaid suhteline ja sõltub usaldusest ning avaliku arvamuse tunnustusest.

Uue ühiskonna ilmlik organisatsioon võib välja kujuneda alles pärast vaimse ümberkujundamise lõppemist. Uue süsteemi juures peab kaduma vahetegemine era- ja avalike funktsioonide vahel, sest see olevat täiesti kunstlik. Igat ühiskonnaliiget tuleb vaadelda kui avalikku funktsionääri, kelle erategevus lülitub tervikusse. Seisuseuhkus, mis iseloomustab näiteks sõjaväelast, peab kaasas käima ka lihtsaima kutsealaga. Seetõttu süveneb igapähe õige tunne enda sotsiaalsest väärtusest.

Ühiskondliku astmestiku, sotsiaalse hierarhia printsiip on sama mis teaduste astmestikulgi, s. t. abstraktsuse ja üldisuse kraad. Sotsiaalne rida ja astmestik on vaid animaalse rea ja astmestiku järg. Nagu loomade astmestiku määrab närvisüsteemi areng, mis on animaalse elu keskuseks, nii määrab sotsiaalse astmestiku intelligentsi, närvisüsteemi kõrgeima väljenduse aste. Sest kuna teoloogia vaatles inimest kui kõige alamat inglite hulgas, vaatleb teadus teda kui kõrgeimat loomade hulgas. Selle teooria järgi seisab vaimne klass, selletõttu et temas on rohkem arenenud inimvaimu iseloomustav abstraktsiooni- ja üldistusvõime, kõrgemal „aktiivsest“ massist. „Aktiivne“ klass on ligemal

animaalsele, orgaanilisele elule, järelkult ka madalam. Vaimne-spekulatiivne klass jaguneb filosoofilis-teaduslikuks ja sellest alamal seisvaks esteetilis-poeetiliseks grupiks. Aktiivne-praktiline klass, mis hõlmab inimeste enamikku, jaguneb sama printsiibi alusel pankureiks, kaupmeesteks, käsitöolisteks ja talupoegadeks. Ka loomariigis ja perekonnas toimub võimujaotus sellesama astmestiku põhimõtte alusel.

Sellisest sotsiaalsest ebavõrdsusest tulenevaid paheleid leevendab positiivne kasvatus kõlbeliste kohuste määramisega mitmesugustele klassidele; need kohused tõusvat ühes sotsiaalse asendiga. Aktiivses klassis tõuseb isiku majanduslik tähtsus vastavalt asendi tõusuga, vaimses klassis aga vastupidi, sest mida üldisema loomuga on sotsiaalsed teened, seda raskem on neid rahaväärtusse ümber arvutada: on näiteks võimatu rahaliselt määratella Kepleri astronoomiliste avastuste väärtust laevandusele. Pankureile, ühiskondliku hierarhia keskklassile, langeb osaks suurim rikkus ja seega — juhul, kui nad kõlbeliselt ja intellektuaalselt vastavad oma asendile, — ka esimene koht ilmlikus valitsuses, kus nad on eriti kasulikud oma arenenud kombinatsioonivõime ja silmaringi tõttu. Välja arvatud positiivne kasvatus, võib valmistumise ühiskondlikele funktsioonidele ja ka palgad jätta aktiivses klassis vabavõistluse hoolde. Vaimses klassis tuleb aga tasu avalikult kindlustada.

Uue ühiskondliku korra suurimat hüvet näeb Comte tema tihedas sobivuses ja solidaarsuses

alamate klasside õiglaste nõuetega. Selletõttu, et vaimne võim aitab ühiskonnas kehtima ühise kõlbluse ja peab silmas alamate klasside huvisid, on temale kindlustatud populaarsus. Positiivne filosoofia aitab põhjendada tööliste õiglasti nõudeid ja neid juhtivate klasside juures läbi viia. Ühest küljest ütleb Comte positiivse filosoofia veenvat proletaarlasti selles, et kapitalide koondumine suurtöösturite kätte on vajalik ja et on ükskõik, kelle käes on kapital, kui teda vaid hästi rakendatakse. Teisest küljest püüab ta rikastele sisendada vaadet, et nad on ainult ühiskonna funktsionäärid ja et rikkuste käsitamiseega on seotud moraalsed kohustused.

Positiivne filosoofia, jätkab Comte, kindlustab kõigile töö ja kasvatuse ning reguleerib majanduslikke vahekordi kooskõlas üldise harmoonia kõlbliste seadustega. Vaimne võim vajab ka rahvahulkade toetust, et endale võita ja kindlustada väärilist kohta, hoolimata juhtivate klasside ükskõiksusest. Comte loodab, et huvide ühtluse tõttu tekib vägev liit „suure mõtte“ ja „suure jõu“ vahel, s. t. positiivse filosoofia ja proletaarlaste vahel. Teatavasti oli *Positiivse filosoofia kursuse* kirjutamise päevil vabavõistluse hiilgeaeg ja kolmas seisus hõljus oma kevade- ja suvemeeleoludes. Sellest oli tingitud külm suhtumine Comte'i õpetusse. Kuid Comte, kes geniaalselt tajus saabuva sügise ja talve tunnuseid, osutus tõeliseks prohvetiks, kui ta ennustas, et valusad kogemused sunnivad juhtivaid klasse kunagi siiski pöörduma vaimse võimu, s. t. positiivse filosoofia poole.

Comte möönab, et uue ühiskondliku korra väljakujundamine, ehkki kõik klassid oleksid sellest huvitatud, toimub siiski aeglaselt. Algul leidub vaid üksikuid jüngreid. Arendades edasi Saint-Simoni mõtteid, ta väidab positiivse korra arengu esialgu piirduvat viie suure Lääne-Euroopa rahvusega, sest ainult need olevat küllaldaselt ette valmistatud. Revolutsiooni vältimiseks on vajalik suure Õhtumaa vabariigi loomine. Selle vabariigi algrakuks on arengu poolt määratud Prantsusmaa oma vaimse keskuse Pariisiga; tema ümber koonduvad muud Euroopa suurriigid: Itaalia, Inglismaa, Hispaania ja Saksamaa. Siit laieneks positivism üle maailma — vaimne organiseerimine võimaldab territoriaalse ekspansiooni arendamist lõpmatuseni.

Comte'i peamisest eesmärgist, vajadusest stabiliseerida olevat ühiskonnastruktuuri, oli üldiselt tingitud ka tema arengu-teooria. Võrreldes Hegeliga tegi ta suure sammu tagasi. Hegeli arenguõpetus aitas tõestada, et üks-teisele järgnevad ajaloolised olukorrad on vaid mööduvad ajutised astmed inimliku ühiskonna lõpmatus arenemiskäigus alamalt kõrgemale. Et seega oli lihtsalt üheks arengu faasiks, mööduvaks astmeks, degradeeritud ka kapitalism, mis pretendeeris igavesele kestvusele, muutusid kodanlikud ideoloogid ja filosoofid järjest skeptilisemaks Hegeli arenguõpetuse suhtes ja katsusid seda tagasi tõrjuda uute õpetustega. Sõltuvana oma ühiskondlikust asendist ei suutnud Hegel ka ise oma revolutsioonilist dialektikat täiel määral ajaloole rakendada: ta pidas Preisi

konstitutsioonilist monarhiat ühiskonna täiuslikemaks vormiks ja arengu lõppfaasiks.

Comte'i elupäevil oli arenguideoe jõudsalt vallutamas loodusteadust. Ta oli tunginud geoloogiasse ja Lamarck'i arenemisteooria tähistab juba tema kindlat jalgealust bioloogiaski, hoolimata suurtest lünkadest ja vaatamata sellele, et Darwini peatöö ilmus alles hiljem. Comte näib selgesti tajunuvat hädaohtu, mida sisaldab arenguideoe, absoluutsete vormide ja muutumatuse eitamine kehtiva ühiskonnakorra suhtes. Ta katsus seda tagasi tõrjuda bioloogiast ja ka ühiskonnateadusest.

Käsitelles maailma tekkimist olid Kant ja Laplace arenguideoe rakendanud ka kosmosele. Comte ei hüljanud mitte ainult Kant-Laplace'i kosmogooniast, vaid lülitas kosmogoonilise probleemi üldse välja positivismist — see probleem kuuluvat metafüüsikasse. Ta suhtub eitavalt ka Lamarck'i evolutsiooniõpetusse. Organismi kohanemisvõime miljöoga olevat väga piiratud. Looma- ja taimeliikide kalduvust säilitada oma tunnuseid hoolimata väliste elutingimuste muutumisest võib pidada suureks loodusseaduseks. Comte'i arvates garanteerib liikide püsivus meile alatiseks, et bioloogiline rida saab alati koosnema teravalt eraldatud, ületamatute piiridega üksteisest lahutatud tüüpidest.

Nagu kõik konservatiivsed mõtlejad, kes on huvitatud senise sotsiaalse struktuuri säilitamisest, peab ka Comte inimest bioloogiliselt muutumatuks ning konstantseks suuruseks. Inimese muutumatu loomuse dogma on tõhusamaid relvi

võitluses revolutsiooniliste tendentside vastu ja Comte taotles sellega olevate võimuvahetuste säilitamist. Kui meenutame, et Comte pankurite närvisüsteemi pidas kõrgemaks proletaarlase närvisüsteemist, missugune asjaolu pidi õigustama esimeste suuremat võimu, siis pole ekslik Comte'i vastavais mõttekäikudes näha rassiteooria küllaltki hästi arenenud algeid. Ehkki ta teatud ulatuses rõhutab ajaloolist meetodit sotsioloogias, piirab ta seda siiski tunduvalt lausega, et see meetod peab alistuma positiivse bioloogia inimloomuse teooriale.

Ühiskonnas nendib Comte siiski arenemist, ehkki ainult vaimsel alal. See arenemine ei ole — Comte'i seisukohalt — mingi loov protsess, vaid ainult olevate potentsiaalsete jõudude ja eelduste hargnemine ning puhkemine. Selles arengus ei sünni midagi absoluutselt uut: inimese edu seletub tema ürgse konstitutsiooniga. Toetudes F. J. Galli teooriale oletab Comte isegi sotsiaalse tungi ürgset ja puhtbioloogilist olemasolu. Ka vaimne areng, mida Comte määratleb kolme-faasi-seadusega, pole piiramatu. Üleminekuga positiivsele astmele lõpeb intellektuaalse süsteemi liikumine, järjekindlalt ka sellest sõltuv sotsiaalne evolutsioon. Siitpeale toimub liikumine vaid positiivse süsteemi sees. Nagu Hegel peab Preisi monarhiat arengu lõppastmeks, nii peab Comte selleks positiivismi, mis olemuselt üldjoontes ühtub kõrgkapitalismiga. Ja ta peab ka selle alust, kaas-aegset väikekodanlik-patriarhaalset perekonda, igavesti püsivaks eluvormiks.

Comte jaatab teatud liikumist ka positiivse ühiskonna sees. Kõigi nähtuste tuletamine ühestainsast seadusest, mis on positivismi ideaaliks, olevat lõputu protsess. Sama kehtib ka orgaaniliste funktsioonide taandumise ja animaalsete, eriti hingelis-vaimsete funktsioonide arengu suhtes. Samuti püsib ka edaspidi sügav võistlus teoreetilise ja aktiivse võimu vahel. Positiivses ühiskonnas jätkub võitlus teaduse ja tööstuse, vaimse ja ilmliku juhtkonna vahel. Nii ei saabu kunagi absoluutset seisakut. Kuid loomult on need vaid modifikatsioonid ühes ja samas seisundis—vaimne ja ühiskondlik süsteem üldiselt jäävad muutumatuks.

Tuleb rõhutada, et Comte, hoolimata inimese loomuse tähtsuse ülehindamisest, tunnustab siiski sotsioloogia primaati teiste teaduste, ka bioloogia suhtes: sotsioloogilisi nähtusi ei tohi ja ei saa käsitada bioloogia abil. Tõusmine ühelt nähtustegrupilt teise juurde on scoses „reaalsuse rikastumisega“. Erinevused nähtuste astmete vahel on kvalitatiivset laadi, ja kvalitatiivseid nähtusi ei saa, hoolimata hegeliaanide väiteist, redutseerida kvantitatiivseile, s. t. kõrgemaid ei saa tagasi viia alamaile; paremal juhul võib neid osaliselt viimaste abil selgitada, tõlgendada. Sotsioloogiat ja bioloogiat ei saa kunagi väljendada arvuliste vahekordadega: matemaatikal pole kuigi suuri väljavaateid anorgaanilisest füüsi-
kast kõrgemate teaduste juures. Matemaatika on küll positiivsuse häll ja sisaldab tohutu hulga loogilisi võtteid, kuid ta saab oma vääristuse alles järgnevalt hierarhia astmeilt — astronoo-

mialt, kus valitseb vaatlus, füüsikalise keemia eksperimentaalselt meetodilt, bioloogia võrdlevalt ja sotsioloogia ajalooliselt meetodilt. Kõik põhiteadused tulevat uuesti ümber kujundada sotsioloogia seisukohalt.

Comte'i arvates peab sotsioloogia areng olema eelduseks bioloogia täiustumisele. Tõeliselt teadusliku aju-füsioloogia loomiseks, väidab ta, on vajalik tunda ühiskondliku arengu seadusi. Tegelikult ongi rohkesti harrastatud sellist bioloogia konstrueerimist a priori sotsioloogia tarvete kohaselt; ka Comte ise ei pääsenud sellest hädaohust. Kuid see Comte'i tunnetus teaduste vastastikusest sõltuvusest on niivõrd sügav, et selleni pole suutnud jõuda paljud teadlased ka XX sajandil.

Sotsioloogia peab nii teaduslikult kui loogiliselt, nii sisult kui meetodilt valitsema teisi põhiteadusi. Meie teadmisi tuleb vaadelda suhteliselt kui mitmesuguste vaimsete arengujärkude, nii isiklike kui kollektiivsete, paramatuid tulemusi. Meie võime teada kõike, mis meil tegelikult on vaja teada, ja meie tunnetuse piiride taha jäävad esemed, mille vastu meil pole absoluutselt huvi. Igas probleemis, mis kerkib meie ette, on midagi, mis mõjutab meie olemasolu. Meie tunnetused ei johtu mitte sisevaatlusest, vaid inimkonna objektiivsest ajaloost. Uurimine ei tohi piirduda plaanita tõikade kuhjamisega, vaid peab avastama seadusi, rakedades põhimeetodina tervet inimhõimust.

Inimene kui ühiskondlik isend

d 85
6
on nii dūnaamiliselt kui staatili-
selt vaid abstraktsioon — tegelikult
omab vaimset ja kõlbelist eksistentsi vaid in i m-
k o n d. See on Comte'i filosoofia põhitõdesid,
mis muide hiljem arenes inimkonnakultuseks.
Seepärast on positiivse filosoofia peaobjektiks
inimkond ja need tegurid, mille mõjul ta areng
toimub. See areng on ühtlane kõikjal — kõik
rahvad alluvad kolme-faasi-seadusele. Nii sar-
nanevad näiteks Homerosel poolt kirjeldatud eel-
ajalooliste kreeklaste kombed Põhja-Ameerika
indiaanlaste kommetega uusajal. Ja feodalismil
on malailaste juures oluliselt võttes neidsamu
jooni, mis olid XI sajandi feodalismil Euroopas.

Sellised on üldjoontes Comte'i mõttekäigud
Positiivse filosoofia kursuses. Positiivne filo-
soofia oli määratud halvama sotsialismi mõju,
ent nagu saatuse pilke tõttu ta sattus nõiaringi.
Nagu Hegeli õpetuses kõrvuti reaktsioonilise
idealismiga seisab revolutsiooniline dialektika,
nii on Comte'i filosoofiasse tunginud rohkesti
ajaloolise materialismi sugemeid. Need suge-
med reedavad samuti võimatust konstrueerida
sajaprotsendiliselt idealistlikku ajaloo-filosoofia-
fiat, nagu Comte'i isiklik abielu näib tõestavat
senise perekonnavormi laostumist. Comte ülis-
tas teoreetiliselt ainuabielu ja igavest truudust,
kuid tegelikult sõlmis suhteid võõraste abielu-
naistega ega suutnud ise kujundada traditsiooni-
liselt õnnelikku abielu. Ta ei suutnud seda selle-
pärast, et kaasaja ühiskond oma vastuolude tõttu
tootis ise teda lammutavaid isikuid, senisesse
abieluvormi mitte sobivaid inimesi. Nii kajas-

tab ka Comte'i filosoofia aja vastuolusid: reaktsiooniliste püüdluste keskel esinevad senist ühiskonda kas otseselt või kaudselt õõnestavad tõed.

Eelpool märkisime Comte'i kalduvust teaduste tekkimist vaimsete põhjuste kõrval seletada ka majanduslike vajadustega. Comte'i ebarajjekindlus väljendub ka teiste küsimuste seletamisel. Vastavalt ajaloo idealistlikule mõistmisele pidas ta kulgemist fetišismist tähtede kummardamisele üleminekuks looma-astmelt inimese-astmele, tunnustades seega inimese spetsiifiliseks tunnuseks mitte töövahendite kasutamisele võttu, vaid „suurt jumalate loomist“. Kuid selle kõrval, käsitelles ühiskonna konkreetset arengut, ta tunnustab revolutsioonide paratamatust ja väljendab marksismile liginevaid mõtteid. Käsitelles uue ühiskonna sündi keskaegse korra laostumise taustal ta möönab, et see protsess algas majanduslikul alal, et majanduslik evolutsioon käis teadusliku ja esteetilise eel. Ta märgib, et kriitilised teooriad võivad ilmuda alles siis, kui vana korra tegelik laostumine on jõudnud juba teatud punktini, ja et üldse teooriad võivad sündida ning saavutada mõju vaid juhul, kui selleks on olemas soodus ühiskondlik pind. Ta mõistab, et selliste teooriate, nagu seda on näiteks valgustusajastu teooria absoluutsest individuaalsest õigusest, olemasolu tähtsus seisab tõsiasjas, et nad on relvadeks neile elementidele, kes majanduslike raskuste surve all püüavad vana korda hävitada. Teiste sõnadega: ta peaaegu tunnustab teooriate ja õpetuste klassihuvi-

list iseloomu ning nende kadumise paratamatust siis, kui antud arenguaste on möödunud.

Comte möönab, et mitte ainult teooriad, vaid üldse kõik sotsiaalsed asutised ja jõud ilmutavad teatud inertsi, s. t. kalduvust jätkata oma olemasolu „ka väljaspool selle funktsiooni piire, mille neile on määranud inimvaimu üldine käik“. See lause ei erine palju marksistide tõest, mille järgi teooriaid ja asutistel on tendents edasi püsida ka siis, kui nad on kaotanud oma sotsiaalse kasulikuse ja vastavuse majanduslikule baasile. Seetõttu on vältimatud revolutsioonid, mille seaduspärasust Comte tunnustab.

Märkamatuks kajastab Comte'i süsteem kohati välismaailma vastuolusid. Nii ei pääse ta mööda konkreetse dialektika nentimisest inimkonna vaimses ajaloos, mis seisab tõsiasjas, et iga arengufaas, nii ürgne teoloogiline kui ka vahepealne metafüüsiline, sisaldab eneses sise-misi vastuolusid ja laostumise idusid. Olevik sisaldab eneses minevikku ja on rase tulevikust. Kuid Comte ei rakendanud dialektilist vaatlusviisi järjekindlasti: samuti nagu Hegel ta mõistis arengu all ikkagi peamiselt vaimset arengut. Nagu nägime, rakendas ta dialektikat teaduste vastastikuste sõltuvuste käsitlemisel küll osaliselt, kuid mitte positivistliku arengufaasi puhul üldiselt. Ta pidas küll paratamatuks vastuolusid teoloogilisel ja metafüüsilisel astmel, kuid mitte positivismi, s. t. kapitalismi puhul. Siin, vastupidi, ta süüdistas liberalistlikku korda vastuoludes ja kõikuvuses ning tahtis töölise ja töösturi vastuolusid kaotada mitte vastuolude

lahendamisega, vaid noomides nii proletaarlast kui pankurit, kasvatades nende kõlbelist tunnet ja sisendades neile uut vaadet eraomandi suhtes. Eraomandis nägi ta, nagu keskaegne filosoof Thomas Aquinost, ühiskondlikku funktsiooni. Ja energiliselt kaitstes mainitud omandivormi kommunistide „hullumeelse usulahu“ vastu, pidas ta seda, nagu kaasaegset perekondagi, muutumatuks, igavesti püsivaks eluvormiks.

V.

EDU JA ÄPARDUMIST.

Positiivse filosoofia kursuse (seda trükiti 1000 eksemplari) ilmuma hakates mainis Comte, et ta on rahuldatud, kui raamat leiab Euroopas 50 lugejat. Kaasaegseilt lootis ta vähe, pannes kogu lootuse tulevikule. Ta oli veendunud, et hoolimata võimalusest iga päev ülistada oma õpetust tuhandeid kantsleist ei suuda teoloogid siiski võistelda positivismiga. Ta lootis, et peatselt alistuvad ka metafüüsikud, kellel veel olevat käsutada ülikoolide õppetoolid. Kuid selleks nõudis ta võrdseid võistlustingimusi, s. t. riigi ainelise toetuse lõpetamist kirikule ja ülikoolile. Võrdsete võistlustingimuste korral võidakse positivism üldise poolehoidu sellega, et ta, toetudes arenguteooriale ja mineviku täpsele eritlusele, suudab ette näha tulevikku ja parandada olevikku. Inimkonna esirinnas seisvad kihid nõudvat ühiskonna ümberkujundamist ilma jumalata ja ilma kuningata, ainult sotsiaalse ühistunde abil. Ja seda nõuet täita suutvat ainult positivism.

Nagu nägime, hõlmab *Positiivse filosoofia kursus* kõige mitmekesisemaid probleeme, alates matemaatikast kuni sotsioloogiani, ürgajast kuni

tänapäevani, jumalast kuni kommunismini ja aatomist kuni inimkonnani. Kõige abstraktsemate matemaatiliste ja metodoloogiliste eritluste kõrval esinevad siin väga plastilised arutlused kunstist, ajaloost ja päevakajalistest küsimustest. On võimatu anda kujutlust probleemide ja mõtete tulvast, mis esinevad selles töös. Comte nõudis sotsioloogilt kõigi entsüklopeedilises astmestikus eelnevate teadmiste tundmist. Vähemalt teda ennast ei saa süüdistada selle nõude ignoreerimises, ehkki ta kuuekõitelise töö lehekülgedel esineb pealiskaudsusi, vastuoksusi ja tänapäeva teaduse seisukohalt isegi absurdsusi.

Püüdes määratella Comte'i sugulussidemeid teiste filosoofidega, tuleb kõigepealt muidugi meenutada tema õpetajat Saint-Simoni kui vahetatut mõjutajat. Kuid Comte'i eklektilisel süsteemil on ka rida teisi mõjutajaid. Comte ise loetleb oma hiljem ilmunud *Positivistlikus katekismuses* enda mõjutajatena nimesid, nagu Hume, Kant, Condorcet, de Maistre, Bichat, Gall, Bacon, Descartes, Leibniz, Thomas Aquinost, Dante ja Aristoteles. Condorcet teatavasti rõhutas ühiskondliku arengu allumist kindlaile seadusile. Hume'il on teeneid positiivse meetodi loomisel ja de Maistre'il vaimse autoriteedi idee suhtes.

Positiivse filosoofia kursus hakkas ilmuma aastal 1830, ta suurem edu algas alles aastal 1838, ja mitte kodumaal, vaid Inglismaal. Tunnustati Comte'i pädevust ning teravmeelsust ja nimetati *Positiivse filosoofia kursust* sajandi tähelepan-

davamaks tööks. Eriliseks võiduks Comte'i edule oli silmapaistva inglise filosoofi J. St. Milli kiitev hinnang. Muidu nii kaine Mill nimetas Comte'i vaimustatult Euroopa esimese järgu mõtlejaks ja asetaski teda kõrgemale Descartes'ist ja Leibniz'ist. Ehkki Comte'i harva tsiteeritakse — kirjutati a. 1853 tema raamatu ingliskeelse tõlke eessõnas — siiski märkab kohe igäüks, kes Comte'i loeb, et peagu kõik, kes viimastel aastail on sooritanud tähelepandavat, Comte'i väga hästi tunnevad ja temale tänu võlgnevad. Ja Comte'i õpilased uskusid nagu tema ise, et sotsioloogia on saanud oma Kepleri ja Newtoni, kes, täites I. Kanti unistuse, allutab maailma ajaloo üldinimkondlikule vaatepunktile. Et Comte'i töö taotles poliitilisi eesmärke ja et selles faktid esinesid julges seoses oletustega ja mineviku-pärimused tuleviku-aimustega, siis ei puudunud ka vastased, kes Comte'i nimetasid lihtsalt diletandiks. E. Renan nimetas teda Descartes'i ja d'Alembert'i labastajaks.

Kui Comte'i elu eelmist järku on nimetatud positiivse filosoofia perioodiks, siis on sellele järgnevat ristitud positiivse poliitika perioodiks. Viimases paisub õieti silmatorkavaks teatud prohvetlik joon ja ühiskonna-päästja hoiang nii Comte'i elus kui ka mõttemaailmas. Need, kelle huvides oli valusate küsimuste ignoreerimine või ettevaatlik-maskeeriv käsitlus, hakkasid Comte'i süüdistama siirdumises teaduslikult pinnalt müstikasse ja religiooni, rõhutades seega Comte'i kahe perioodi olemuslikku erinevust. Teatud alus selleks oli, sest Comte ise hakkas rääkima

inimkonna-religioonist, lõi vastava kultuse jne. Ent Comte'i „positiivne poliitika“ ei sisalda ühtegi uut põhiideed. Vaimse võimu idee, ühiskondlik-kõlbelise vaateviisi viljelemine, tundeelu rõhutamine ja skepsis intellektuaalse külje suhtes iseloomustavad kõiki Comte'i töid ja perioode. Kuid oma elu viimasel perioodil, mil ühiskondlik võitlus ägenes, ei suutnud Comte ajaloolise materialismi armutute löökide all oma klassi tundlikema baromeetrina ja esindajana säilitada rahulikult üleolevat ja näiliselt teaduslikku poosi ning pidi rohkem paljastama idealistliku ajaloofilosoofia tõelist olemust.

Comte'i elu viimasel perioodil, ajavahemikus a. 1842—1857, kasvasid tema enesetunne ja oma tähtsuse haiglane rõhutamine järjest, võttes ikka kramplikuma ilme, sest ta pidi sedastama „anarhia“ süvenemist, s. t. oma vaenlase tugevnenemist. Juba a. 1826, alates oma filosoofilisi loenguid, ta oli veendunud oma tähtsas ühiskondlikus missioonis. Tema filosoofilise kuulsuse levimine, eriti inglise suure filosoofi J. St. Milli vaimustatud tunnustus, süvendas tema usku oma kutsumusse. Ta pidas end sajandi suurimaks mõtlejaks ja maailma ümberkujundamise saladuse ainsaks valdajaks. Juba noorusest peale oli ta uut vaimset võimu pidanud uue ühiskonna nurgakiviks. Et ta pettus kristlikus filosoofias, s. t. katoliku kiriku õpetuses, siis ta hülgas selle õpetuse, asendades ta positiivse filosoofiaga. Ent katoliku kiriku kui organisatsiooni ta leidis vajaliku olevat ka „uuele“ ühiskonnale. Nii arenes siit loogiliselt

positivismi kuulutamine religiooniks ja enese nimetamine inimkonna ülempreestriks.

Nagu mainitud, oli Comte'i koht polütehnikumis küllaltki kõikuv. Tema suurushullustuse ni tõusev iseteadvus ja kaaslaste intriigid mitte ainult ei hävitanud väljavaateid pääsemiseks polütehnikumi korralisele õppetoolile, vaid põhjustasid eksaminaatorikoha kaotamise a. 1844. Kui ta 1852. aastal tõrjuti ära ka repetiitorkohalt, siis oli rahaline kriis vältimatu. Et Comte oma õpetuse levitamist ja väljakujundamist pidas esmajärguliseks sotsiaalseks teeneks, millest pidi huvituma kogu inimkond, siis pidi inimkond tema arvates talle võimaldama ka suure missiooni häirimatut teostamist. Kuid proletaariat ei huvitunud Comte'i toetamisest, ja kolmas seisus jätab tavaliselt oma suurmeeste majanduse korraldamise vabavõistluse hoolde.

Comte lootis abi rikastelt ja teda hinnata oskavalt inglastelt. Ta pöördus J. St. Milli poole, kes kord oli pakkunud temale oma abi. Inglise filosoofil õnnestus tõesti kolmelt kaasmaalaselt, ühelt ajaloolaselt ja kahelt kirjanikult, hankida nõutav summa. Järgmisel, 1845. aastal ei andnud Comte'i kiri enam tulemusi. Siis süüdistas Comte mainitud inglasi nende sotsiaalse kohuse mittetäitmises. Ta selgitas Millile, toetudes maailma ajaloole ja *Positiivse filosoofia kursusele*, oma moraalset õigust toetusele. Mill kaitses oma kaasmaalasi. Comte vastas uue kirjaga, mõistes hukka kolme inglase antisotsiaalset käitumist. Mill pidi sedastama, et „Comte'i enesetunne on kolossaalne: mida kummalisemaks

muutuvad tema ideed, seda piiritumalt kasvab tema iseteadvus“. Pärast seda lõppes Comte'i sõprus Milliga. „Abstraktsed pooldajad,“ kirjutas Comte hiljem, „levitavad seal uut filosoofiat, abistamata selle loojat... nende ümbersünd pole jõudnud mõistusest südameni.“

1847. ja 1848. aastal ta elatus oma prantslastest sõprade toetustest. 1848. a. suvel ta avaldas *Üleskutse Öhtumaa rahvale*, milles manitses toetama hädast lunastava positivismi loojat. Nagu igale töölisele, tulevat temale võimaldada leivateenistust, s. t. muretseda matemaatikatunde. Üleskutse jäi tagajärjetuks. Ta päästjaks sai nüüd vaimustatud õpilane É. Littré, kes organiseeris perioodiliste toetajate ringi. Suuremaiks toetajaiks olid keegi Hollandi krahv, keegi parun samalt maalt ja keegi Philadelphia professor. Seega oli Comte'ile kuni surmani kindlustatud umbes 7000-frangine aastasissetulek. Vabastatud ainelistest muredest viisil, mida Comte pidas vastavaks inimkonna ülempreestri väarikusele, märkis ta võidurõõmsalt, et just vastased on tema sundinud sellisele eluviisile ja temale peale surunud ülalpidamise hankimise meetodi, mis võimaldab „sotsiaalse religiooni“ viimistlemist ja levitamist.

Filosoofi abielu kujunes täiesti õnnetuks. „Ma ei sooviks säärast õnne ka oma surmavaenlasele,“ märkis Comte. Tema väite järgi tahtnud naine teda muuta akadeemiliseks masinaks, kes naisele hangiks raha, tiitleid ja hea seltskondliku positsiooni. Sealjuures puudunud naisel igasugune naiselik õrnus, oma soo parim

ehe. Ta olnud moodsalt revolutsiooniline ja joosnud korduvalt minema. 1838. a. lahkunud ta kodunt mitmeks kuuks. Teisalt nähakse aga lahkkelide ainusüüdlast Comte'is, tema kangekaelsuses, pedantsuses ja üldises sobimatuses abieluks. Tõde näib asuvat keskel. Alates 1842. aastast elas Comte naisest lahus, kuid pidas temaga esialgu siiski küllalt sõbralikku kirjavahetust. Et Comte'i põhimõtte järgi mees peab naist toitma, siis maksis ta naisele korrapäraselt pensioni. Varsti ta kiindus teisesse.

1845. aastal tutvus Comte Clotilde de Vaux'ga, kelle mees oli sunnitud raharaiskamise pärast põgenema ja lõpuks kadus jäljetult. Clotilde de Vaux, ilus umbes 30-aastane kirjanuslike kalduvustega naine, paelus Comte'i täielikult. Lisaks kahele iganädalasele kohtamisele kirjutas Comte temale aasta jooksul üle 180-ne kirja. Kuna kummagi abielu polnud lahutatud, siis kavatses Comte Clotilde'i adopteerida, et alaliseks siduda teda endaga. Järgmisel aastal suri Clotilde, avaldades surmavoodil kahetsust, et ta järele ei andnud Comte'i mehelikele rünnakuile, mille tõttu vahekord jäi puht-platoonilisele astmele. See kahetsus leevendas natuke Comte'i valu; ta uhkustas hiljem, et nende suhted on olnud puhtamad ja armastus sügavam kui Dante ja Beatrice oma.

Järgnev Comte'i käitumine ja ta ülemlaulud Clotilde'ile tegid viimase populaarseimaks kujuks suurmeeste naispartnerite galeriis. Järgnevais töis meenutab ta ikka uuesti asendamatut Clotilde'i, keda ühes temaga „leinavat kogu tsivi-

liseeritud maailm“. Ta nimetab teda oma pühaks kaaslaseks, positivistlikuks jumalaemaks, Inimkonna ülempreestrinnaks ja vahendajaks Suure Olendi, s. t. Inimkonna ja selle ülempreestri Comte'i vahel. Comte'i peatöö *Positiivse poliitika süsteem* algab 21-leheküljelise ja lõpeb 11-leheküljelise pühendusega Clotilde'ile. Paljud, kelle arvates peagu viiekümne-aastase Comte'i väikekodanlik kuju vesiste silmadega, kõhuke-sega ja kiilaspeaga, mida küll ehtis napoleonlik juuksetutt, väärnis rohkem Daumier' satiirilist pliatsit kui naise armastust, ei saanud uskuda Clotilde'i kiindumuse siirust. Ja neile tundus Comte'i hardumus küllaltki kummaline. J. St. Mill kaebas: „Teised võivad naerda, meie aga tahaksime nutta ühe nii suure vaimu laostumise valusa vaatepildi ees.“

Comte lõi surnu jaoks erilise kultuse. Juba Clotilde'i elupäevil oli ta punase tooli, kus naine teda küllastades istus, vaimus ülendanud altariks, mille ees veetis hardushetki. Pärast Clotilde'i surma ta sooritas tema kui inimkonna täiuslikema kehastaja mälestuseks altaril iga päev ülempreesterliku rituaali, mis kestis kaks tundi. Lisaks palvetas ta Clotilde'i mälestuseks nädalas pool tundi kirikus ja käis igal kolmapäeval sõbratari haulal. Igahommikune rituaal algas kell pool 6 ja kestis ühe tunni. Oluliselt Clotilde'i-kultus põimus ja sulas ühte inimkonnakultusega, mille teoreetilised alused küpsesid neilsamul aastail.

VI.

POSITIIVNE POLIITIKA.

Pärast Clotilde'i surma, oma elu viimasel aastakümnel, kirjutas Comte rea teoseid, milles arendas edasi positiivset filosoofiat. Valmisid nii Comte'i peateos *Système de politique positive* (Positiivse poliitika süsteem) kui ka *Catechisme positiviste* (Positivistlik katekismus) ja *Synthèse subjective*'i (Subjektiivse sünteesi) esimene osa.

Teatavasti seadis Comte juba oma 1822. aastal ilmunud teoses enesele eluülesandeks positiivse, s. t. teaduslikule alusele toetuva poliitika loomise. *Positiivse filosoofia kursus* oli mõeldud vaid teadusliku nurgakivina poliitikale, *Positiivse poliitika süsteemile*. Viimase töö ilmumine viibis mitu aastat rahalistel põhjustel. Comte kirjutas juba valmis pühenduse Clotilde'ile, mis tähistas raamatu algust, kuid siis ta otsustas kirjutada lühikese kokkuvõtte oma süsteemi tutvustamiseks. Kokkuvõtte ilmus Comte'i hollandlastest toetajate kulul pealkirja all *Discours sur l'ensemble du Positivisme* (Positivismi ülevaatlik käsitlus). Väärib märkimist, et see töö ilmus aastal 1848, s. t. samal aastal, kui ilmus

tema antipood Marx-Engelsi *Kommunistlik manifest*, mis Comte'ile oli uueks tõendiks hädaohtlike jõudude aktiivsusest ja sundis teda järjest rohkem taanduma müstika ja vaimuhaiguse vähemaile. Andunud jüngrid hankisid ka *Positiivse poliitika süsteemi* trükkimiseks vajaliku raha (töö ilmus neljas köites aastail 1852—1854). Vahepeal ilmus *Positivistlik katekismus*, mis oma rahvaliku käsitlusega pidi kiirendama positiivse filosoofia levimist massides. *Subjektiivse sünteesi* viimaste osade valmimise katkestas Comte'i surm.

Loeteldud töödes Comte viimistles oma õpetust. Ta kordab oma põhimõtteid ikka uuesti ja uuesti sadadel lehekülgedel, nii et kohati tundub see paigaltammumisena või sugereerimise katsena. Oluliselt uut lisandub vähe. *Positiivse filosoofia kursuses* rõhutatud nähtuste ja protsesside vastastikuse sõltuvuse ja arengu pidevuse õpetus kujuneb viimastes töödes individualismi ägedaks ründamiseks ja poolmüstiliseks inimkonna kultuseks.

Positiivse filosoofia kultuses Comte toonitas, et positiivset meetodit ei saavat mõista väljaspool praktikat: ainult seda tegelikult rakendades olevat võimalik tungida ta olemusse. Ainult ta tegelik rakendamine mitmesugustesse eriteadustesse paljastab tema olemuse. Ehkki kõigi teaduste meetodid on olemuselt ühtlased, siiski arendab iga teadus eriti ühte või teist selle meetodi iseloomulikku võtet, varju jättes seejuures teisi. Nii on näit. ühel alal peamiseks uurimisevõtteks vaatlus, teisel aga katse. Järg-

nevaist vaatlustest selgubki, kuivõrd hästi või halvasti suutis Comte ise rakendada oma meetodit ja milliseid tulemusi andsid positivismi rakendamine ja teostamine Comte'i sotsioloogias.

Nagu nägime, nõudis Comte, lähtudes teaduste ja elunähtuste vastastikuse sõltuvuse sügavast tunnetamisest, sotsioloogias esiteks bioloogiliste ja teiste seaduste arvestamist ja teiseks nende ühiskonnale eriomaste seaduste silmaspidamist, mis tulenevad indiviidide vastastikusest mõjust ja liigi ajaloolisest arengust. Ajalugu ja liiki ei tohi seletada ainult bioloogiliste indiviidide kaudu, sest ühiskondlikud tingimused kujundavad täiesti ümber bioloogiliste seaduste mõju. Comte'i viimaste eluaastate töis, eriti peateoses *Positiivse poliitika süsteem*, hakkavad teaduslikud eritlused asenduma üldsõnaliste kiidulauludega naisele, perekonnale, filosoofidele, töölistele, tunnetele, armastusele ja muule. Positiivse moraali põhjendus võtab järjest religioossema värvingu ja positiivse filosoofia mõiste hakkab taanduma positiivse religiooni mõiste ees. Uus religioon pole muidugi mingi uus metafüüsilis-spiritistlik maailmavaade, vaid ainult äärmiselt tundetoonitatud kõlblusõpetus, millesse siiski põimuvad tavaliste usundite sugemed rituaali, kaitseinglite, pühakute-kultuse ja sakramentide näol. Nii moodustab Comte riigimeestest, leiutajaist, kunstnikest, usuloojaist täieliku pühakute hierarhia. Kristus oma lunastusreligiooniga pole Comte'ile nimelt küllalt altruistlik, sest ta rõhutab liialt üksikisiku õndsust. Indiviid aga on väärtusetu,

vaimse olendi mõttes lihtsalt abstraktsioon. Seda suurema tähtsuse omistab Comte kollektiivile, s. t. inimkonnale, ja kollektivism saab tema lipukirjaks.

Oma elu viimasel perioodil muutub Comte'i õpetus ka staatilisemaks, s. t. ajalooline vaatlusviis, mida ta seni oma süsteemis osaliselt rakendas, minetab palju oma osatähtsusest. Tõeliselt teaduslikku dialektikat ja arenguideed, mille sugemeid *Positiivse filosoofia kursus* siiski sisaldas, hakkavad varjutama tardunud normistikud ja positivistlikud dogmad.

Comte'i eitav suhtumine liberalistlikku vabamajandusse ja vabavõistlusse, tema terav rünnak individualismile ja tervikluse ning inimkonna rõhutamine on täiesti mõistetav ajastu ühiskondlike ja poliitiliste olukordade taustal.

Üldiselt oli XIX sajandi keskpaiku kolmas seisus veel vabavõistluse joobumuses. Tal oli selleks ka põhjust: püstitati optimistlikult tehaseid, konstrueeriti masinaid, ehitati laevu, täideti aitasid, ekspluateeriti hoogsalt asumaid ja eksporditi ning imporditi järjest suurenevas ulatuses. Väliselt näis kõik olevat korras. Kuid tegelikult toimuv ühiskonna lõhenemine ja polariseerumine ei pannud vabavõistluse evangeeliumis kahtlema mitte ainult töölisklassi esindajaid, vaid pani ka esirindliku intelligentsi esindaja Comte'i rõhutama ühiskonna terviklust.

Milliste meeolude taustal kerkis Comte'i süsteem ja tema ühiskonna tervikluse kultus, seda iseloomustab kujukalt Comte'i kaasaegse,

inglise kirjaniku Thomas Carlyle'i mõttekäik. Niisama selgenägelikult nagu Comte tajus Carlyle liberaalse vabamajanduse jooksmist ummikusse. Kapitalistlik maailm, väidab Carlyle, kes muide asus sotsialismist niisama kaugel nagu Comte'ki, sarnanevat Vana-Rooma maailmaga, kui sai täis selle nurjatuste mõõt. Nähtavad ja nägematud lõhed lõhkuvat teda kõigist külgedest, ja selles möllavas kaoses olevat kustunud kõik taevased tähed. Puhtakasu ja mammona evangeeliumist, töötaolu ning nõudmise ja pakumise põrgust vilkuvat vaid eksituled. Tinase taevalaotuse masendavuses süttivat ainult kohati ja ajutiselt revolutsiooni pälgu ja siis valitsevat kõikjal jälle sügav pimedus. Viimast ei suutvat valgustada ei filantroopia, selle õõnsa meteoori külm fosforlik valgus ega ka kristlus, mis ei olevat enam mingi päike või kuu, vaid paberist hiina latern.

Peale pettumise liberaalses vabavõistluses iseloomustab Comte'i samasugune pettumine kristlikus õpetuses. Kuid Comte hülgas ainult kristliku õpetuse, mitte aga katoliiklikku organisatsiooni. Taoliselt Bonald'ile, Chateaubriand'ile ja de Maistre'ile imetleb ta paavstlust ja katoliiklikku hierarhiat. Kaduv olevat üksnes katolitsismi õpetus, kuid jäävat väärtust omavat suurepärase ja tsentraliseeritud kiriku organisatsioon. Ta ülistab paavsti eksimatuse dogmat, tänu millele on olnud võimalik rajada kindlat ühiskonnakorda. Vastavalt ülistab ta ka feodalismi ja taunib liberaalitsevat protestantismi. Viimase laostav ning kriitiline suund ja detsent-

raliseeritud luterlik kirik soodustavat skepsist ja korralagedust. Protestantism on hävitanud vaimulike iseseisvuse ja põhjustanud vaimse võimu alistumist ilmlikule. Comte pidas kesk-aegset võimude jaotust sotsiaalse teooria tähtsaimaks saavutuseks: kõik teened, mis omistatakse kristlusele, tulevat tegelikult pidada ilmliku ja vaimse võimu lahutamise tulemuseks. Paavsti vaimne võim olevat pidurdanud praktilis-materiaalset võimu.

Comte'i arvates on protestantism viljelnud massides püüdu poliitilise suveräänsuse järele. Kuna katolitsism omab universalistlikku iseloomu ja taotleb inimkonda ühendada, esindab protestantism atomiseerimise ja killustamise ohtlikke suundi. Viimane on oma kriitikaga õõnestanud kõlbelisi väärtusi ja abielu. Luterlikud vaimulikud on meeleliste kirgede survele hüljanud tsölibaadi. Comte protestib ka müüdi vastu „barbaarsest keskajast“, mida olevat levitanud protestantism. Tegelikult õitsesid keskajal kunstid, katoliiklus vabastas loodusteadused polüteistlikest pidureist, inimjõudu hakati asendama masinaga ja tekkis naisekultus. Rüütelite poolt viljeldud naisekultus oli üheks teguriks, mis suurendas keskaja tõmbejõudu Comte'i suhtes. Toodud põhjustel eelistas Comte hingede jäämist katoliiklikuks seni, kui nad muutuvad küpseks positivismile, ja soovitas oma pooldajatele süstemaatilisel kaitsta katoliiklust protestantismi vastu.

Pidades revolutsiooniliste püüdluste lämmatamiseks vajalikuks rahvusvahelist koostööd ja

nähes kaasaegse rahvusluse killustavais ja tsentrifugaalseis tendentsides ohtu valitsevale ühiskonnakorrastusele, ülistas Comte keskaja kosmopoliitilis-universalistlikke jooni. Samal põhjusel seadis ta ka Rooma impeeriumi kõrgemale vanade kreeklaste ühiskonnast ja taunis ägedalt parlamentarismi. Kui kuningavõim, kuningas „jumala armust“, vastavat teoloogilisele arenguastmele, siis vastavat parlament metafüüsilisele astmele. Kuningavõim toetub üleloomulikule ideele nn. jumalikust õigusest. Selle idee järgi on alates ürgajast üleloomulik võim poliitikat tegelikult määratelnud. Metafüüsiline õpetus, mille Comte'i arvates on kõige süstemaatilisemalt sõnastanud Rousseau, võrsus võitlusest läänindusega ja teoloogiaga. Ta toetub abstraktsel oletusele isendite ühiskondlikust kokkuleppest, mis olevat toimunud enne tsivilisatsiooni algust. Metafüüsilise dogmaatika trumbiks on isendite „õigused“, millised tulenevat sellest oletatavast kokkuleppest. Kumbki neist õpetustest, rõhutab Comte, ei arvesta looduslikke eeldusi ja inimese loomust ega oska siduda ajaloo käiku ning arenguastmeid inimorganismi seadustega.

Comte taotles tõusvat töölisliikumist, mis nõudis senise juriidilise üheõigusluse muutmist tegelikuks üheõigusluseks, pidurdada „kohuse“-mõiste abil. Et allutada isikut ühiskonnale, tulevat õiguste asemel rõhutada isendi kohuseid. Sõna õigus pidavat samuti kaduma poliitilisest sõnastikust nagu sõna juhus tõelisest filosoofiast; esimene neist teoloogilis-

-metafüüsilistest mõisteist olevat ebamoraalne ja anarhistlik, teine aga ebaratsionaalne ja sofistlik. Need mõisted olid rahvastele kasulikud vaid revolutsioonilisel ajastul — nende laastava toime tõttu vanale iganenud korrale. Et võidelda seniste autoriteetide vastu, lõi metafüüsika viimasel viiel sajandil inimõiguste-mõiste. Kui aga selle mõiste abil taheti sooritada midagi tõeliselt ülesehitavat, siis paljastus kohe ta ühiskonnavastane loomus, nimelt kalduvuses toetada individualismi. Positiivses korras peab õiguste-idee täiesti kaduma: igapähele on küll kohuseid kõigi inimeste suhtes, kuid mingeid õigusi senises mõttes. Vastastikustest kohustustest tulenev abi on indiviidile hüvituseks tema seniste „õiguste“ eest, mis sisaldavad poliitilisi hädaohte. Teiste sõnadega: ainsaks õiguseks, mida omab iga inimene, on õigus täita oma kohust. Ainult niiviisi saab poliitikat alistada kõlblusele.

Poliitika kõlblusele alistamise probleemi võis keskaegne katolitsism küll püstitada, tehes sedagi küllalt ebamääraselt, probleemi lahendada suutvat aga ainult positivism. Selle saavutamiseks muudab positivism poliitika Inimkonna teenimise vahendiks, rakendades ta teadlikult ja tahtlikult korra ning progressi viljelemisele ja süvendamisele.

Comte'i poolt ei jäänud täheldamata ka juhtivais kihtides valitsev korrupsioon, mis nii eraldalt ilmnes eriti nn. juulimonarhia-aegsel Prantsusmaal. Liberalismi varjukülgedest tulenev pettumustunne ja pahameel purskusid kohati esile päris antikapitalistlikes väljendeis. Comte

sedastab, et vana lääni-aadel on uues ühiskonnas asendunud raha-aadliga, aristokraatia asemele on tulnud plutokraatia. Tööstuslikud ettevõtjad on küll feodaalhärradelt üle võtnud nende võimu, kuid pole neilt pärinud antiikset suuremeelsust alluvate suhtes. Plutokraatia taotleb seisuslikku astendust, mis toetub ainult varandusele, huvitumata sellest, millisel viisil see varandus on hangitud. Comte näeb sedagi, et tööstusettevõtjad, kes võitlesid feodalismi vastu ja pääsesid võimule laiade rahvahulkade toetusel, eralduvad „loomupäraselt nende hoole alla kuuluvaist massidest“ ja et kodanluse huvid Prantsusmaalgi Inglise eeskujul põimuvat manduvate feodaalsete kihtide huvidega.

Kõiges süüdistas Comte parlamentlikku korda ühes metafüüsilise filosoofiaga, mis viljelevat egoismi ja rõhutades südametunnistuse vabadust olevat hävitanud moraali. Poliitilised õigused, mida parlamentarism rahvale lubab, olevat vaid meelitus ja sööt. Rahvast ei huvita tegelik võimu rakendamine, vaid selle rakendamise tulemused. Parlamentlike vaidluste asemel soovib rahvas igapäevale tema kohustuste määratlemist. Comte peab parlamentliku korra süüks masside ohtlikku politiseerimist. Kuid kriitikat ei või lubada rahvahulkadele, vaid ainult asjatundjatele, s. t. ainult positivistidele. Positivism kirjutab igale indiviidile ette üldist harmooniat mittehäiriva ning edendava käitumise. Rahvas peab poliitiliselt olema ükskõikne. Temale peavad aga jääma moraalne võim ja õigus kõrgemale võimule meenutada selle kohuseid,

sest moraalne võim pole ühiskondlikule korrale hädaohtlik. Kaasaegsete romaanide, draamade ja ajalehtede liberalistlikku vaatlusviisi peab Comte samavõrra hukkamõistetavaks kui parlamentlike reetorite, sofistide, demagoogide, advokaatide ja literaatide kodurahu häirivaid mõttekäike. Valimised, mis korraldatakse rahva tahte teadasaamiseks, ei väljenda oma tulemustes mitte puhast, vaid agitaatorlikult moonutatud rahva tahet, sest inimeste enamik ei suuda oma soove selgesti poliitilisteks loosungiteks ja nõudmisteks kujundada.

Rünnates töolisliikumise ja liberalismi ideoloogiat meenutab Comte, et samal ajal, kui lühinägelikud metafüüsikud hoolitsevad rahva õiguste eest, on rahvas ise rahulikult lubanud need õigused eneselt võtta (Comte vihjab siin Napoleonile ja juulimonarhiale). Nii Rousseau õpilased kui ka „giljotiini eriteadlased“, kes matkides Robespierre'i, taotlevad ühiskonnakorda muuta vägivald ja julmuse abil, ei leia rahvahulkades reaalselt tuge. Metafüüsikud pooldavad vastastikust võitlust ning sõda ja töö organiseerimisel nad pole jõudnud kaugemale keskaegse hüviste tootmise hierarhia lammutamisest. Ja seda ebanormaalselt ning ajutist seisundit püüavad nad jäädvustada alaliseks. Comte on veendunud, et rahvas pöörab selja liberaalide ja sotsialistide „metsikuile anarhistlikele vaateile“, sest need ei sobi enam üldise meeoluga, mis tahab rahulikult tegelda tööstusega, viljelda teadusi ja kunste.

Comte'i seisukohalt ei sobi parlamentarism

tõelise vabariiklusega. Parteid peavad kaduma. Ühiskondlik kord nõuab tugevat keskendatud riigivõimu. Comte loodab, et rahva laiad hulgad toetavad valitsust parlamendi võimu piiramisel, sest rahvasaadikute keskel valitsevad peaaegu alati „antiproletaarsed tendentsid“. Parteide vaidlused on kasulikud vaid auahneile trügijaile keskklassidest, kergendades nende poliitilist karjääri. Parlament oma vähese produktiivsusega pälvib rahva huvi vähe ja kutsub paratamatult välja põlguse rahva poolt, kellele ta ei suuda tuua mingit kasu ja kelle seaduslikud nõudmised ta ise tühistab, suurendades selle ainsa võimu kõikuvust, kes neid nõudmisi suudaks rahuldada.

Millise konkreetse ühiskonnakorrastuse kava esitab siis Comte hüljatava parlamentarismi asendamiseks? Ta hülgab otsustavalt ka kuningavõimu kui tagurliku nähtuse ja nimetab taoteldavat riigikorda vabariiklikuks. Et kogu tema õpetuse eesmärgiks oli valitseva korra ja asutiste säilitamine, siis ei soovita ta mingeid uusi asutisi, vaid ainult meelsuse muutmist, kõigile ühise maailmavaate sugereerimist ja ü h i s - t u n d e süvendamist. Vabariikluse-mõiste võimaldab sisuliselt mitmeid režiime, ent esialgu tulevat hoiduda lõpliku režiimi määratlemisest ja piirduda jooksva poliitikaga, mille eesmärgiks on sotsiaalse harmoonia säilitamine. Comte'i vankumatuks nõudeks on tugev keskvoim. Ta loodab, et rahvas mitte ainult ei aita piirata parlamendi võimu, vaid nõustub ka kohalike omavalitsuste võimupiiride kitsendamisega. Revolutsioonilistele eelarvamustele toetuv kohalik

võim kaduvat positivismi levides. Kuni XVII sajandini elas Prantsusmaa õnnelikult tugeva keskvõimu all. Kaasaegne võimude jaotus sea-dusandlikuks ja täidesaatvaks on kujunenud suu-re keskaegse saavutuse, vaimse ja ilmliku võimu eraldamise ebaõnnestunud jäljenduseks. Sest võimu ebaratsionaalne killustumine tsentraal-seks ning kohalikuks ja nende omavaheline võist-lemine on õõnestanud võimu autoriteeti üldse.

Iga normaalse korra juures, jätkab Comte, osutub kõrgem ilmlik valitsus vaid tegeliku tsi-viilvõimu laienduseks. Viimane on aga kaas-aegses ühiskonnas töösturite käes, kes peavad moodustama ka kõrgema keskvalitsuse. Nii tun-nustas Comte võimu tegelikuks kandjaks era-omandi. Kuid ta polnud just kõige paremal ar-vamisel kaasaegsest valitsevast kihist ja pluto-kraatiast. Ja seetõttu pidas ta neid võimetuks kuninga koheseks asendamiseks ja diktaatorliku keskvõimu tarvitamiseks. See nõudvat tunnete ja vaadete õilsust, mida suutvat anda üksnes positivistlik kasvatus. Et Comte oma ebaaja-loolise vaatlusviisi tõttu ei suutnud näha pahede sõltuvust olevast ühiskondlikust korrast kui nii-sugusest, siis pidas ta pahesid kasvatusel abil kõrvaldatavaks. Ta mõönab, et oma eelarvamuste ja kirgedel tõttu olevat valitsevad kihid piduriks positivistlikule reorganiseerimisele. Vildaku hariduse ja aristokraaditseva isekuse tõttu nad on kurdid terviklikule maailmavaatele, välja arvatud üksikud isikud, kellede hulk aga järje-kindlasti suureneb. Tõsiasi, et valitsevad kihid rohkem tunnevad oleva seisundi kasusid kui

pahesid, ei ole kuigi soodus nende sotsiaalse tunde arengule.

Positivism ei saa toetuda ei revolutsiooni poolt troonilt tõugatud kihtidele ega ka nende võidukaile asendajaile. XVIII sajandil võtsid küll paljud aadlikud ja isegi mõned kuningad vastu negatiivse ratsionalistliku filosoofia, mis päästis neid paljudest ebamugavustest, tõi kergesti populaarsust ega nõudnud mingeid tõsiseid ohvreid, kuid see seik ei luba veel loota meie rikaste ja haritud klasside kaasatundmist positiivsele filosoofiale. Positiivne ühiskonna ümberkujundamine on samavõrra vastumeelne vanale aadlile kui valitsevale kodanlusele: nii ühed kui teised sooviksid võimalikult jätkata senist poliitikat uutes vormides, kas või vabariikliku sildi all, ja säilitada parlamentaarset, s. t. ohtlikult revolutsioonilist, olukorda. Nende poliitika seisab peamiselt kisklemises teoloogilis-militaarse režiimi jäänuste pärast. Senine ebamoraalne parlamentlik süsteem on neile väga meeldiv, kindlustades masside aukartliku alistumise, nõudmata juhtidelt mingeid rangeid kohustusi ja vastutust.

Tuleb möönda, et Comte ennustas õigesti. — Kolmas seisus, kes tollal veel optimistlikult harrastas liberalismi, jäi külmaks Comte'i diktatuuri-projekti suhtes. Ja Comte pöördub abi otsides proletariaadi poole, taotelles ühtlasi kõigi võimalike argumentidega juhtida viimast kõrvale revolutsiooniliselt teelt. Seejuures ta kohati tõuseb tunduvalt kõrgemale selle klassi mõtteviisist, kuhu ta kuulus. Ta ligineb ajaloolisele

materialismile, kui ta isegi inimese kired ja ise-loomu teeb sõltuvaks ühiskondlikust seisundist. Nii väidab ta, et võimu hiilgepunktis seisvad ühiskonnakihid on paratamatult suuremeelsed, sest neil polevat enam midagi võita ja nad ei kartvat ka midagi kaotada. Alles hakates lan-gema nad muutuvad väiklasteks, taotelles kõigi pingutustega säilitada võimu. Ja kui Comte, nagu järgnevas näeme, püüdis avaldada survet proletariaadi abil valitsevaile ringkondadele, siis pole ka see kooskõlas Comte'i „vaimse mõjuta-mise“ põhimõttega.

Mitte uskudes valitsevate ringkondade suuremeelsust, pöördub Comte proletaarlaste ja naiste poole, kes peavad moodustama positivismi ühiskondliku baasi. Ehkki positiivne filosoofia on määratud kõigile kihtidele, võib ta kõrgemais kihtides tegelikku mõju saavutada vaid siis, kui tema seljataga seisab reaalne jõud proletaarlaste ja naiste näol. Viimaste terve, skolastilise kul-tuuri pahedest rikkumata ja metafüüsikast mür-gitamata loomus teeb nad positivismile vastu-võtlikumaks kui valitsevad kihid. Tööline ei tunne küll administratiiv-tehnilisi mõisteid ja võtteid ning on vähe kõlblik riigiameteisse, kuid see ei vähenda tema autoriteeti ja ei tee teda kõlbmatuks kõrgete ühiskondlike funktsioonide tarvis, mis ei nõua spetsialisti oskusi, vaid ava-rat silmaringi. Võrreldes keskklassidega jääb töölistele rohkem vaba aega filosoofilisteks mõ-tisklusteks. Et lihttööline pole seotud kitsa eri-alaga nagu õpetlane ja on vaba ka auahneist arvestustest, mis kihutavad taga ettevõtjat, siis

suudab ta olukorda hinnata erapooletumalt. Comte võrdleb töölist positiivse filosoofiga — mõlemad on vabad kapitalisti rõhuvaist ärilistest muredest. Mõlemaile on omane õilis muretus, tugev realiteeditunne, kasuliku eelistamine, pisiküsimuste allutamine üldistele probleemidele ja põlgus ilmliku au vastu. Kuigi mõnel filosoofil need jooned on veel nõrgad, suhtlemises väarikate proletaarlastega tugevnevad nad varsti. Iga proletaarlane on teatud mõttes tõelise positiivse filosoofi ürgtüüp, ja iga filosoof kujutavat enesest süstemaatilist proletaarlast.

Comte on kindel, et rahvamassid on võõrduanud teoloogilisest mõtlemisviisist, mida tavaliselt on rakendatud rahva õiglaste nõudmiste tagasitõrjumiseks. Seniste usundite nurjatu pettus taotleb vaid proletaarlaste vaimu orjastamist ja püüab lämmatada nende seaduslikke soove olukorda reaalselt parandada, töötades petlikke õnneaegu tulevikus. Oma seisukohaga usu suhtes ei asu Comte kaugel valgustusajastu mõtlejaist ja ligineb ka oma vastastele, kes usku nimetavad oopiumiks rahvale. Ainult proletaarlased, jätkab Comte, võivad ja peavad selgitama usundite petlikkuse, mis on rohkem naeruväärne kui alatu. Seda on tarvis teha siiralt ja energiliselt, et valitsevail klassidel ei jääks mingeid kahtlusi. Tuleb pöörata selg kõigile teadlastele, kes pole küllalt vabamõtlejad ja ilmutavad sümpaatiat sellele süstemaatilisele teesklusele. Neil, kes osutavad taevale kui meie päriskodumaale, tuleb oma põhimõtte kohaselt maise ühiskonna valitsemisest loobuda.

Comte ründab teravalt ka kaasaegset intelligentsi. Rahvas kõikjal, isegi Pariisis, suhtuvad veel austavalt intellektuaalsesse haridusse, ehkki ta pole ise maitsenud selle õnnistust. Intellekti ülehindamine takistab sotsiaalse tunde, s. t. positiivse filosoofia, levimist. Vahetades hariduse lihtsameelselt arukusega ja mõistusega, eksijärel-dab rahvas sellest, et üksnes haritud inimene on võimeline valitsema. Kuid hoolimata haritud ringkondade ja teadlastegi kõrkusest, asub enamik tõeliselt tugevaid ajusid väljaspool neid gruppe, nimelt keset põlatud praktikuid ja hari-mata proletarilasi. Ainult keskajal, kui kasvatus veel ületas hariduse, osati hinnata lihtsate rüüt-lite sügavat reaalselt tarkust. Mõttemaailma sirg-joonelisus ja terviklikkus on üldse omadused, mis on sõltumatud igast haridusest, ja teoreeti-line koolitus võib nende arengut vaid pidurdada. Võib kindlasti öelda, et terviklik maailmavaade, mis peab olema iga poliitilise tegevuse eeldu-seks, puudub peamiselt haritud klassidel. Comte sedastab verevaese intelligentsi võimetust loo-vaks aktiivsuseks ja püüab rahvast vabastada selle mõju alt.

Peab kaduma alaväärsustunne igasuguste literaatide, advokaatide ja teadlaste ees. Comte on veendunud, et pärast eelarvamuste hajumist rahvas taipab vaistlikult, et mõne eriala oska-mine või osavus kirjalikus ja suulises mõtete väl-jendamises ei taga veel suurte eluseaduste mõist-mist ning sügavat arukust. Enamik intelligente, kes oskavad sõnastada vööraid mõtteid ja tarvi-tada keerulisi mõisteid, muutub lõppeks võime-

tuks eraldama tõe valest ka lihtsamais küsimustes. Ehkki lugupidamine sotsiaalsel redelil kõrgemal seisvate isikute vastu on vajalik, ei tohi siiski oma saatust usaldada sellise intelligentsi kätte. Comte usub, et rahvahulgad vabanevad kergesti seniste haritlaste ja teadlaste mõjust ja hakkavad neid vihkama ükskõikse suhtumise pärast suurtesse ühiskondlikesse küsimustesse, millede taustal kahvatab nende akadeemiline tegevus. Ja kui need haritlased püüavad astuda üle oma kutseala piiride, siis märkab rahvas varsti nende üksnes pisiprobleemidega harjunud kitsast mõtlemisvõimet. „Akadeemiline idiotism“, märgib Comte, on suureks piduriks uue ühiskonna kujunemisel. Ja neil põhjusil ta peab kiiduväärseks Prantsuse revolutsiooni aegse rahvuskonvendi mõtet sulgeda Teaduste Akadeemia. Toodud mõttekäikudega osutub Comte nende antiintellektuaalsete meeleolude esimeseks süstemaatiliseks formuleerijaks, mis tollal hakkasid järjest enam levima nii tööliste kui ka kodanluse hulgas.

Nii nõuab Comte filosoofide ja tööliste koostööd. Filosoofide kui vaimsete juhtide seljataga peab seisma reaalne jõud. Mõistus on vaid teevalgustaja. Ainult metafüüsilistele pettekujutelmadele alluvad tänapäeva teadlased võivad täiuslikuks pidada passiivselt vaatlevat elu. Tõe avastamine võib pakkuda küll naudingut, ent meie igapäevase käitumise muutmiseks on sellest siiski vähe. Mõistus vajab alati kirgede ja tunnete kaastööd ning toetust. Kui ta ei toetu ühiskondlikele tundeile, siis muutub ta ahnuse

ja teiste kirgede teenriks. Ükski klass pole seevõrra ühiskondlik kui töölised. Nende elutingimused soodustavad nende parimate vaistude arengut. Egoistlikud vaistud on küll energilisemad, kuid ühiskondlik elu õõnestab nende alt pinda, soodustades sotsiaalseid vaiste. Nii on töölised kõige lähemal ideaalsele ühiskonnale, ehkki nad valitsevate kommete ja õiglusetuse tõttu näivad olevat määratud kõlbelisele hukkumisele.

Seega omistab Comte, hoolimata sotsialistlike ideede hülgamisest, töölistkonnale tähtsa osa uue ühiskonna loomisel. *Positiivse poliitika süsteemi* paaris köites ilmneb eredalt kaasaegsete sotsiaalfilosoofide mõju. Radikaalse preestri F. R. Lamennais'ga oli Comte isiklikult heas vahekorras. Meenutagem, et ta kaasaegsete hulka kuulusid peale utopistide ja Saint-Simon'i kommunistlike järglaste ka sellised nimed kui É Cabet, P. J. Proudhon ja Louis Blanc. Teadusliku sotsialismi rajajate kombel, võib-olla ka mõjul, kõneleb Comte isegi proletariaadi diktatuurist üleminekuaja valitsusena, käsitades seda instituti muidugi väga omapäraselt.

Proletariaadi kõlbelised ja vaimsed omadused teevad ta filosoofide asendamatuiks kaastlasteks. Oma kollektiivse meelsuse ja sotsiaalse tunde poolest seisavad töölised isegi kõrgemal filosoofidest, muutes seega viimaste liiga abstraktseid püüdeid elulähedasemaiks. Peale loomulike kalduvuste sunnivad ka proletariaadi kollektiivsed vajadused teda paratamatult toetama positivismi kõlbelisi norme, mis on temale kasu-

likud. Ka Prantsuse rahvuskonvent, märgib Comte, taotles oma võrratu sotsiaalse vaistu mõjul peamist abi oma ühiskonnareformi kavale proletariaadilt. Too taotlus ei andnud aga tulemusi, sest konvent ei suutnud pakkuda töölistele sellist hüvitust, mida suudab positiivne filosoofia. Konvendi veaks oli ka poliitilise võimu lubamine rahvale. See ei tähenda, nagu ei peaks rahvas vajaduse korral toetama ilmlikku võimu. Ent normaalses ühiskonnas tuleb hüljata rahva otsene osavõtt tähtsate ühiskondlike küsimuste otsustamisest ja poliitilisest valitsemisest — see sisaldab tohutuid hädaohte ja sobib vaid revolutsioonilisel ajastul.

Nagu proletariaat toetab vaimset võimu tema püüdeis allutada ilmlik võim positivistlikule kõlblusele, nii toetab vaimne võim filosoofide näol töölisi töösturite vastu. Töösturite ja võimumeeste egoistlikud püüded annavad end valusaimini tunda töölistele. Ja ainult erapooletu vaimne võim, kel poliitikast kõrvalseismise tõttu on suur autoriteet, suudab ülekohut pidurdada. Comte'i arvates mõistvat rahva loomupärane tarkus varsti, et mitte materiaalsed reformid, vaid kõlbeline uuestisünd suudab olukorda parandada. Muidugi on eriti kriitilistel hetkil mõnikord vajalik ka revolutsioon, kuid selle vahendi tarvitusele võttu võivad otsustada ainult filosoofid. Et hinnata asju terviku seisukohalt, jääda erapooletuks ja säilitada tunnete puhtust, peavad filosoofid piinlikult vältima aktiivset osavõttu ühiskondlikust elust ja poliitikast.

Comte usub optimistlikult, et töölised loo-

buvad poliitiliste õiguste nõudmisest, tunneta-
des selle eesmärgi ebamoraalsust. Seepärast toe-
tab ta, vastupidi kaasaegsete valitsuste prakti-
kale ja oma klassikaaslaste vaateile, töölisorgani-
satsioonide loomist. Ta loodab seal levitada hea-
koodanlikku moraali, mille tõttu vaidlused
õigustest asenduvad rahuliku kohuste
käsitamisega ja tühised võimupüüdlused taan-
duvad kõlblusreeglite uurimise ees. Töölisklu-
bid ja -organisatsioonid süvendavad sotsiaalset
tunnet. Kartused, et ühingud põhjustavad poliit-
tilisi rahutusi, on asjatud. Selle asemel, et õhu-
tada töölistes nõuet poliitiliste õiguste järele,
juhivad ühingud neid poliitikast kõrvale. Klubid
peavad asendama kiriku, nagu positivism asen-
dab neis katolitsismi, ja arendades ühistunnet
valmistama töölisi inimkonnakultusele. Comte
ei salga, et töölisel on teinud hädaohtlikke
samme, ja nimelt kommunismi, ühe utopistliku
õpetuse mõjul. See õpetus näib, parema puudu-
des, kõige tabavamalt väljendavat tööliste vaa-
teid peamisele sotsiaalsele küsimusele. Tähele-
panu juhtimine omandiküsimusele on kommu-
nismi suuri teeneid, mida ei saa vähendada ka
tema metafüüsilis-utopistlikest vormidest joh-
tuvad kahtlused. Selletõttu tuleb teda hoolsasti
eraldada arvukaist kaasaja vaimsest anarhiast
sõltuvaist eksiõpetustest. Ja Comte esitab kom-
munismi kohta järgmise analüüsi.

Kommunismi ei nimetata mõne üksikisiku
nime järgi nagu teisi õpetusi, sest ta pole mõne
erandliku seisundi juhuslik produkt. Temas
tuleb näha tõeliselt revolutsioonilise vaimu spon-

taanset arengut, mis on rohkem afektiivne kui mõistuslik. Kommunistid tahavad korraldada asju võimu abil, s. t. lahendada küsimusi poliitilisel teel. Ent nad unustavad, et nende poolt asetatud probleem nõuab kõlbelist lahendust. Selle probleemi poliitiline lahendus on niivõrd hukatuslik, et tingimata on tarvis omaks võtta positivistide poolt esitatud lahenduskava. Kommunismi juures tuleb hinnata tema õilsaid tundeid, aga mitte neid võimatuid teooriaid, mis tõlgendavad neid tundeid ringkondadele, kes neist ei saaks aru juhul, kui need oleksid formuleeritud teisiti. Töölised, vastu võttes neid teooriaid, ei omista neile siiski samasugust tähtsust nagu õpetatud mehed. Kui nad leiavad oma õigustatud soovidele parema väljenduse, vähemutoopilise õpetuse, mis neile tagab häirimatu rahu, siis nad loobuvad kohe kommunismi ebamääraste teooriaist. Seni aga nad peavad liituma kommunismiga kui ainsa liikumisega, mis püstitab ja energiliselt tegeleb tähtsaima põhiküsimusega. Ka selle õpetuse poolt esitatud lahenduskava on kasulik, hoolimata ohtlikkusest, sest ta hoiab elevel huvi valusate probleemide suhtes, mida valitsevad klassid muidu ignoreeriksid ja mille nad kõrvaldaksid. Jätkates arutlusi üleoleva heatahtlusega, lubab Comte esialgu kommunistidele selle nime säilitada ka siis, kui nad oma ideed ümber töötavad, sest sõna „kommunism“ tähistab sotsiaalse tunde ülekaalu. Positivismi kommunism mitte ainult ei hirmuta, vaid vastupidi, ta arvestab kõigi kommunistlike tööliste peatse ületulekuga positivismi poole, mis paremini

lahendab sotsiaalse põhiprobleemi. Lõpuks peab Comte siiski soovitamaks tarvitada mõistete kommunism ja sotsialism asemel mõistet vabariiklus.

Kommunismi pankrotti näeb Comte juba tõsiasjas, et tööliste hulgas saab populaarsemaks sõna „sotsialism“. Viimane mõiste tähistavat kommunistide probleemi tunnustamist, kuid nende poolt esitatud lahendusviisi hülgamist. Kuid kommunismi suudavad kaasaegsed sotsialistid vältida vaid seni, kui nad asuvad passiivselt-kriitilises seisundis. Kui nad aga tõusevad poliitilisse esirinda, enne kui nende ideeline küpsus saavutab teatud taseme, suundub nende poliitika paratamatult anarhismi, mida nad praegu vaistlikult hülgavad. Seepärast häirib ka sotsialismi kiire levik valitsevaid klasse, kelle vastupanu tuleb tervitada kui ainsat korra tagatist. Tuleb tunnustada, et kommunistide poolt esitatava probleemi lahendamine on võimalik ainult kommunistlikul teel, seni kui püsib parlamentaaristlik-revolutsiooniline kord, kus vaimne võim pole eraldatud ilmlikust. Ainult positivism, mis süstemaatiliselt eraldab võimused, rahuldab vaeseid ja rahustab ühtlasi rikkaid, suudab Öhtumaad päästa kommunismi eest.

Seoses kriitikaga esitab Comte ka positivistliku omandi-teooria. Positivism jaatab omandi sotsiaalset loomust ja vajadust tema kasutamist reguleerida. Kommunistide unistustes puuduvat realiteeditunne. Öilsadki tunded vajavad täiendamist ja süstematiseerimist mõistuse abil. Seda teeb positivism, sest tõelised

filosoofid toetavad kõikumata oma mõjuvõimuga proletaarlaste vaistlikke proteste. Tänapäeva omanditeooria, nagu seda viljeleb kaasaegsete juristide enamik, lubab indiviidile omandi absoluutset valitsemisõigust ja kuritarvitamist. See antisotsiaalne teooria, mis ajalooliselt on tingitud liigsest reaktsioonist omaaegsete kitsenduste vastu, on ebaõiglane ja põhjendamatu. Et ühtegi hüvist ega omandiliiki ei saa luua ilma ühiskondlike eeldusteta, ühiskonna otsese või kaudse kaasabita, siis ei tohi nende kasutamine kunagi olla puhtalt individuaalne. Alati ja kõikjal on ühiskond enam või vähem vahele seganud omanike tegevusse ja allutanud varanduse kasutamise ühiskondlikele vajadustele. Juba lõivud ja maksud teevad ühiskonna iga omandi osanikuks ja tsivilisatsiooni areng mitte ei vähenda, vaid pidevalt suurendab sellist ühiskondlikku interventsiooni; eriti kaasaegses ühiskonnas tiheneb järjest iga üksiku side kõikidega. Teine väga levinud tava näitab, et mõningail erakordseil juhtudel ühiskond peab oma õiguseks täiesti võõrandada eraomand, see konfiskeerida. Toodud tõsiasi, mida pooldavad ka positivistid, toetab kommuniste ja tühistab juristide omanditeooria.

Igas inimkonna normaalseisundis tuleb üksikut kodanikku vaadelda ka kui riigiametnikku, kelle kohused ja õigused määrab tema ametitegevus. See põhimõte laieneb omandilegi, milles positivism näeb peamiselt vajalikku ühiskondlikku funktsiooni. Eraomaniku kui ühiskonna funktsionääri ülesanne seisab kapitalide kogu-

mises ja valitsemises, millede abil iga praegune põlvkond kindlustab järgneva eluvõimalused. Sest meie võlgname oma tarvete rahuldamise rohkem eelkäijaile kui kaasaegseile ja peame hoolitsema järgnevate põlvkondade eest. Eraomanik on kogutud hüviste koondajaks ja üleandjaks järgnevaile põlvedele. On loomulik, et see „üleandev organ“ osutub tööstuse juhiks, ja on loomulik, et tootmisvahendite ja tarbimiskaupade valdamine võimaldab talle mõningaid soodustusi ja eesõigusi, sest tal kui osaval ja targal administraatoril on teeneid kapitalide kuhjumise suhtes.

Comte peab kommunismi suurteks puudusteks järjekindlusetust ja ebasüsteematisust. Kommunismi loogiliseks järelduseks peab olema ka naiste ja laste ühiskonnastamine, nagu seda nõudis ka Platon, selle järjekindel esindaja antiikajal. Tänapäeva kommunism aga, paindlikult mугanedes tööliste soovidega, kes ei talu perekonna hävitamist, piirdub vaid varanduste ühiskonnastamise nõudega. Muuseas meenutab Comte, et juba Platoni õpilane Aristoteles, esimesi positivistlikke filosoofe, mõistis orgaanilise arengu vajadust ja väitis kommunismi utoopilisust. Kommunism paljastab oma ühiskondlike arenguseaduste mittemõistmist kõigepealt taotlusega hävitada iga individuaalsus. Seega ei ignoreeri ta mitte ainult väga tähtsaid isiklikke vaiste, vaid ka kollektiivse organismi paratamatut eeldust, mis väljendub tööjaotuses ja sellest johtuvas omapäras. Vääriti mõistes oma vaenlase püüdeid, Comte ründab ägedalt

lahtisi uksi. Nii süüdistab ta eraomandi vastaseid püüdes kaotada inimeste materiaalne iseseisvus ja nad kunstlikult Siiami kaksikute taoliselt kokku kasvatada mingiks patoloogiliseks kujundiks. Inimkonna ühtsuse kõrval olevat aga vajalik tema liikmete eristumine. Hoolimata kodukolde võlust teeb perekonna hoolduse all elamine mõnelegi perekonnaliikmele kodu talumatuks. Kuidas tunduks, kui igauks peaks selliselt alluma ühiskonna hooldusele? Tõeline vabadus ei sobi anarhilise võrdsusega ja liialdatud vendusega. Comte süüdistab kommunismi ka ebateaduslikkuses. Teatud määral oli tal selleks õigus, sest teadusliku sotsialismi rajajad alles algasid tollal oma tööd.

Peale muude puuduste näeb Comte kommunismis ajaloolise pidevuse eitamist. Selle solidaarsuse mõiste hõlmavat vaid kaasaega, ignoreerides minevikku. Inimkond koosneb aga rohkem surnuist kui elavaist, s. t. mineviku pärimuste vääristamine ja rakendamine on tema olulisemaid jooni. Kui kommunistid mõistaksid hinnata pidevust ja esivanemate tähtsust, siis nad ei mõistaks hukka pärandusõigust, mis tähistab loomulikku varanduste üleandmise viisi ühelt põlvelt teisele. Pärandusinstituudi eitamine olevat pealiskaudne ja kuritahtlik püüd, sest eriti pärandamine arendavat kalduvusi, mis on vajalikud rikkuse õigeks rakendamiseks. Pärandatud omand teeb inimese rohkem vastutulelikuks, kuna kapitali aeglane kogumine arendab ihlust ja teisi halbu jooni.

Comte'i arvates Prantsusmaal, kus kerged

teenimisvõimalused arendavad loomulikku tungi omandi järele, pole karta kommunismi ohte, kuid seda rohkem Inglismaal, kus töölisel on vähem arenenud ja rohkem rõhutud. Ka teistes kato-likliikkudes maades, kes ürgse vendustunde tõttu on suutnud vastu seista isekale protestantis- mile, olevat see oht suurem. Siin võivat seda ohtu vähendada kiire masside allutamine positivis- mile. Üldiselt tulevat kommunismi eelistada kõigile teistele ühiskondlikele teooriaile peale positivismi; ta ei väärivat hukkamõistu sugugi rohkem kui parlamentarism. Ja ka nn. konser- vatiivide poliitika on küllalt ohtlik. Konservatiivid suudavad vältida kommunistlike karisid, kui mööduvad neist kauges kaares. Tegelikult suruvad probleemid end tugevasti peale, ja nende lahendamisel satub ka ametlik poliitika eksiteele, luues näiteks puhtkommunistlike asutisi laste- kodude, lastesõimede ja muude niisuguste asu- tiste näol, mida aga rahva terve instinkt hülgab perekondlike seoseid lammutavate nähtustena.

Comte peab kasutuks ja üleaaruseks vaidlusi eraomandi olemusest ja tekkimisest. Pole olu- line see, kelle käes on rikkused ja võim, vaid see, kuidas neid kasutatakse. On otstarbekam kontrollida rikkuste kasutamist kui neid rikas- telt ära kiskuda. Eraomandi tunnustamine ühis- kondlikuks funktsiooniks võimaldab moraalset kontrolli tööliste üle ega solva ka kapitaliste, sest see ei alluta neid inimväärtust alandavaile türannilistele eeskirjadele. Töösturid kui ühis- konna ilmlikud valitsejad on Inimkonna toitmis- organiks, nad koguvad ja töötavad ümber toor-

aineid ning levitavad valmistooteid. Moraalne kontroll peab pidurdama nende kalduvust end lugeda hüviste loojaiks, sest selles on osalised kõik eelkäijad ja kaasaegsed. Comte kiidab heaks järjest laieneva väikekodanluse laostumise ja katsub seda omalt poolt põhjendada. Kapitalide kontsentratsioon olevat proletaarlaste huvides. Keskklassid peavad aegamööda kaduma. Et kapitalide kontsentratsioon toimuks hoogsamalt, selleks soovitab Comte senise „teokraatliku“ pärandusõiguse asendada „sotsiokraatlikuga“, s. t. igäüks peab v a b a l valikul määrama endale pärija osavamate ning väarikamate isikute seast. Osavuse mõõdupuuks oli Comte'ile kogutud kapital.

Rahvas peab loobuma asjatust võitlusest poliitiliste õiguste pärast ja õppima hindama vaesust. Siis arenevat temas õilsad aukartustunded ja ta alistuvat usalduslikult nii ilmlikule ülemusele kui vaimsele võimule. Töölise hing peab vabanema tühisest püüdest au ja rikkuse järele. Suur revolutsioon on küll avanud kergema juurdepääsu kodanlikule ja poliitilisele võimule, ent see ei vasta rahva tõelistele vajadustele, sest suurte masside saatus jääb muutu- matuks ja tippudele pääsevad vaid üksikud. Pealegi halvendab see olukorda, tõmmates massist ära energilisemaid liikmeid ja soodustades kõlb- lust rüüstavaid püüdeid koguda hoiusummasid. Harjumus säästa on küll vajalik kapitalide kuh- jamiseks ja valitsemiseks, kuid ta on hukutav ja üleaarune klassides, kelle aineoline olemasolu sõl- tub ainult tööpalgast. Filosoofid ja töölised

peavad hoiduma meelsusest, mis alandab nende kõlbelist iseloomu ning autoriteeti. Varanduste kogumine filosoofi poolt on vastuolus võimude jaotuse seadusega. Inimkonna preestrid ei tohi olla töölistest rikkamad, sest rahaahnus, nagu auahnuski, süvendab rahvas kahtlust vaimse võimu vastu, paljastades kõlbelist alaväärsust kui ka vaimunõtrust. Ilmlikud valitsejad peavad tööstustöölise tasu kõrval kindlustama ka filosoofide ülalpidamise. Tõrkuvaid tööstureid ähvardab Comte nende funktsioonidest kõrvaldamisega, s. t. varanduste konfiskeerimisega.

Rahvas peab veenduma, et tõeline õnn pole seotud kõrge kohaga, pigemini küll madala seisundiga. Õnn ei sõltu rikkusest, vaid kõlbeliste, vaimsete ja sotsiaalsete vajaduste rahuldamisest, mida tööline saavutab hõlpsamini kui valitsev klass. Tööline loobub kahetsuseta naudingust, mida võimaldavad rikkus ning võim ja mis osutuvad praktilise tegevuse loomulikuks tasuks. Tööline ei soovi kuulsust, mis on ostetud raskete mõttepingutuste hinnaga, ega ka alaliste muredega põimitud vägevust. Comte soovib rahvahulkadele igapäevase elu nautimist, mõõdukat tegevust, mõõdukaid tundeid ja mõõdukat mõtlemist ning õiglase tasu otsimist ühiskondlikus tunnustuses. Ilmlikud ja vaimsed esikohad on suurtele hingedele pakkunud rahuldust vaid selletõttu, et nad on avanud neile laiema tegevusvälja ja loominguvõimaluse. Positivistlik kord kindlustab aga ka kõige tähtsusetumale kodanikule tema teenetega kooskõlas oleva sotsiaalse mõju ja tema eraelu õnnistusrikka põi-

mumise ühiskondliku eluga. Positiivne ühiskond on selliselt organiseeritud, et tema teoreetilised ja praktilised juhid, hoolimata nende seisundiga seotud hüvedest, kahetsevad, et nad ei sündinud või ei jäänud proletaarlasteks.

Katsudes rahvahulki lepitada nende viletsa olukorraga, ründab Comte ka majandusteadlasi, kes omistavad hoiukassadele suurt sotsiaalset tähtsust. Terve mõtlemine kiitvat heaks vastikuse, mida ilmutab hoiukassade suhtes rahva instinkt, kes neis näeb suuremeelseid tundeid lüümatavaid kõlbelise laostumise allikaid. Hoolimata targutamistest jäävad kõiksugused lokaalid ka edaspidi — kuni neid asendavad positivistlikud klubid — rahva kogunemiskohtadeks, kus edendatakse ühiskondlikku meelsust, mida tuleb igatahes eelistada egoistlikule hoiukassade külastamisele.

Nii peavad proletaarlased majanduslike ja poliitiliste eesmärkide taotlemise asemel piirduma moraalse mõjutamisega. Kui suur ka ei oleks rahva mõju, ta jääb alati alla rikkuse mõjule. Et suurendada tööliste moraalset mõju, taotleb Comte neile ühingute ja streikide vabadust. Comte ei karda ohtu kummastki vabadusest. Kui Prantsuse töötavad kihid saavad võimaluse ühineda niisama vabalt nagu tööandjad, siis võtvat nende kahe kihi majanduslik vastuolu sellise ulatuse, et mõlemad pooled tunnevad vajadust lepitava vaimse võimu järele. Töölist ei tohi tööle sundida vägivaldsemalt kui ettevõtjat. Tööst loobumist on harrastatud juba kesk-

ajal, isegi professorite, kohtunike ja preestrite poolt. Tööliste moraalset mõju peab Comte oluliseks ka sõdade vältimisel. Üllatav rahu, mis valitseb praegu Õhtumail, arutleb Comte, on tingitud peamiselt võitmatust vastikustundest, millega töölised suhtuvad sõjasse. Seda ei näita mitte ainult kaebused sõjalise vaimu languse üle, vaid eriti tõsiasi, et väeteenistus peab olema sunduslik, — armeesse astuvad vabatahtlikult ainult ohvitserid. Peab tunnustama, et töölised on kõige vähem nakatatud rahvuslikest eelarvamustest, mis külvavad tüli eurooplaste suurde perre. Väitega, et eriti tööstuslike vastuolude tõttu mängivad rahvuslikud eelarvamused suurt osa keskklasside juures, ligineb Comte tahtmatult oma vastastele. Töötajate silmis kahvatavad rahvuslikud erinevused ja vastuolud selle põhilise sarnasuse kõrval, mis ilmneb kõigi Lääne-Euroopa tööliste kalduvustes ja olukorras. Tööliste kõlbelise mõjuvõimu kasvades rahvaste õnnistusrikas solidaarsus Euroopas tingimata suureneb, ja siis ei suuda enam mingi sõjaline või tööstuslik väärhuvi seda solidaarsust hävitada ja sõda põhjustada. Rahu kui ka vabadus sõltuvad suurel määral proletaarlastest.

Uus ühiskond vajab uut kasvatust. Comte esitab üksikasjalise kasvatuse kava. Esimene kasvatusperiood, mis kestab umbes 14. eluaastani, peab andma peamiselt esteetilist kasvatust ja peab mööduma perekonnas. Õppides siin austama ema valmistub laps inimkonnakultuseks. Peaõppeaineiks on põhikunsti — poeesia kõrval muusika ja joonistamine. Poeesiaga tutvumine eel-

dab Õhtumaa keelte õppimist, ja viimasel on suur tähtsus rahvuslike eelarvamuste hajutamisel ja üldeuroopaliku meelsuse süvendamisel. Iga rahvas peab tundma oma naabrite keeli, järelikult prantslased peavad õppima nelja võõrkeelt. Selle tulemusena loodab Comte peatset ühise Lääne-Euroopa keele tekkimist, mis kiirendab üldise solidaarsuse süvenemist. Kuni piimahammaste kadumiseni on laps fetišist. Suguküpuse ajastuks, umbes 14. eluaastaks, ta peab tõusma polüteistlikule astmele. Last tuleb kohelda otsekoheselt ja temale siiralt seletada, et ta peab läbi käima inimsoo arenguastmed. Kui kunstiline kasvatus on lapses täiustanud inimkonnatunnet, tuleb siirduda süstemaatilisele kasvatusesele.

Süstemaatiline kasvatus antakse koolis, kus võetakse läbi kõik teadused nende hierarhia järjekorras. Kahel esimesel aastal õpitakse matemaatikat ja astronoomiat, kahel järgneval füüsikat ja keemiat. Viiendal õppeaastal pühendatakse 40 õppetundi bioloogiale. Kuues aasta pühendatakse kogutud teadmiste süstematiseerimiseks sotsioloogia õppimise abil. Seitsmendal aastal süvendatakse kõlbluse meetoodilise käsitluse abil ühiskondlikku kasvatust. Kokku peetakse seitsme aasta jooksul 360 loengut. Comte tõrjub tagasi väited, nagu oleks sellest loengute arvust vähe. Et aine on tihendatud ja teda käsitletakse süstemaatiliselt ning lisaks iga teadus seotakse tundeeluga ja ühiskonnaga, siis on õpilaste huvi kindlustatud. Comte'i arvates piisab tavalise kolme-aastase kursuse läbivõtmiseks

positivistlikus koolis kolmest kuust. Vahepeal õpitakse ka kreeka ja ladina keelt. 21. eluaastaks jõuab isend monoteistlikule astmele. Comte möönab, et algul, füüsika ja keemia mõjul, õpilane võib sattuda ateismi, kust ta aga pääseb bioloogia ja sotsioloogia abil. Comte nimelt hülgab ateismi, sest see tegelevat metafüüsiliste küsimustega — jumala eitamine olevat samavõrra ebapositivistlik ja teoloogiline nagu jumala jaatamine.

Nende positivistlike filosoofide loengutega piirdubki ametlik ja sunduslik kasvatus. Muud kasvatusorganisatsiooni pole tarvis, kutseoskuste omandamine toimub puhtpraktiliselt. Ka käsitletud loengute korraldamiseks pole vaja mingisugust ministeeriumi. Provintsid ja linnad on ise huvitatud nende korraldamisest, ja filosoofid peavad loengute pidamist oma peäülesandeks ning auks. Loengute sõltumatus valitsusest päästab neid võimalikest ametlike doktriinide mõjust. Sest kasvatus peab olema üldeuroopaline, mitte rahvuslik. Ka soovitab Comte rahvaülikooli-taolisi kursusi täiskasvanuile. Et süvendada internatsionalismi, ta soovitab tööliste keskaegsete tsunftisellide kaunist rändamiskommet. Peale Öhtumaa rahvaste venduse süvendamise edendavad matkad keelte õppimist ja kunstiloomingu mõistmist. Ka ei tarvitse need takistada süstemaatilisi õpinguid — positivistliku koolikorralduse tõttu omandavad matkad uue vaimse ja sotsiaalse iseloomu. Positivistlik kool vajab ainult seitset õppejõudu, kes on kõikjal ühesuguse kvalifitseeritud tasemega ja

samapalgalised. Nii võib igas Õhtumaa linnas tööline kuulata neidsamu loenguid mis kodumaalgi.

Nagu nägime, omistab Comte kasvatuses suure tähtsuse kunstile. Et kunst on vahetult seotud tunnete, mõtete ja tegudega, inimloomuse kolme olulise sektoriga, siis on ta inimese ja ka inimkonna ühtsuse parimaks väljendajaks. Positivistlik filosoofia ja inimsuse religioon võivad kunstile anda sügavama sisu ja enneolematu arenguhoo. Kunstnik-monoteist ei saa kunagi mõista ja õigesti kujutada fetišistlikku või polüteistlikku ajastusse kuuluvaid inimesi ja meelsust. Kunstnik-positivist võib aga oma ajaloolise vaatlusviisi tõttu sulada kokku iga aja-järguga. Ei tule uskuda, nagu saaks kunstnik asuda väljaspool või kõrgemal filosoofiast. See-pärast nõuab Comte kunstnikele peale tehniliste oskuste ka filosoofilist kooli. Tõeline poeesia on võimalik vaid sügava ühiskondliku meelsuse taustal. Kirjanik, kes ei viljele inimkonnakultust, langeb paratamatult fetišistlikule või mõnele muule alamale astmele. Inimkonna kunstiline täienemine pole võimalik naiste kaasabita. Eriti luulet ja muusikat peavad kandma peamiselt naised, kuna teised vaimsed alad ja teaduslik töö, mis nõuavad püsivat pingutust, tehnilist oskust ja abstraktse mõtlemise võimet, neile ei sobi. Veel enam: naise suured vaimsed võimed ja energia võivad ümbrusele ja temale endale tuua ainult kahju, sest nende omaduste mõjul ta mässaks iga reaalse võimu vastu ja mõtleks välja laostavaid sofisme.

Naist peab Comte üldse mõõduandvaks teguriks positiivse korra loomisel. Ühes töölistega peavad naised toetama filosoofe võitluses revolutsiooniliste tendentside ja ilmliku võimu vastu. Et naise ühiskondlik tunne olevat sügavam kui mehel, siis olevat naine puhtaimaks Inimkonna kehastajaks ja selle loomulikuks preestrinnaks. Naise ülesandeks on armastada, olla vastukaluks kuiva mõistuse anarhilistele püüetele ja viljelda tundeelu. Taotelles säilitada kehtivat ühiskonnakorda, Comte võttis oma kaitse alla ka selle toe, patriarhaalse perekonna. Ta nägi kurvastusega tardunud eluvormide pragunemist, mille üheks sümptomiks oli naiste siirdumine vabrikuisse. Märkigem, et XIX sajandi esimesel poolel ilmusid naise emantsipeerumist nõudvad George Sand'i romaanid ja et saint-simonistid B. P. Enfantin'iga eesotsas hakkasid propageerima vabaarmastust. Need häirivad nähtused kutsusid Comte'i poolt välja kiidulaulud „naiselikule“ naisele ja perekonnale. Naine pidavat loobuma, samuti nagu filosoofid ja töölised, tegeliku võimu ja ka rikkuste taotlemisest. Naise õilsaid sotsiaalseid tundeid ei tohi lämmatada arendades tema mõistust. Katsuge tõestada mõnele kas või vägagi silmapaistvale geomeetritele, ütleb Comte, sotsiaalse vaatepunkti kõrge must geomeetriliste ja kõigi teiste punktide suhtes, ja teil on see väga raske. Naine aga ja tööline, kes pole saanud mingit haridust, taipavad kohe selle suure entsüklopeedilise põhimõtte tõde. Vaimsete võimete mõõdupuuks tuleb pidada kõlbelist taipu, nagu tegi seda revolutsiooniline

rahvuskonvent, seades vabariiklikud tunded kõrgemale teaduslikest teeneist.

Comte on veendunud naiste toetuses positivismile, sest positivism pakkuvat tundeelule rohkem kui naiste senine lemmik-usk katolitsism. Katoliiklik jumalaarmastus, tõugates inimese mungakongi üksildusse, takistas tõelisi kiindumusi ja õrnusi: rüütel oli sunnitud oma daami armastama jumala kaudu. Tihti see viis ebaausa teesklemiseni ja petmiseni kas jumala või daami suhtes. Positivism ei juhi tundeid taevasse, vaid aitab naistele kindlustada perekonna, mida ei ole suutnud teha teoloogia. Viimase võimupäevil tekkisid trubaduuride häbematud laulud ja ta ei suutnud ka pidurdada abielulahutusi. Et rahvaarvu suurendamine polnud Comte'i päevil veel probleemiks, siis Comte ei näe selles ka abielu peaülesannet. Positiivne abielu- ja perekonnateooria vaatleb naist kui mehe sõbratari. Täiuslikem sõprus on võimalik vaid kahe sugupoole vahel, sest siin pole mängus võistlusmomenti. Sigimise funktsioonid jäävad tagaplaanile. Comte'i platooniline ja antiseksuaalne hoiang saavutas haripunkti tema soovunelmas, et tuleviku-ühiskonnas on füsioloogiliselt võimalik suguliste vahekordade kadumine ja partenogeneetiline sigimine.

Lääne-Euroopa ainuabielu on mehe ja naise vahekorra kõrgeim vorm ja hinnatavamaid korra rasti, mis keskaeg meile on pärandanud. Comte nõuab seepärast abielu lahutamatumust ja mõnede idamaiste tavade eeskujul ka igavest lesepõlve. Dante ja Beatrice, Laura ja Petrarca

vahekorrad on talle ideaaliks. Abikaasad tuleb matta samasse puusärki. Sofistlikud eksiõpetused sugude sotsiaalsest võrdsusest on Comte'i arvates vastuolus faktidega: tegelikult ei viivat areng mitte suureneva sarnasuse poole, vaid suurendavat erinevusi. Nii kaotasid naised keskajal preestriõigused, mis olid nende käes polüteistlikus faasis. Nad on tõrjutud ka kuningatroonidelt. Naine peab piirduma perekonna ja koduga ja mees peab teda toitma. Abikaasa puududes peab naist toitma ühiskond. Et naine ei tohi end siduda ka rikkusega, siis tuleb kaotada kaasavara andmise komme ja keelata pärandamine naisele. Comte ei luba ka poiste ja tüdrukute ühiskooli, mis takistavat erinevuste arenemist. Hoolimata eelnevast nõuab ta aga ühtlast 7-aastast haridust.

Naiste ühiskondlik mõju peab toimuma salongide kaudu, millist instituuti Comte soovib laiemalt elustada. Positivistlikud salongid on klubide ja Inimkonna templite kõrval kolmandaks keskuseks ja laboratooriumiks, kus kujunevad arvamised. Inimkonna templeis on eesistujaks filosoofid, kuna naised ja proletarilased on passiivsed; klubides valitsevad töölised, naistel ning filosoofidel ei ole siin hääleõigust; salongides peab alati juhtima naine. Salongis hävitab naine oma õrna kõlbelise mõjuga kõik kurjad kavad juba eos. Tema kaudne, kuid südamlük mõju juhib auahne filosoofi õigele teele ja puhastab proletarlaste südameid kadestusest ning vägivalla idudest. Comte loodab eriti Hispaanias ja Itaalias levitada positivismi

naiste abil. Ta püüab elustada ka keskaegset rüütellikkust ja soovib naise austamiseks sisse seada isiklikku kui ka avalikku kultust.

Seni, kui naiste, tööliste ja filosoofide kõlbeline mõju suudab teed valmistada positivistliku korra lõplikuks kehtimahakkamiseks, seni, kui tulevased seaduslikud valitsejad, s. t. töösturid, muutuvad positivistlikuks, peab võimu teostama ajutine üleminekuaja valitsus. Comte peab kohaseimaks ajutist valitsust koostada proletaarlastest, sest viimaste kohusetunne on paremini arenenud ja maailmavaade terviklikem. Selline kõrgema võimu valdamine rahustaks rahvahulki ja teeks ülearuseks tavaliste taltsutamisevahendite kasutamise; ka mõjutaks see tööstureid soovitasuunas. Ajutisel valitsusel, mis koosneb kolmest proletaarlasest, peavad olema diktaatorlikud volitused, mis hõlmavad nii kuninga ja ministrite kui ka parlamendi õigusi. Diktaatorid vajaduse korral kutsuvad kokku ja saadavad laiali provintsi saadikutekogud, kus peavad ülekaalus olema tööstuste juhid. Kolmeliikmelisest direktoriumist juhib üks liige sisemisi asju, teine väliseid ja kolmas finantse. Kõik seadusandlikud ja täidesaatvad sammud astub keskvõim siis, kui nende projektid on enne aruteldud ajalehtede, rahvakoosolekute ja üksikute filosoofide poolt. Parlament astub kokku ainult vana eelarve kontrollimiseks ja uue vastuvõtmiseks. Õpetamisvabadus kindlustatakse kaotades toetused ülikoolidele ja kirikuile.

Comte usub, et selline Prantsusmaal loodud ajutine režiim on sobiv kõigile esirinna rah-

vaile ja võib mõne aasta jooksul muutuda üle-
-õhtumaaliseks. Et valitsusvõimu teostab klass,
kes on vaba igasugustest natsionalistlikest anti-
paatiaist ja kes südame ning mõistusega pool-
dab üldist solidaarsust, ei tohiks olla pidureid
positivismi üleeuroopaliseks ja lõpuks ka üle-
maailmaliseks ekspansiooniks.

VII.

INIMKONNAKULTUS.

Positiivse poliitika süsteem ja Comte'i õpetus üldse saavutab kõrgseisu inimkonna-religioonis. Selle religiooni keskuseks pole jumal, vaid inimkond — positiivsel arengu-faasil peab inimkonna-idee hävitama ja asendama jumala-idee. Inimkond on kõrgeim olend, tema teenistuses peavad olema kunst, teadus ja poliitika. Meie mõistus on selleks, et Suurt Olendit, s. t. Inimkonda, tundma õppida, meie tunded selleks, et teda armastada, ja meie teod selleks, et teda teenida. Tema teenimine õilistab meie tundeid, toob uut valgust meie mõtlemisse ja annab uut jõudu meie tegudele. Suur Olend koosneb nii oleviku- kui ka mineviku- ja tuleviku-inimestest. Temasse ei kuulu aga need, kes on inimsoole kahjulikud. Pigem kuulub Suurde Olendisse küll mõnigi koer, härg või hobune, kes on meile kasulik. Loomad ise ei suuda enestest kujundada Suurt Olendit, kuid inimene võib täiustada nende füüsilist, vaimset ja kõlblist loomust ja seega neid sulatada Suurde Olendisse.

Positivism ei näe oma kõrgeimas olendis teoloogide kombel midagi absoluutset, saavuta-

matut, isoleeritud, keda tuleb tõestuseta uskuda. Suurt Olendit ei tohi varjutada ükski saladus; teda saab siiramalt armastada ja teenida siis, kui tuntakse neid loomulikke seadusi, millele ta allub. Hoolimata Suure Olendi lõpmatust laiu- misest ajas ja ruumis, näitab iga protsess temas tema sisemist solidaarsust ja kooskõla. Ta on äärmiselt komplitseeritud: peale matemaatiliste, astronoomiliste, füüsiliste, keemiliste ja bioloogi- liste seaduste allub ta veel oma spetsiifilistele, s. t. sotsioloogilistele seadustele. Ta on arengu- võimelisem kui ükski bioloogiline organism, s. t. ta on elusam kui ükski elusolend ja komplitseerub järjest rohkem.

Vana-ajal oli Suure Olendi tunnetamine või- matu teoloogilise mõtteviisi tõttu. Kitsas idee isamaast oli tollal siiski teerajajaks inimkonna- ideele. Ürgsest natsionalismist arenes keskajal üldise venduse tunne. Järgnev tööstuse arene- mine süvendas kollektivistlikku mõtteviisi. Pascal'i väites, et kogu läbi sajandite liikuvat inimeste rida tuleb vaadelda kui ühte inimest, kes alaliselt eksisteerib ja tunnetab, näeb Comte esi- mest teadlikku Suure Olendi tunnustamist.

Comte'i arvates eraldab positivistide revolutsio- näärdest mineviku hindamine — revolutsio- näärid rääkivat küll inimkonnast, kuid eitavat minevikku ja traditsioone. Inimkond on aga kujundatud rohkem surnuist kui elavaist, tema eksistentsi määrab rohkem kontinuiteet kui solidariteet. Sest solidaarne koostöö on olemas ka loomariigis, inimene aga ei toetu ainult oma kaaslastele, vaid ka mineviku põlvkondadele.

Igas sotsiaalses nähtuses täidavad eellased olulisemat osa kui kaasaegsed, seda näitab nii materiaalne kui vaimne looming. Ajaloolise pidevuse ja kollektiivse pärilikkuse eitamine tähistab Comte'i arvates sotsiaalse tunde nõrkust ja häirib rahulikku arengut.

Vastandina valgustusajastule omistab Comte üksikisikule vähe tähtsust. Üksikult eksisteerib inimene vaid meie kui metafüüsikute abstraktses ajus. Tuletada üksikisikust ühiskonda, seletada sotsioloogisisi nähtusi kliima, rassi, füsioloogia ja muude teisejärguliste tegurite abil olevat samavõrra lubamatu kui bioloogiat redutseerida ainult puhtkeemilistele seadustele ja keemiat seletada füüsikaga. See olevat deduktiivse loogika kurjasti tarvitamine ja kõrgema teaduse allutamine alamale. Tegelikult saavat isik oma väärtuse inimkonnalt. Nii tema kehaline olelu kui ka tema hingerahu ja isiklik õnn sõltuvat sellest, kuivõrd ta teenib inimkonda. Nii asetab Comte pearõhu massiliikumisele, tunnustab kõik saavutused kollektiivseiks teeneiks ja näeb geniuses vaid Suure Olendi organit.

Pealiskaudne filosoofia ja usk on meie maailma muutnud imede areeniks, rõhutades liigselt juhuse või jumala vahelesegamise osatähtsust inimese elus ja asjade käigus. Selline üksikute tegurite ülehindamine väljendub ka teaduse arengu vaatlemisel. Nii usuvad näiteks paljud targad inimesed, et James Watt tuli aurumasina ehitamise ideele ainult tänu ühe juhusliku paja-kaane kerkimisele auru survele. Ja teised on

vaimustatud jälle sellest õunast, mille kukkumist nähes Newton olevat avastanud ülemaailmse külgetõmbejõu-seaduse. Ent iga mõtlev inimene peab möönma, et juhus mängib vaid äärmiselt väikest osa teaduslikes ja tööstuslikes leiutistes; ainult vähetähtsais avastusis on tal mõnikord olulisem osa.

Comte leiab, et kõige rohkem on säilinud ime-instituudi viljelemine ja juhuse ülehindamine ühiskondlikul alal, kus näiteks geeniusel omistatakse säärast tähtsust. Inimlike teadmiste ajalugu aga näitab selgesti, et kõik tööd ja saavutused, nii ruumiliselt kui ajalisel, nii ühe põlvkonna kestel kui ka põlvest põlve, on lahutamatult üksteisega seotud. Ühe põlvkonna avastused valmistavad ette järgmise omi, olles ise ette valmistatud eelmise poolt. Geeniuseloomisjõud on palju vähem temale omistatavast. Suurte avastustega silmapaistev isik võlgneb peaaegu alati oma edu suure osa eelkäijatele vastaval alal. Inimmõistus sammub kunstide ja teaduste arendamisel eelkäijate poolt kindlaksmääratud teed. See tee on sõltumatu ka suurimaist intellektuaalseist võimeist, millised on vaid vahendeiks ja tööriistadeks, mis peavad määratud ajal tulema toime järjekordse avastusega.

Jälgides üksikute teaduste arengut alates kaugemaist aegadest, ilmneb, et suured ajaloolised perioodid, üleminek teoloogiliselt astmelt metafüüsilisele ja viimaselt positiivsele, on kindlasti määratud igal teadusalal. Vastavalt inimmõistuse iseloomule ei saa geniaalseimgi ini-

mene üle astuda mõnest olulisest vahepealsest arengujärgust. Ülemaailmse külgetõmbejõu suure seaduse avastamine oli ette valmistatud XVI ja XVII sajandi astronoomide ja matemaatikute poolt, peamiselt J. Kepleri ja Chr. Huygeni tööde poolt. Nende töödele oli selle seaduse avastamine võimatu ja need tööd oleksid varem või hiljem paratamatult viinud mainitud seaduse avastamisele. Nii allub tsivilisatsiooni käik loomulikule seadusele, mida inimlikud võimed ja erinevused ei suuda väärata. Ja ühiskonna korrustus järgneb tsivilisatsiooni arengule.

Tsivilisatsiooni loomulik käik määratleb ja tingib kõik reformid, mis on võimalikud ühiskondlikul alal. Poliitiliste kombinatsioonidega saab arengut vaid ajutiselt pidurdada või kiirendada; teda ei saa aga sundida astuma tagurpidi või hüppama üle mõnest vaheastmest. Filosoofid ja riigimehed, kes on kehtvalt ja reaalselt mõjutanud inimkonda kas vaimselt või poliitiliselt, on alati geeniusesele omase vaistuga käinud eeltoodud põhimõtte järgi, nad on tabanud aja nõudeid ja arvestanud võimalusi. Nad tunnetasid n. ö. õhus hõljuvaid probleeme, mille lahendamist nõudis ja võimaldas antud tsivilisatsiooniaste, ja esitasid kaasaegseile vastavad õpetused ja plaanid. Ning uued sotsiaalsed jõud, mis kaua olid vaikuses idanenud ja käärinud, ilmusid elu pealispinnale kõiges oma noorusjõus ja värskuses.

Kuna tänini ajalugu on käsitletud pealiskaudselt, siis selle asemel, et inimesi õpetada, ta on neid ainult pannud imestama. Halvasti

valgustatud ja tõlgendatud faktid on säilitanud teoloogilise ja metafüüsilise usu seadusandjate loovasse kõikvõimsusse tsivilisatsiooni alal. See kurb tulemus on tingitud seigast, et ajalugu seni on suurtes sündmustes näinud vaid inimesi ja kunagi pole märganud tegureid, mis viimaseid on tõuganud vastupanematu jõuga. Selle asemel, et tunnustada tsivilisatsiooni valdavat mõju, nähakse vaid üksikisikute pingutustes teostunud täiustumiste ja avastuste põhjusi. Vastavad avastused ja täiustumised oleksid aga veidi hiljem teostunud ka nende isikute vahelesegamiseta. Senine ajalugu on tähelepanu koondanud näilisele, ignoreerides reaalselt sisu ja tegelikku põhjuste ahelikku: ei osata eraldada näitlejaid ja näidendit. Comte võrdleb sellist vaatlusviisi indiaanlaste omaga, kes Kolumbuse poolt ennustatud päikesevarjutust pidasid Kolumbuse põhjustatuks.

Kui näib, et inimene teeb midagi suurt, siis ei soorita ta seda sugugi tänu oma jõududele. Ta rakendab vaid väljaspool teda tegutsevaid jõudusid. Tulemusi on ainult sellisel poliitilisel aktil, mis avaldab mõju tsivilisatsiooni arengu suunas. Reaktsioonilises vaimus töötava seadusandja saavutused on minimaalsed ja ajutised. Ka Napoleon oma vägevusega ei oleks suutnud Prantsusmaad tagasi viia feodalismi juurde. Sellepärast ei taotle terve ja teaduslik positiivne poliitika panna liikuma massi ja inimsugu, kes kulgeb oma arengus kindlat teed; ta ainult katsub soodustada olevat liikumist ja kõrvaldada selle teelt takistusi, et ei tekiks ummikuid ja neist

johtuvaid vägivaldseid murranguid. Comte ei salga, et klasside huvid võivad viia järskude ühiskondlike mullistusteni, ent need ei olewat paratamatud. Tormilisi revolutsioone on võimalik vältida, hajutades eelarvamusi ja lühinägelikku egoismi teaduslike põhjendustega, pannes sellega ka need klassid, kes kalduvad töötama tsivilisatsiooni arengu vastu, liikuma selle arengu suunas.

Ühiskondlik vajadus määrab nii teaduslike kui kunstiliste geeniuste tekkimise. Sotsiaalne tellimus määratleb isegi, kas teatud geniaalsest isikust saab looja teaduslikul või kunstilisel alal. Sest need alad erinevad üksnes väljendusviisilt, kuna meetodeist nõuavad mõlemad algul analüüsi ja hiljem sünteesi. Iga sotsiaalne seisund, mis nõuab suuri filosoofilisi pingutusi, osutub võimetuks välja kutsuma poetilist tõusu, sest viimane eeldab vaadete stabiilsust, filosoofia aga muudab arvamisi ja vaateid. Sellepärast näeme, et murrangud poeesias järgnevad filosoofilistele revolutsioonidele, kuid ei toimu kunagi ühel ajal nendega. Mingisugune looduslik-bioloogiline põhjus ei takista filosoofe andmast, kui seda on vaja, eneste hulgast häid luuletajaid ja kirjanikke. Selleks on Comte'i arvates küllalt filosoofide siirdumisest teaduslikult töölt mõnele esteetilisele alale. Kõigil suurtel vaimudel olevat kalduvus luua just sellel alal, mille nihutab esirinda ajastu vaim. Diderot oleks kahtlemata olnud suur poet rohkem esteetilisel ajastul ja Goethe oleks teises ühiskondlikus keskses või liikumises kujunenud silmapaistvaks filosoofiks.

Nii määrab inimkonna kollektiivne areng iga isendi elukäigu kuni üksikasjadeni. Kuid see ülemvõim ei rõhu neid, nagu senise jumala vägevus, sest igäüks teab, et tema on omakorda vajalik Suurele Olendile. Suur Olend on suur tänu meie kaastööle. Mingi alandav hirm, nagu seniste religioonide puhul, ei lamesta meie ja Suure Olendi vahekorda. Inimkonna-idee, see on täiuslikema terviku idee, mis ühendab minevikku, olevikku ning tulevikku ja seob omavahel kõik rahvad, millised tõeliselt polegi üksteisest eraldatud. Iga inimlik tegevus on oma loomuselt alati sotsiaalne ja allub kaasaegsete ja eelkäijate mõjule. Meie elu, varandus, anded, haridus, iseloomujooned, kõik ainelised, intellektuaalsed, sotsiaalsed ja kõlbelised hüvised kuuluvad inimkonnale. Ka kõige andekam ning produktiivsem inimene suudab inimkonnale tagasi anda vaid pisitillukese osa sellest, mis ta on temalt saanud. Elada teistele on suurim õnn. Tihedalt ühte sulada inimkonnaga, kaasa tunda tema muutustele minevikus, ette näha tema tulevikku ja võidelda selle eest — see on igäühe olemasolu eesmärk. Õnnetu on vaid see, kes töötab mainitud eesmärgile vastu.

Iga teadus peab teenima inimkonda, alluma inimkonna-moraalile. Moraal on kõrgeim teadus, ta on täiuslikum, kasulikum ja sünteetilisem kui ükski teine teadus, ta on teadus *par excellence*. Samuti peab kunst teenima inimkonda, peab ülistama tema materiaalsel vägevust, füüsilist kasvamist, vaimset edu ja kõlbelist täiustumist. Teadus õpetab tundma inimkonda,

tema teooriad moodustavad positiivse religiooni dogmaatika. Tõsine kunst moodustab oma olemuselt inimkonna kultuse ja rituaali. Kunst konkretiseerib teaduse abstraktseid tunnetusi, tehes nad seega massidele mõistetavaks, kuid ta täidab ka filosoofiliste õpetuste lünki. Kunst seob teaduse tundeeluga, filosoofia poliitikaga. Inimkonna ülempreester kui süstemaatilise mõistuse esindaja ja filosoofid kui inimkonna vaimuaristokraatia suudavad ühiskonda teaduslikult juhtida üksnes kunsti kaasabil, sest viimane süvendab rahvahulkades ühiskonnatunnet.

Positivistlik kultus erineb teiste usundite kultustest iga egoistliku joone puudumise tõttu, sest meie õnn seisab armastuses. Armastus, nagu iga teinegi tunne, areneb harjutamise teel. Suur Olend on meile lähedam, kui ükski jumal kunagi on olnud, ja meie armastus tema vastu võib olla siiram. Suurt Olendit ei austata mitte temale komplimente öeldes, vaid teda teenitakse isennast parandades ja täiustades. Seeläbi täiustatakse ühtlasi ka Suurt Olendit. Meie kiidulaule vastu võttes alandas endine jumal end sellega lapsiku edevuseni; Suur Olend aga täiustub, sest ta on muutuv, relatiivne ja arenguvõimeline. Ta koostub oma austajaist ja allub kindlaile seadustele, mis lubavad tema soove ja arengusuunda ette näha. Positivistlik palve ei taotle ainelisi hüvesid, vaid elustab ja õilistab meie tundeid, mõtteid ja tegusid, seades meie silmade ette elu-ideaali. See palve on suur arenguline tegur, ühtlasi ka tõeline kunstitöö. „Positivistlik hardus“ peab hõlmama kõiki teadusi, ka matemaatika

kaasa arvatud, et need ei känguks ega kuivaks. Inimkonna-kultus peab määratlema ja õilistama iga teadlase uurimusi.

Positivistlik kultus jaguneb era- ja avalikuks kultuseks, esimene omakorda isiklikuks ja koduseks. Isiklikus kultuses austatakse naist kui Inimkonna täiuslikemat kehastust. Naise-kultus hõlmab ema-, abikaasa- ja tütrekultuse. Ema, tütar ja abikaasa on kolm mehe kaitseinglit või kodujumalannat. Comte määratleb kultuse üksikasjad, põlvitamised, palved, pihtimised ja deklameerimised, minutilise täpsusega. Kodune kultus hõlmab üheksa sakramenti, mis valmistavad ette lülitumist inimkonda. Sakramentidega pühitseb positiivne religioon eraelu tähtsamaid astmeid, sidudes neid avaliku eluga. Ristimis-sakramendiga pühendatakse laps inimkonnale ja määratakse talle patrooniks kaks positivistlikku pühakut. Teine sakrament tähistab 14-aastase lapse siirdumist koduselt kasvatuselt preestrite kasvatusse alla. 21-aastase inimese täisealisust pühitseb kolmas sakrament. Neljas pühitseb siirdumist kutsetöole. Viies on abielusakrament. Kuues tähistab jõudmist küpsesse ikka 42-sel eluaastal. Seitsmes pühitseb kutsetööst loobumist 63-ndal eluaastal. Kaheksas sakrament käib kaasas surmaga. Seitsmendal aastal pärast surma tunnistab üheksas sakrament pidulikult surnu sisselülitumist Suurde Olendisse. Samal ajal viiakse surnu jäänused pühasse hiide, mis ümbritseb igat Inimkonna templit. Suurimaks karistuseks on preestrita matmine hüljatute platsile. Kõik sakramendid on vabatahtlikud.

Neljas, kuues ja seitsmes sakrament rakenduvad vaid meeste suhtes.

Nõndanimetatud avalik kultus teenib vahe-
tult Suurt Olendit ja on peamiselt kollektiivne.
Algul on soovitatav selleks rakendada seniseid
templeid, kui aga positivism levib ja tema oma-
pärane kunstistiil välja kujuneb, siis loobutakse
neist. Positivismi templid peavad seisma mõnes
hiies suurmeeste haudade keskel, sest väarikad
surnud moodustavad Suure Olendi peamise osa.
Templi telg peab olema pööratud Inimkonna pea-
linna Pariisi suunas. Pühakoja kantsli kohal
peab troonima Inimkonna sümbol kolmekümne-
-aastase, s. t. Clotilde'i-vanuse, last kätel hoidva
naise kuju näol. Pühakoda peab olema nii suur,
et preestrit saab alati ümbritseda valitud naiste
kui Inimkonna parimate esindajate ring. Templi
kummalgi küljel on seitse kapelli; kolmeteist-
kümnes asetsevad kolmeteistkümne suurmehe
kujud, kelle järgi on nimetatud kuud, nelja-
teistkümnes sisaldab grupi silmapaistvate naiste
kujusid. Positivistid teevad ka omalaadset risti-
märki. Õeldes positivismi püha valemit „armas-
tus on põhimõtteks, kord baasiks, progress ees-
märgiks“, asetatakse käsi järjekorras kuklale,
lagipeale ja laubale. Nimelt lokaliseeris Comte
Galli frenoloogia mõjul vaimseid võimeid ja
tundmusi. Nii oli kuklapoolne peaosa armastuse
asukohaks, edu organiks oli lauba piirkond.

Et inimkonnakultust süstemaatiliselt kor-
raldada, lõi Comte uue kalendri. Ajaarvamine
pidi algama aastast 1789, s. t. Suure Prantsuse
revolutsiooni algusaastast, mis Comte'i seisu-

kohalt tähistab ühiskonna lõpliku ülesehitamise ajastu algust. Kuid 1789. aasta pidi olema ajaarvamise alguseks vaid ajutiselt, kuni positivismi piduliku sissepühitsemise ja ametliku kehtimahakkamiseni. *Positiivse poliitika süsteemis* määras Comte selleks ajaks aasta 1855. Aasta jaguneb kolmeteistkümneks neljanädalaliseks kuuks. Kuude nimedeks on Mooses, Homeros, Aristoteles, Archimedes, Caesar, Paulus, Karl Suur, Dante, Gutenberg, Shakespeare, Descartes, Friedrich II ja Bichat — vastavate Inimkonna suurmeeste mälestuseks. Nimelt kehastab Mooses ürgset teokraatiat; Homeros antiikset luulet; Aristoteles vana filosoofiat; Archimedes antiikset teadust; Caesar militaarset tsivilisatsiooni; Paulus katolitsismi; Karl Suur feodaalset tsivilisatsiooni; Dante moodsat eepost; Gutenberg tööstust; Shakespeare ja Descartes moodsat draamat ning filosoofiat; Preisi kuningas Friedrich II moodsat poliitikat ja Bichat moodsat teadust. Positivistlik kalender, kus ka iga üksik päev oli pühendatud mõnele suurmehele, ei sisalda aga Lutheri, Calvini ja Rousseau nime. Need lükkas Comte välja teenekate meeste panteonist, sest nad ei olevat midagi ehitanud, vaid ainult lõhkunud. Ka Kristuse nimi ei esine, sest Comte pidas ristiusu tõeliseks loojaks Paulust. Comte püüdis luua ka nõndanimetatud „hüljatute püha“, millisel päeval pidi pidulikult avaldatama põlgust „tagurlastele“. Viimaste hulka arvas Comte Julianus Taganeja ja Napoleoni.

Suurim Inimkonna püha on uue aasta esimesel päeval. Sellele järgnevad samal kuul pü-

had rahvuse, provintsi ja linna auks, järgmistel kuudel neli püha perekondlike vahekordade ja üks püha teenijate austamiseks. Ka seatakse pühad fetišismi, polüteismi ja monoteismi mälestamiseks. Aasta viimane päev on „surnute püha“, mil Inimkond mälestab oma elust lahkunud liikmeid.

Arvatavasti katoliikliku jumalaema kultuse mõjul lõi Comte ka Neitsiliku Ema püha. Nagu eelpool nägime, jäi seksuaalsus positivistlikus abielus tagaplaanile ja Comte pidas neitsilikkuse ühendamist emadusega taotlemisväärseks ideaaliks. Ta näeb jumalaema kultuse võidulepääsus keskajal, hoolimata kristlike vaimulike vastuseisust, tekkiva inimkonnakultuse esimest sümptoomi. Comte võttis üle ka kristliku kolmainuse instituudi ja kohandas seda positivismiga. „Positiivse triniteedi“ ehk „religioosse triumviraadi“ moodustavad Suur Olend, Suur Miljöö ja Suur Fetiš. Suureks Fetišiks nimetab ta Maad koos päikesesüsteemiga, Suureks Miljööks on maailmaruum.

Vahepealseiks astmeiks üksikisiku ja inimkonna vahel on perekond ja Õhtumaa Vabariik. Mitte indiviid pole inimkonna algrakk, vaid perekond. Perekondlike kogemuste ja kasvatusega ei saa tekkida inimkonna-armastust. Järjekindlasti teostatuna viib isaarmastus meid kogu tuleva põlvkonna armastamisele. Isavõim on valitsuse algtüüp ja abielu on inimliku kooselu sügavaim ja tihedaim vorm. Kuid abielu vastab fetišismile, nagu riik polüteismile ja kirik monoteismile, seepärast peab isik abielustaa-

diumi küll läbi tegema, kuid ta peab kasvama sellest kaugemale. Abielu keskpunkti moodustab naine, esindades vaimset võimu; ta juhib lastekasvatust. Kuid ilmlikku võimu esindab abielus mees, kellele naine peab alistuma. Füüsiline surm ei suuda abielu lahutada — uuesti abiellumist peab Comte polügaamiaks.

Comte tunnustab küll kogu inimkonda haaravat ühiskonnatunnet, üldist solidaarsust, ei tunnusta aga patriotismi. Taotelles ülemaakeralist positivistlikku ühiskonda, ei omista ta rahvusele mingit väärtust. Militaristlikust polüteismist põlvnev rahvuslus on hädaohuks arengule. Ühiskonnatunne, mis on seotud inimkonnaga, osutab täiesti internatsionaal-kosmopoliitilist laadi. Comte jaatab ühiskonnatunde ja perekonnaga seotud sümpaatiliste instinktide kõrval ka armastust kitsama ringi, nn. „kodumaa“ ja sugukonna vastu. Selleks, et oleks võimalik armastus riigi ja isamaa vastu, peavad riigid olema vähemad. Comte'i ühiskondliku reorganisatsiooni plaan sisaldabki moodsate riikide territoriaalse vähenemise nõude. Üksikud vabariigid ei tohi hõlmata üle 1—3 miljoni kodaniku. Sellekohaselt peab näiteks Prantsusmaa jagunema 17 vabariigiks. Esitatud detsentralisatsiooni-kavaga ligineb Comte paljude sotsiaalfilosoofide vasta-vaile unistustele. Ent tänapäeva seisukohalt too kava osutub utoopiliseks, sest ta ei arvesta keh-tiva majandussüsteemi seadusi.

Comte hülgab kategooriliselt rahvusluse ra-kendamist poliitikasse. Paljud auväärased füsio-loogid või nende mõju all olevad isikud kaldu-

vat omistama rahvuslikele joontele liialdatud tähtsust ühiskondlike nähtuste seletamisel. Eri-nevusi rahvaste vahel, mis sõltuvad tsivilisatsiooni arengujärkude erinevusest, ei tohi seletada rassi, kliima ja rahvusliku „omapära“ abil. Ei tohi pidada muutumatuks seda, mis tegelikult on vaid ajutine. Igal entsüklopeediliselt eelneval teadusel on tendents neelata järgmist, ent seda ei tohi lubada. Kõik ühiskondlikud nähtused arenevad üksteise vastastikuse mõju all: nad on üksteisega niivõrd seotud, et on täiesti võimatu neid vaadelda eraldatult, väljaspool tervikut, nagu kalduvad rahvaste suhtes tegema nationalistid. Nagu ühe teaduse või kunsti edu on lahutamatult seotud teiste teaduste ja kunstide eduga, nagu loodusteaduste edu on sõltuv nende teaduste eneste rakendamisest, nii osutub iga rahvus teiste rahvuste produktiks. Et mõista ühiskondliku organismi iga üksikosa spetsiaalse arengu seadusi, tuleb tunda kõigi teiste osade ja organite arengu seadusi; samuti on rahvus mõistetav vaid terviku, s. t. inimkonna kaudu.

Kõik Lääne-Euroopa riigid moodustavad terviku, mis põhjeneb ajaloolise arengu ühtlusel. Nad olid omal ajal roomlaste maailmavalitsusele järgneva Frangi riigi integreeruvad osad, ja sest ajast on vaimne side nende vahel muutunud veelgi intiimsemaks. Nende majandusliku elu sarnasus, ühtlane esteetiline areng ja silmapaisetev teaduslik solidaarsus on loonud üldise vendustunde. On olemas kõik eeldused ka rahvaste poliitiliseks ühinemiseks, suure Lääne-Euroopa vabariigi tekkimiseks. Kõik rahvad on suure

töö-ühiskonna võrdseiks lülideks; peale sümpaatiliste vaistude seob neid tööjaotuski. Tööjaotuse seaduse põhjal peavad konkreetse töösooritajad vaimselt sõltuma neist, kes tegelevad abstraktsemate ülesannetega. Nagu positiivsed filosoofid kui suurimad teadlased peavad juhtima üksikisikuid, nii peavad rahvad alistuma vaimselt ja kõlbeliselt arenenumale rahvale. Sellepärast tõrjub Comte tagasi väite, nagu ei oleks ühelgi riigil mingit õigust segada teiste riikide sisemistesse asjadesse ja mõjutada nende ühiskonna-korrastust. Lääne-Euroopa rahvad oma ajalooliste seoste ja tsivilisatsiooni sarnasuse tõttu moodustavad suure ühtsa natsiooni, kelle liikmed vastastikku omavad peaaegu neidsamu õigusi, millised kuuluvad ühe rahvuse eri liikmeile üksteise suhtes. Need mõttekäigud, mis kajastavad kaudselt Prantsuse kolmanda seisuse imperialistlikke tendentse, moodustavad teoreetilise põhjenduse positivismi ülemaailmsele levikule, piiramatu territoriaalsele ekspansioonile.

Tänapäeva ühiskonna juhtimiseks positivistlikku faasi olevat vajalik Positiivse Öhtumaa Komitee loomine. Samal ajal, kui ajutised proletaarlastest koosnevad valitsused kindlustavad sisemist ja välist rahu ning juhivad majandust, oleks mainitud komitee ülesandeks inimkonnakultuse ja vastava rituaali teostamisele võtmine. Peale selle ta arendaks edasi positiivset filosoofiat, looks õppeasutisi kaastöölise kaadri kasvatamiseks ja teeks eeltöid praktilise elu uueks kujundamiseks. Positiivse Öhtumaa Komitee asukohaks on Pariis. Komitee koosseisu kuu-

luksid kaheksa isikut Prantsusmaalt, seitse Inglismaalt, kuus Saksamaalt, viis Itaaliast ja neli Hispaaniast. Comte määrab üksikasjalisemalt ka isikud. Nii peaksid Saksamaa esinduses olema üks hollandlane, üks preislane, üks taanlane, üks austerlane ja üks baierlane. Kataloonia, Kastilia, Andaluusia ja Portugal annaksid Hispaania esinduse neli liiget. Peale nende kuuluksid komiteesse veel 6 silmapaistvat naist.

Õhtumaa Vabariik oleks esimeseks sammuks inimkonna poliitilise ühendamise teel. Kõigepealt luuakse ühine laevastik merede kaitseks ja teaduslike uurimuste teostamiseks. Seatakse sisse ühine rahasüsteem. Rahad kannavad Karl Suure, Õhtumaa Vabariigi ajaloolise isa kujutist. Vaimne juhtkond filosoofide näol tuleb värvida peamiselt proletaarlaste hulgast. Vastav keskus saadab positivistlikke misjonäre valgustustööle ka väljapoole Euroopat. Uuel ühiskonnal on kaks lippu: poliitiline ja religioosne. Religioosne lipp kannab valgel küljel Inimkonna sümbolit (30-ne-aastase last kätel hoidva naise näol) ja rohelisel küljel positivismi loosungit. Poliitiline lipp, olles üleni rohelist, s. t. lootusevärvi, kannab ühel pool teaduslik-poliitilist loosungit „Kord ja progress“, ja teisel pool kõlbelis-esteetilist „Elada teiste heaks“. Lipuvarda otsas asetseb Inimkonna statuett.

Positivism on vastuvõetav kõigile rahvastele ja rassidele. Kolme-faasi-seaduse põhjal jõuaksid selleni kord kõik rahvad ja rassid. Ent süstemaatilise kasvatuse ja mõjutusega võib seda arengut suurel määral kiirendada. Inimkonna

keskusest, Õhtumaa Vabariigist, kiirgav mõju ja kavakindel poliitika hävitavad varsti nii araablaste muhameedluse kui hindude budhismi ja neegrite fetišismi. Comte'i arvates võib varsti suurendada Positiivset Õhtumaa Komiteed kuni 60 liikmeni esindajatega Venemaalt, Poolast, Türgist, Pärsiast, Indiast, Austraaliast ja mujalt. Kõigepealt pööratakse ümber idamaised monoteistid, siis polüteistid ja lõpuks fetišistid. Comte leiab, et eurooplased oma kõrkuses on seni alavääristanud neegreid, kuid neegrid olivat samuti arenguvõimelised nagu valged ja moodustavat ühe osa Inimkonnast. Valge, kollane ja must rass esindavad inimaju ja Inimkonna kolme sektorit: spekulatiivset, aktiivset ja afektiivset; esimese juures on ülekaalus mõistus, teise juures teguvõime, kolmanda juures tunded. Comte määrab isegi aja, mille vältel need kolm Suure Olendi osa muutuvad positiivistlikeks: ta lootis enne oma surma optimistlikult, et 7 aastat kulub monoteistide, 13 aastat polüteistide ja niisama palju ka fetišistide ümberkasvatamiseks.

Comte määratleb üksikasjaliselt ka uue ühiskonna vaimse ja ilmliku juhtkonna. Ilmlik juhtkond peab hoolitsema vaimse juhtkonna toitmisest. Kogu Õhtumaal peab olema 2000 Inimkonna templit ja iga templi teenistuses 10 preestrit. Preesterkonna tipul asub Inimkonna ülempreester. See positivistlik paavst asub Pariisis kui Õhtumaa pealinnas. Tema palgaks on 60 000 franki aastas. Ta valitseb piiramatult preestrite üle ja määrab oma järglase ise. Preesterkond

rahustab tülisid ja likvideerib konflikte, mõistes hukka igasuguse militarismi ja juhtides avalikku arvamist „hävitamise instinkti“ anarhiliste väljenduste vastu.

Õhtumaad kujutles Comte majanduslikult mingi kapitalistliku hiiglatrustina. Ta tegelikud ja ilmlikud valitsejad peavad olema pankurid, nimelt üks pankur iga Inimkonna templi kohta. Seega tuleks 120 miljoni õhtumaalase kohta 2000 pankurit. Nende ümber peavad kontsentreeruma kõik kapitalid, sest keskkihid peavad kaduma, ja töölistel ei tohi varandust olla. Igas vabariigis teostavad kõrgeimat ilmlikku võimu kolm tähtsamat pankurit, kandes kõrbelist vastutust rahvamajanduse juhtimise eest. Tööliskonna õiglasem nõudmised esitatakse 200 kõrgemale pankurile Inimkonna ülempreestri kaudu. Pankureist koosneva patriitsiaadi ülesandeks on kindlustada kõigile perekonnaelu rõõmud, mis moodustavad inimese tõelise õnne. Palka ei tule vaadelda kui tööprodukti ekvivalenti ja hüvitust, vaid kui tootmiskulude tasumist. Palk koosneb kindlast põhipalgast ja tööproduktiivsusest sõltuvast lisapalgast. Riided ja korter peavad töölisele kuuluma eraomandina.

Comte nägi üleminekuaja diktatuuri algust juba Louis Napoleoni valitsuses. Ta arvas, et see „skeptiliselt-empiiriline“ valitsus, kes lubas mõtte- ja trükivabadust, muutub pikkamööda „edumeelseks“, s. t. kõrvaldab parlamentarismi, võtab omaks nõude „kord ja progress“ ja annab võimu üle proletaarlastest koosnevale positivistlikule ülemineku-diktatuurile. Selle diktatuuri

esimeseks sammuks pidi olema alalise sõjaväe asendamine 80 000-liikmelise žandarmeeriaga. Siis pidi ta Prantsusmaa jagama 17 intendandiringkonda; sellega vabaneks Pariis materiaalseist ülesandeist ja saaks paremini täita oma kohust vaimse pealinnana. Koolid tuli allutada ülempreestrile jne. Oma testamendis nimetas Comte ka ajutise tööliste diktatuuri kolm liiget. Nendeks olid üks tööline, üks põllumees ja üks pankur.

Comte oli veendunud, et kirjeldatud sammudega teostub tema eesmärk: „Ühiskonna reorganiseerimine ilma jumala ja kuningata, positiivse mõistuse ja reaalse tegutsemise poolt toetatud sotsiaalse tunde loomuliku valitsemise abil nii era- kui avalikus elus.“

VIII.

VIIMASED ELUAASTAD.

Comte'i *Subjektiivsest sünteesist*, mis kava järgi pidi koosnema kolmest osast: positiivsest loogikast, positiivsest moraalist ja positiivsest tööstusest — valmis enne autori surma vaid esimene osa. Selles ilmneb ta järjest suurenev kaldumine müstikasse. Comte, kes varem mõistis hukka pütagoreismi, kõigi erinevuste ja nähtuste redutseerimist arvulistele vahekordadele, võtab elu lõpul siiski omaks arvude-müstika: arvud 3, 7 ja 13 tõusevad tähtsale kohale. Vastavalt sellele lisatakse entsüklopeedilisele teadustereale veel *s e i t s m e s* põhiteadus: moraal. Viimane asetseb nüüd kõrgemal sotsioloogiast. *Subjektiivse sünteesi* esimeses osas viib Comte kogu loogika tagasi matemaatikale: matemaatika hõlmavat arvu, ulatust ja liikumist, seega kõiki staatilisi ja dünaamilisi vahekordi. Ühtlasi jääb loogika ikkagi alluvaks kõlblusele ja tundmustele.

Moraali liigitab Comte *Subjektiivses sünteesis* teoreetiliseks ja praktiliseks. Teoreetiline moraal sisaldab järgmised elemendid: 1) peaju-teooria (sisemus, välised funktsioonid ja inner-

vatsioon; 2) Suure Olendi teooria (perekond, emamaa ja isamaa); 3) ühtsuse teooria (ühine mine, ühtsus ja pidevus); 4) eluteooria (eksis tents, tervis ja haigus); 5) tundmuste teooria (personaliteet, sotsiabiliteet ja moraliteet); 6) intelligentsiteooria (abstraktne ja konkreetne mõistus, vaimne harmoonia); 7) aktiviteediteooria (praktiline, filosoofiline ja poeetiline aktiiv teet). Praktiline moraal peab käsitlema inimese kasvatust seitsmel „sakramentidest“ piiriteldud eluperioodil.

Toodud liigitus iseloomustab küll Comte'i teravat vaistu nähtuste sõltuvuse, käesoleval korral moraali mitmekülgse tingituse suhtes, kuid on põhjustanud ka teiste teadlaste kahtlevat hoiangut Comte'i suhtes. Juba *Positiivse poliitika süsteemi* puhul leidsid Comte'i endised vaimustatud jüngrid J. St. Mill ja M. P. É. Littré, et ta ignoreerivat ise oma positiivset meetodit ja laskuvat seikluslikesse utoopiaisse. Üldiselt süvendas *Subjektiiivne süntees* paljude usku autori vaimsesse ebanormaalsusse ta elu viimaseil aastail. Viimases töös muuseas rõhutatakse, et maakera, mis olevat mõistusega varustatud, on oma keemilis-füüsikalisi võimeid kasutanud selleks, et muuta ennast inimesele elamiseks kõlvuliseks. Ehkki iga planeet niiviisi olevat oma närvidejõu kulutanud, jäävat neile lohutus, et see eneseohverdus pole olnud kasutu.

Oma ideede arendamise ja määratlemise kõrval üritas Comte ühiskonna positivistlikku ümberkujundamist ka tegelikult. Juba 1831. aastal, mil ta algas oma avalikke loenguid popu-

laarse astronoomia üle, oli ta selleks otstarbeks otsinud kontakti töölistega, kellelt ta lootis tõhusaimat toetust. Aastal 1847 pidas ta oma astronoomiliste loengute sarja sissejuhatuseks 12 loengut, milles ta avaldas esmakordselt avalikkuse ees oma poliitilis-religioosse süsteemi. Neist loenguist sündiski *Positivismi ülevaatlik käsitus* (juulis 1848). Viimase deviisiks oli „ühiskonna ümberkujundamine ilma jumala ja kuningata süstemaatilise inimkonna-kultuse kaudu“. Eelmainitud raamat pidi saama teoreetiliseks aluseks Posivistlikule Õhtumaa Komiteele, kes pidi kohe tegevusse astuma. Ent sündmused arenesid teisiti.

24. veebruaril 1848 algas Pariisis revolutsioon. Comte arvas nüüd tulnuvat sobiva aja oma ideede teostamiseks masside abil. Kahurite müra saatel, ajal, kui tänavail käis lahing, koostas ta üleskutse positivistliku ühingu loomiseks ja saatis selle üleskutse 25. veebruaril laiali. Paar nädalat hiljem määratles ta teises ringkirjas uude ühingusse vastuvõtu tingimused, jättes iseenda lõplikuks instantsiks kandidaatide moraalse ja vaimse kõlvulisuse määramisel. Erilist ettevaatlikkust nõudis ta protestantide vastuvõtmisel, sest need olevat enim revolutsioonipisilastest nakatatud. Ühing pidi teed rajama positivismi võidule ja siia kuulus intelligentide kõrval ka töölisi. Peeti ettekandeid töölikusimuse, revolutsioonilise valitsuse kujundamise ja positivistliku kasvatus üle. Sellega oleles positivism nii usuühinguna kui ka poliitilise parteina ja filosoofilise koolina.

Ühe ministri toetusel algas Comte 1849. a. loenguid inimkonna üldajaloo üle. Kuid juba 1851. a. see loenguteseeria keelati. Oma viimse loengu lõpetas Comte pateetilise suurushullustusele vihjava lausega: „Mineviku ja tuleviku nimel võtavad seega inimkonna teoreetilised ja praktilised teenrid üle maiste asjade üldise juhtimise.“

Vahepeal ründas Comte märgukirjade ja üleskutsetega mitmeid valitsusi, võimukandjaid ja ühinguid. Detsembris 1851 ta kirjutas Vene tsaarile Nikolai I-le, õhutades teda üle võtma maailmavalitsust positivistlikel põhimõtteil. Sama laadi ettepaneku tegi ta Türgi suurvesiirile Rešid pašale. Märgukirjas Prantsuse vabariiklastele kutsus ta prantslasi üles vabaduse-võrdsuse-venduse loosungist sõna „võrdsus“ kustutama, kõrvaldama parlamenti ja nõudma diktatuuri. 1855. aastal kutsus ta konservatiivseid ringkondi üles toetama positivistide revolutsioonivastases tegevuses. Oma kirjutiste stiilis ja käitumises ilmutas Comte sellist usku enda ilmeksimatusse, et ta autoriteetsuse pretensioonid ei jää taha Gregorius VII ja Innocentius III omadest; seega pälvis ta õigusega temale antud „ateistliku paavsti“ hüüdnime.

Kuivõrd hästi ja nägijalikult Comte tajus hädaohte, kodanluse ja filosoofilise idealismi, religiooni ning positivismi ühiseid huve, ja kuivõrd hästi ajalooline materialism on tabanud tõde, toonitades nende hingesugulust, see ilmneb muuseas Comte'i otsusest sõlmida liit jesuiitidega revolutsiooni ja selle soodustajate

vastu, ehkki ta varem oli jesuiite halvustanud. Ta otsustas pöörduda jesuiitide kindrali poole, kes tema arvates juba 300 aastat oli tegelikult katoliku kiriku peaks. Ta soovitas sellele end ka vormiliselt paavstiks kuulutada ja üle kolida maailma uude vaimsesse keskusesse Pariisi, kust nad kahekesi pidid juhtima kaasaja anarhistlike voolude, protestantismi ja deismi hävitamist. Comte'i saadik Sabatier oli üllatatud, kui jesuiitide staabis keegi ei teadnudki Comte'i-taalise filosoofi olemasolust. Jesuiitide vastus oli eitav. Lahkudes deklareeris Sabatier siiski, et revolutsiooni puhkemise korral noored positivistid lähevad surma jesuiitide eest, nagu jesuiidid seda on teinud jumala eest.

Oma elu viimasel aastakümnel harrastas Comte kaunis eraklikku eluviisi, lootes seega saavutada inimkonna-religiooni kehtimapanekuks vajalikku pikka eluiga. Ta tõusis täpselt kell 5 hommikul ja uinus kell 10 öhtul. Palve- ja hardumustunnid, *Positiivse poliitika süsteemi* viimistlemine, jüngrite värbamine ja kasvamine moodustasid ta päevade sisu. Vahepeal ta luges oma lemmikuid: Homerost, Dantet ja saksa keskaja müstikut Thomas a Kempist. Ent viimase tõis luges ta sõna „jumal“ asemel alati „inimkond“. Ajalehtedest, ajakirjadest ja muust lektüürist oli ta ammu loobunud. Samuti oli ta loobunud jalutuskäikudest kui ka kohvist, teest ja värtsidest. Ta sõi vaid kaks korda päevas. Söögiportsjon oli täpselt kaalutud; selleks kasutatud kaalu säilitasid tema pooldajad hiljem relikviana. Magussöögiks võttis ta tüki leiba

nende meenutamiseks, kes hoolimata üle töötamisest peavad siiski kannatama alatoitluse all. Kolmapäeviti oli positivistliku ühingu (see oli muutunud tavaliseks usulahuks) koosolek pihtimisega, palvetustega ja vahel ka abi-elu- ning ristimissakramentidega. Et inimkonna templid veel puudusid, siis pidi Comte täitma oma ülempreesterlikke kohuseid omas korteris Clotilde'i altariil. Üks kaasaegne kirjeldab vana-evat Comte'i kui väikest kõhna härrat ovaalse pea ja kõrge võlvitud laubaga ning sõbraliku näoilmega, milles siiski ei puudunud teatav käskiv joon. See vanahärra laskis end meeleldi tituleerida „kõrgeauliseks inimkonna ülempreestriks“ ja varustas väljasaadetavad kirjad ülempreestri pitseritega; neist kutsuti ühte, mis kandis sõnu „kord ja progress“, poliitiliseks, teist moraalseks ja kolmandat praktiliseks pitseriks.

Ta näis enesele tollal inimkonna kõrgeima organina ja rääkis näiteks matustel Suure Olendi nimel. Aastal 1850 suri tema sõber, tuntud teadlane Blainville. Hauakõnes noomis Comte oma sõpra, õigemini selle laipa, ja avaldas talle oma ülempreesterlikku laitust, nimetades teda egoistiks. Blainville oli nimelt surnud katoliiklasena ja polnud omaks võtnud inimkonnakultust. Töö ja palvetamine, üha soikumatu teotsemine ja andumus, pühalikkusega põimunud kodanikuvoorused, kõlbeliste nõrkuste puudumine, täiesti inimkonnale pühendatud elu — nende joontega iseloomustab Comte'i üks tema õpilane. Ühele Comte'i külasthanud inglasele on ta meenutanud keskaegset maali, mis kujutab vaesusele andunud

Franciscust Assisist. Ta kurnatud näol olevat olnud äraseletatud ilme. Ta polnud enam endine masinataoliselt reeglipärane ning range mõtleja. Ta poolpilukil silmade hingestatud pilk on paelunud samavõrra kui ta sõnadki.

Nagu märgitud, taotles Comte kõrget eluiga, mida ta pidas vajalikuks oma missiooni täitmisel. Ent 1857. aastal ta haigestus raskesti külmetuse tõttu ühe oma toetaja matusel. Peale selle ilmnesid vesitõve sümptoomid. Et Comte'i vaadete kohaselt iga haige vajas individuaalset ravi, siis juhtis ta ise enda ravimist: arst pidi aitama vaid määratella haiguse sümptoome ja ravimite toimet. Comte'i haigusetooria on küllaltki huvitav ja ühtlasi kooskõlas tema süsteemiga. Haiguste peamiseks põhjuseks ja soodustajaks pidas ta moraalsete tervikluse kadumist, mis johtuvat egoismi ja altruismi ebanormaalseist vahekordadest, s. t. nende liiga vähesest või üleaarusest arengust. Ainult moraal võivad pakkuda vahendeid tervikluse uuesti saavutamiseks ja pidavat seega määratlema nii ravimid kui ka hügieeni üldse. Hingeliste ja moraalse tegurite mõju tervisele olevat seda suurem, mida arenenum on aju. Muidugi ei tulevat eitada ka konstitutsiooniliste eelduste osatähtsust. Viimased olevat aga kaudselt sõltuvad ka ühiskondlikest olusuhteist.

Eeltoodud mõttekäikudega rõhutab Comte hingeliste ja moraalse tegurite suurt mõju isendi tervisele; seega osutub ta üheks tähtsaks teerajajaks XX sajandil nii populaarseks saanud psühhoterapeutilistele meetodeile, mis

paljusid haigusi ja nimelt ka mõningaid närvihaigusi käsitlevad moraalse tasakaalu häiretena. Näib, et ta ise tunnetas oma haiguse ühiskondlik-moraalset algupära. Paljud näevad Comte'i elu viimase aastakümne loomingus vaid ühe geniaalse psühhopaadi lapselik-naiivseid unistusi, mis on teaduslike faktidega ja loogilis-süsteemaatilise mõtlemisega põimunud kõige kummalisemaiks kombinatsiooneks. Kuigi Comte oli mõnes suhtes veider ja erandlik, ei saa siiski öelda, et olemuselt ja kvalitatiivselt tema hoiang ning taktika oleksid erinenud sellest hoiangust ja taktikast, mis tavaliselt on omane kaitsepositsioonis asuvale konservatiivsele ühiskonnakihile.

Augustis 1857 tabas Comte'i raske haigusehoog. Tema nõudmisel teatas arst talle liginevast surmast. Ühel hommikul leidis teenijanna, kelle Comte mõne aasta eest oli lapsendanud ja vastavalt positiivse religiooni nõudeile nimetanud oma kaitseingliks, filosoofi jõuetult lamamas Clotilde'i altari ees. Samal päeval ta suri. Et ta kartis maetud saada varjusurnuna, siis oli ta keelanud end matta enne, kui laibas algab lagunemisprotsess. Üteldes end mitte uskuvat ülestõusmist, oli ta keelanud ka balsameerimise. Testamendis nõudis ta enese matmist ühte kirstu Clotilde'iga ja keelas oma naisel osa võtta matusest. Ühtlasi ta määratles oma ema ja teenijannast võõrastütre kirstude asetuse ja hauakirjad.

Hiljem üritas Caroline testamendi tühistamist, sest tema mees olnud vaimuhaige „ateist ning narr“. Comte'i jüngrid aga ülistasid teda inimkonna täiuslikema kehastajana, kes ühen-

danud eneses Aristotelese geniaalsuse ja Pauluse ühiskondliku loomuse. Comte'i kõrvutati Muhamedi, Konfutsiuse ja Moosesega. Positivistlikus kultuses määrati Comte'i auks kaks püha. Positivistlikud ühingud tekkisid hiljem reas linnades, — peale Pariisi Londonis, New Yorgis, Rio de Janeiros, Manchesteris, Havre'is ja mujal.

IX.

COMTE JA TÄNAPÄEV.

Comte'i mõju ning populaarsus algas Euroopas XIX sajandi teisel poolel. Tollal nimelt jätkus loodusteaduste hoogus areng, mille eelduseks aga ei saanud olla puhtidealistic tunnetusteooria. Teadlased ei saanud avalikult omaks võtta ka senisele ühiskonnakorradele ohtlikku tunnetusteoreetilist materialismi. Nad põgenesid seetõttu skeptitsistlikku empirismi ja agnostitsismi, s. t. positivismi, mis ainsaks teaduslikult lubatud meetodiks tunnustas eksaktse vaatluse, seega kaudselt alavääristades ja tühistades uusi ühiskondlikke teooriaid ja püüdlusi, mida ei saa „täpse“ vaatlusega põhjendada. Muidugi ei kaitsnud teoreetiline positivismi rõhutamine veel kedagi metafüüsika eest — nagu Comte'i õpetusse põimusid mitmesugused soovunelmad, nii ka teised positivistid praktiliselt pole alati suutnud vältida ebateaduslikkust.

Tuntuimaiks positivismi esindajaiks XIX sajandil olid Comte'i jänger M. P. É. Littré ja inglase J. St. Mill. Ka H. Spenceri evolutsionism, mis arenes sõltumatult Comte'ist, evib suuri teeneid edaspidises positivismi arengus.

Nii ei saa positivismi tänapäeva mõistes mitte puhtalt samastada „comte'ismiga“, ehkki Comte omab määratud teeneid selle mõiste selgitamisel ja populariseerimisel. Üldiselt pole positivism, hoolimata oma antifilosoofilisest hoiangust ja teaduslikkuse toonitamisest, vabanenud Kanti, Hume'i ja Mach'i filosoofiast. Positivismi õpetus mõtlemisest kui puhtbioloogilisest funktsioonist saavutas lõppeks haripunkti äärmiselt pessimistlikus Vaihingeri fiktsioonide-teoorias.

Kui skeptiline empirism, loodusteaduslik-matemaatiline suund, valgustusajastut meenutav usk teaduse võimsusse, mis iseloomustavad *Positiivse filosoofia kursust*, tõid sellele tööle tunnustuse, siis oli teadlaste suhtumine *Positiivse poliitika süsteemi* külmem. Nagu eelpool märgitud, oli selle põhjuseks liberalismi tugevus. Comte'i ideaaliks oli Saint-Simoni kombel keskaja eeskujul seisuslikult liigendatud ühiskond, mis majanduslikult pidi siiski olema industriaalne, mitte feodaalne. Majanduslik, poliitiline ja ühiskondlik juhtimine pidi kuuluma tööstusettevõtjaile, kes pidid hooldama töötavaid kihte. Et sisuliselt Comte'i nõudmine tähendas suurkapitali avalikku diktatuuri, siis pidasid teadlased Comte'i kava lihtsalt lapsikuks: aeg polnud selleks veel küps. Leiti, et Comte'i viimase eluperioodi töödes, eriti *Positiivse poliitika süsteemis*, ilmnevad infantiilsed mandumisnähtused ja et seepärast need tööd ei vaja teaduslikku käsitlust, vaid psühhiaatrilist eritlust. Comte'i inimkonnakultust on üleolevalt nimetatud fetišistlikuks humaansuse reli-

giooniks. Inglise loodusteadlane Th. H. Huxley iseloomustas uut religiooni kui katoliiklust ilma ristiusuta — „Catholicism minus Christianity“. Teatud õigusega arvas sedasama ka Fr. Nietzsche, märkides, et Comte, see „targim jesuiitidest“, tahtis oma „prantslasi teaduse kõrvalteede kaudu juhtida Rooma“. Comte'i õpilane Littré iseloomustas tema süsteemi kui katoliiklik-feodaalset sotsialismi.

Kuivõrd õnnestus Comte'il teostada oma eesmärgi luua üldiselt vastuvõetavat õpetust, kindlat teoreetilist alust kehtivale ühiskonnakorrale, rajada ühiskonnateadust? Peab ütleva, et uue ühiskonnateaduse loomine ebaõnnestus Comte'il täiesti; temast ei saanud sotsioloogia Newton'i. Comte'i õpetusse suhtusid kahtlevalt isegi tema reaktsiooniliste eesmärkide pooldajad, kõnelemata vastastest. Ebaõnnestumise põhjuseks oli Comte'i utopiline taotlus luua ühiskonnateadusest alus ja tugi ühele kindlale ühiskonnavormile. Toetudes väärade eeldustele eluvormide staatilisusest, igavesti püsimisest, ta sattus teravasse vastuollu looduse ja ajaloo objektiivsete seadustega ja pidi paratamatult kannatama fiaskot. Sotsioloogia asemel lõi Comte filosoofilise süsteemi, mis hoolimata paljudest vastuoludest sisaldab suure hulga vaimukaid sünteese ja analüüse, geniaalseid tunnetusi ja sügavaid tõdesid. Tuleb möönda, et see süsteem on osaliselt suutnud ja suudab täita oma ülesannet toetada traditsioone ja kolmandat seisust; ent ka selle vastased võivad Comte'i õpetusest mõndagi ammutada.

Ehkki Comte mõnes suhtes haaras selgenägelikult ette ajaloo käiku, ei põhjustanud tema õpetus otseselt mingeid suuremaid ühiskondlikke liikumisi. Küll mõjutas ta kaudselt üht suurt organisatsiooni oma rahuliku evolutsiooni teooriaga. Nimelt põimisid II Sotsialistliku Internatsionaali teoreetikud mainitud teooriaga marksismi, aga III Internatsionaali teoreetikud tunnustasid selle sobimatuks teadusliku sotsialismiga XX sajandil. Comte'i mõju on ilmne prantsuse „Action Française'i“ liikumises, mille uskmatult-positivistlik katolitsism hülgab religiooni, hindab aga katoliku kirikut kui organisatsiooni selle autoritaarse sisestruktuuri tõttu. Muidugi toetusid Comte'i õpetusele ka väikese-arvulised positivistlikud ühingud. Comte'i poolt veebruarirevolutsiooni päevil 1848. a. Pariisis suurte lootustega asutatud „Positivistlik Ühing“ ei saavutanud tegelikult mingeid tulemusi. Ka jäi tagajärjetuks a. 1855 avaldatud üleskutse konservatiividele, milles ta soovitas „tõeliste konservatiivide“ liitu „väarikate kommunistidega“.

Comte'i poliitilist fiaskot tuleb pidada tema süsteemi puuduste tagajärjeks. Ta jaotas inimkonna ajaloo teoloogiliseks, metafüüsiliseks ja positiivseks faasiks. Seda jaotust tunnevad tänapäeval vaid kitsad teadlaste ringkonnad. Samal ajal Comte'i vastased, kujundades ajaloolis-materialistlikku meetodit, rääkisid ürgkommunistlikust, orjapidamise, feodalistlikust, kapitalistlikust ja sotsialistlikust formatsioonist. Peame mõnema, et *sens commun*, mida Comte nii väga hindas, on tänapäeval selle jaotuse omaks

võtnud, hüljates Comte'i kolm faasi. Comte'i ebaõnnestunud katse luua sotsioloogiat on tähtsamaid tõendeid idealistliku ajaloofilosoofia võimetusest paljude probleemide lahendamisel.

Vaadeldes positivistlikku filosoofiat üksikasjalisemalt, tuleb sedastada arvukaid kokkupuutepunkte Comte'i õpetuse ja ühe tänapäeva levinuma liikumise, fašismi vahel. Comte teatavasti mõistis hukka liberalismi ja parlamentaarse demokraatiat ning nõudis tugevat keskvõimu kui tähtsat vahendit anarhiliste püüdluste lämatamiseks. Kesk-Euroopast leviv fašism on täpselt samal vaatekohal liberalismi ja parlamendi suhtes ning selle ideoloogid kasutavad parteide ja rahva vabaduste ründamisel isegi Comte'i argumente ja lauseid. Comte oli pettunud majanduslikus vabas võistluses ja nõudis keskvõimu reguleerivat vahelesegamist. Umbes kolmveerand sajandit hiljem teostusid tema soovid fašistlikus majandussüsteemis, kus põhimõtteilt siiski jäävad puutumata eraomand ja pärandusõigus, nagu soovis ka Comte. Positivismi looja eitas ka klassivõitlust ja unistas solidaarsest ühiskonnast, orgaanilisest rahvakehast. Kuigi pidid säilima rikkad ja vaesed, töösuurid ja töölised, pidid nad harmooniliselt koos elama vastavalt kõrgema vaimse võimu juhtnööritele. Ka seda Comte'i ideaali püüab fašism teostada: Comte'i lemmikmõisted — solidaarsus, orgaaniline, rahvakeham jne. — on ka tänapäeva Kesk- ja Lõuna-Euroopa riigimeeste lemmikmõisteiks. Nagu Comte nägi kommunismis ja sotsialismis suurimaid ohte, nii püüavad fašist-

likudki riigimehed ühiskonda vabastada sellest vaenlasest. Mõlemad räägivad ka terviklikust ühiskonnast; ainult mõtleb Comte selle all i n i m k o n n a terviklikkust, kuna fašism taotleb r a h v u s tervikut.

Comte nägi perekonnas, ja nimelt patriarhaalses perekonnas ühiskonna algrakku ja taotles peamiselt pidurdada majanduslikest tootlemisvajadustest sõltuvat perekonna-moraali lõdvenemist ja naise emantsipeerumist. Rahvahulkade eemaletõrjumist poliitilisest elust lootis ta saavutada, süvendades massides kodukultust ja huvi perekonnaidüllli vastu. Samuti iseloomustab fašismi katse senist perekonnavormi säilitada ja naist siduda koduga. Ka naise vaimsete võimete alahindamine on mõlemal ühine. Nagu Comte suhtus eitavalt ristiususse, nii kaldub kohati ka fašism toetama nn. uuspaganlust või võtab kristlust lihtsalt puhtpoliitilise võimuvahendina.

Ehkki Comte tunnustas teaduste ja mõistuse tähtsust, rõhutas ta siiski tunnete primaati, ründas teravalt valgustusajastu ratsionalismi ja hindas vähe formaalset loogikat. Ta kajastas oma ajastu tugevaid tendentse — seesama anti-intellektualism esineb ka Schopenhaueril ja Nietzschel, kes muide suhtusid naisesse niisama alahindavalt. Too anti-intellektualism saavutas lõpuks haripunkti fašismis.

Taotelles isendi allutamist diktaatorlikule keskvõimule on fašism sunnitud propageerima kollektivismi. Et ta aga eitab tõelise kollektivismi eeldust — kollektiviseeritud omandit, siis

jääb see kollektivism sisuliselt mingiks pseudo-kollektivismiks. Siingi osutub Comte ta eelkäijaks. Tajudes individualismi ohte ja tahtes pidurdada ühiskonna lõhenemist vaenulikeks leedideks, ta püstitas sügava ja esialgu paradoksaalsena tunduva aksioomi: pole olemas üksikisikut, on olemas vaid inimkond. Ta nõudis isendilt allumist ühiskonnale ja mõõdukat mõtlemist, nagu seda teevad tänapäeval Kesk- ja Lõuna-Euroopa riigimehed. Kuid tahtes kaotada individualismi, ta jättis puutumata individualistliku eraomandi.

Kui K. Marx püstitas loosungi: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege“, siis oli Comte'i ideaaliks Saint-Simoni eeskujul: „Kõigi maade industriaalid, ühinege“. Ta soovitas ülemaailmset rahvasteliitu, mis olevat kergesti teostatav positivismi kalduvuse tõttu piiramatuks territoriaalseks levimiseks. Rahvaste liitumist pidas ta vajalikuks, et vältida revolutsiooni. Kui meenutada, et nn. kominternivastane pakt on tänapäeval mõeldud samaks otstarbeks, revolutsiooni vältimiseks, siis võib Comte'i nimetada selle pakti vaimseks isaks.

Näeme, et Comte polegi väga elukauge ja *Positiivse poliitika süsteem* liiga fantastiline. Ta tabas geniaalse läbinägelikkusega kolmanda seisuse huve ja määratles rea samme nende kaitsemiseks. Samme, mis XX sajandil said paratamatuks, taotles ta 70—90 aastat varem, ajal, mil ei suudetud neid probleeme veel üldse näha kuigi selgesti. Seepärast tabas teda paljude teiste suurmeeste saatus, alates majanduslikust

kitsikusest, mittemõistmisest ja hurjutamisest kuni — vaimuhaiguseni. Comte on õpetlikemaid illustratsioone vanale tõele geniaalsuse ja hullumeelsuse ligidusest, nagu tema eksitused, vead ja pingutused on vahest õpetlikumad kui tema saavutused ja tõesed.

Kuigi Comte'i praegu avalikult ei tsiteerita, esinevad tema tõesed, lemmikmõisted, argumendid ja nõudmised pidevalt fašistlike riigimeeste kõnedes. Vastav kirjandus reedab Comte'i otsesest või kaudset mõju ja tema kehtivat ühiskonnakorda kaitsvaile mõttekäikudele pole tänapäevani suudetud lisada palju uusi argumente. Sellepärast paistab esialgu mõistmatu, miks Comte'i nimi on nii vähe populaarne, miks ei tõsteta tema nime kõrgele näiteks Saksamaal või Itaalias. Siin on süüdi Comte'i eklektitsism: tema süsteem sisaldab suuri vastuolusid ja heakodanlike mõttekäikude kõrval ketserlusi ega ole seepärast tervikuna vastuvõetav. Näiteks vajab imperiaлизм oma praeguses arengufaasis ühe tähtsama toena natsionalismi. Comte näeb viimases aga vaid hülgamisväärse individualismi erivormi, olles seega järjekindlam tänapäeva fašismi-ideoloogidest, kes püüavad kramplikult tõestada natsionalismi sobivust kollektivismiga. Nagu ta militarismi ja natsionalismi hülgav inimkonnakultus, nii ei saa ka tema õpetus proletaarlaste diktatuurist olla kolmandale seisusele vastuvõetav, ehkki sisuliselt see asub võrratu kaugel diktatuurist marksistlikus mõttes.

Comte'i õpetus, tema unistus klasside- ja rahvastevahelisest rahust ja tunnetus inimkonna

terviklikkusest pole tegelikult suutnud ära hoida ühtegi sõda ega revolutsiooni. Samal ajal, kui Saint-Simoni teised õpilased nõõpised veste tagantpoolt, et süvendada inimliku solidaarsuse tunnet ja tõestada koostöö tähtsust; samal ajal, kui Comte palvetas tervikliku ühiskonna eest Clotilde'i ja Inimkonna altaril, algas selles ühiskonnas hoogus lõhenemisprotsess, mis XX sajandil jõudis kohutavate pingeteni ja ülemaailmsete ideoloogiliste blokkideni. Just nende pingete ja vastuolude taustal omandab Comte'i õpetus inimkonnast erilise tähtsuse ja ereduse, näidates ühtlasi oma puuduste ja lünkadega sügavaimagi vaimu sõltuvust ajastu nõudeist ja eeldustest, nagu seda möönis Comte ise. Comte'i inimkonnakultus jääb üheks helgemaks, poeetilisemaks ja idealistlikumaks peatükiks XIX sajandi kirjanduses ja iga üldinimkondlike püüdluste edusamm tagab temale järjest suurenevat tunnustust.

H Ä Ä L D A M I S T.

Angoulême — a(ng)ulää'm	Fourier — furje'
Bacon — 'beikøn	Fréret — frere'
Berry — berri'	Guizot — gizo'
Blainville — blä(ng)vi'l	Hume — hjuum
Blanc — bla(ng)	Huygens — höighøns
Bourbon — burbo'(ng)	Lamennais — lamne'
Byron — 'baiərən	Litré — litre'
Cabet — kabe'	Marrast — marra'
Chateaubriand — šato- bria'(ng)	Massin — massä'(ng)
Clotilde de Vaux — klo- ti'ld dö vo'	Maupertuis — mopertüi'
Comte, Auguste — ko(ng)t ogü'st	Mignet — minje'
Condé — ko(ng)de'	Montpellier — mo(ng)pelje'
Condorcet — ko(ng)dorsse'	Newton — njuutn
d'Alembert — dala(ng)- bää'r	Poinsot — puä(ng)so'
Daumier — domjee'	Proudhon — prudo'(ng)
de Maistre — döme'str	Rousseau — russo'
Descartes — deka'rt	Sabatier — sabatje'
Diderot — didro'	Saint-Simon — sä(ng)si- mo(ng)
Duclos — düklo'	sens commun — sa(ng) kommä'(ng)
Encontre — a(ng)kon'tr	Shakespeare — 'šeikspiə(r)
Enfantin — a(ng)fa(ng)tä'n	Smith — smie
Fontenelle — fo(ng)tene'l	Thierry — tjeri'
	Turgot — turgo'

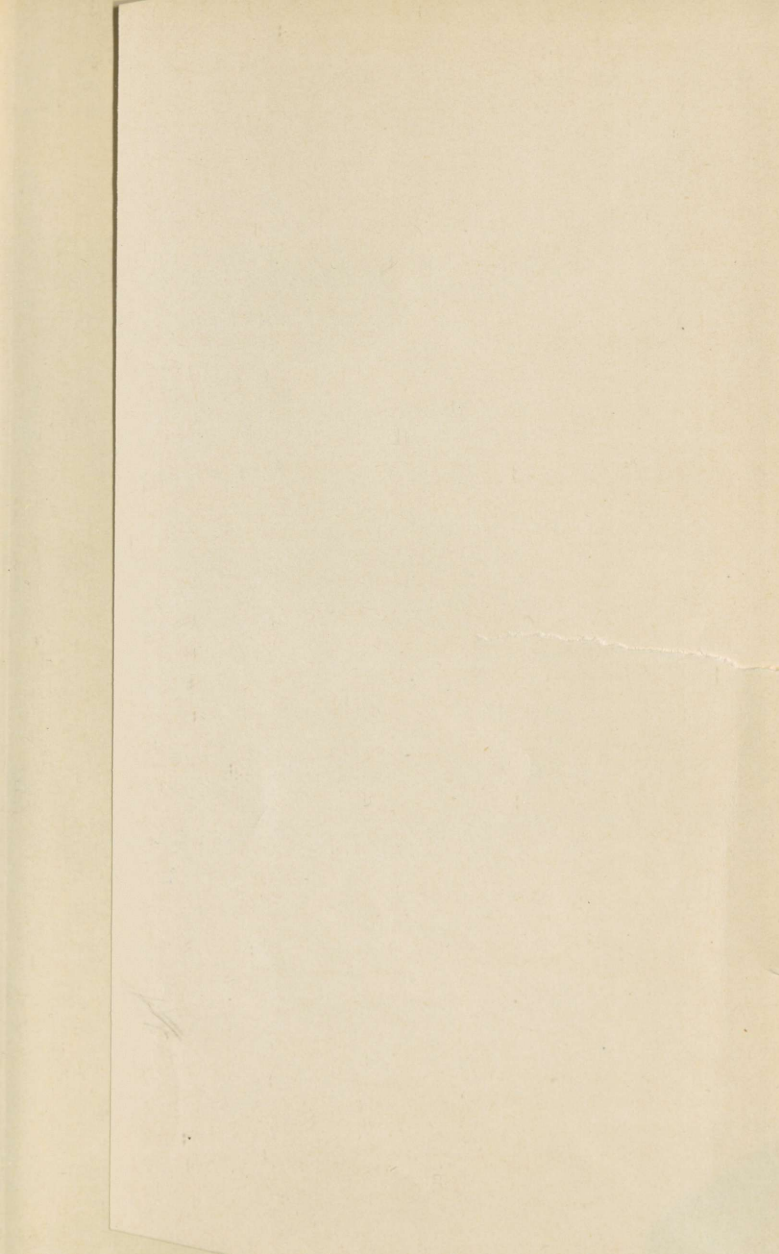
KASUTATUD KIRJANDUST.

- Comte, Auguste*, Cours de philosophie positive I—VI.
Paris, 1864.
- Comte, Auguste*, Système de politique positive I—IV.
Paris, 1852—1890.
- Gruber, Hermann*, Auguste Comte, der Begründer des
Positivismus. Freiburg, 1889.
- Lévy-Bruhl, L.*, La philosophie d'Auguste Comte.
Paris.
- Marcuse, Alexander*, Die Geschichtsphilosophie Au-
guste Comtes. Stuttgart und Berlin, 1932.
- Mehlis, Georg*, Die Geschichtsphilosophie Auguste
Comtes. Leipzig, 1809.
- Watson, John*, Comte, Mill and Spencer. Glasgow,
1895.
- Krynska, S.*, Entwicklung und Fortschritt nach Con-
dorcet und Comte. Bern, 1908.
- Finkelstein, F.*, Die allgemeinen Gesetze bei Comte
und Mill. Heidelberg, 1911.

SISUKORD.

	Lk.
I. Sissejuhatuseks	5
II. Noorpõlv ja õpingud	16
III. Abiellumine. Vaimuhaigus. Esimese suur- töö valmimine	30
IV. <i>Positiivse filosoofia kursus</i>	41
V. Edu ja äpardumist	74
VI. Positiivne poliitika	82
VII. Inimkonnakultus	120
VIII. Viimased eluaastad	140
IX. Comte ja tänapäev	149
Häälendamist	158
Kasutatud kirjandust	159

HIND 2 KROONI

A-8451 49

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00845172 8

HIND 2 KROONI

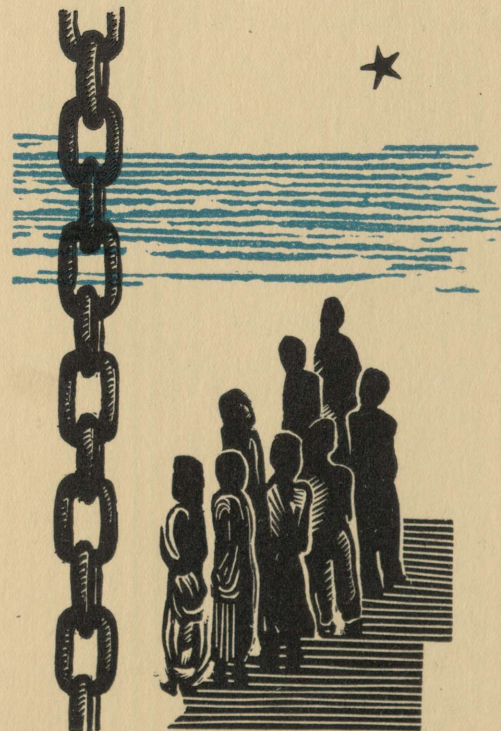
SE
49

HIND 2 KROONI

M. LAOSSON: COMTE

COMTE

A-8451 49

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00845172 8

M. LAOSSON: COMTE

HIND 2 KROONI

Duplum

52
49

COMTE

